

รายงานการวิจัย
ภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับการใช้สมุนไพรพื้นบ้าน
ของชาวยุทธ จังหวัดมุกดาหาร

THE LOCAL WISDOM OF BRU IN USING TRADITIONAL HERBAL PLANTS
IN MUKDAHAN PROVINCE

พิสิษฐ บุษยไชย

งานวิจัยนี้ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากโครงการวิจัยวัฒนธรรม
ปีงบประมาณ พ.ศ.๒๕๔๓ และ พ.ศ. ๒๕๔๔
สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ
จัดพิมพ์ปี ๒๕๔๔ ISBN 974-542-214-2

กิตติกรรมประกาศ

การวิจัยเรื่อง ภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับการใช้สมุนไพรพื้นบ้านของชาวยุ จังหวัดมุกดาหาร ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจาก สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ พ.ศ. 2543 และ พ.ศ. 2544

การวิจัยเรื่องนี้ สำเร็จลงได้เพราะได้รับความอนุเคราะห์ จากผู้รู้ทางด้านสมุนไพรหลายท่าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งหมอมสมุนไพร และประชาชนในพื้นที่วิจัย โดยเฉพาะประชาชนในตำบลกกตูม อำเภอคองหลวง จังหวัดมุกดาหาร ที่ได้ให้ความอนุเคราะห์ให้ข้อมูล การรวบรวมข้อมูลทำได้อย่างสะดวก จนทำให้การวิจัยเรื่องนี้สำเร็จลงด้วยดี นอกจากนี้ ยังมีผู้ให้ความอนุเคราะห์ในด้านอื่นๆ อีกมาก ไม่สามารถจะกล่าวนามได้ ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณทุกท่านที่ให้ความอนุเคราะห์มา ณ ที่นี้ด้วย

พิสิษฐ์ บุญไชย

กรกฎาคม 2545

บทคัดย่อ

แนวทางยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศ คือ การยึดคนเป็นศูนย์กลางและให้ชุมชนพึ่งพาตนเอง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ประกอบไปด้วยกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ หลายกลุ่ม แต่ละกลุ่มจะมีภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านต่างๆ ที่น่าสนใจ สมควรนำมาใช้ประโยชน์ในการพัฒนา มูลเหตุสำคัญดังกล่าว จึงนำมาเป็นประเด็นในการศึกษาเรื่อง ภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับการใช้สมุนไพรพื้นบ้านของชาวยุว จังหวัดมุกดาหาร วัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ใช้สมุนไพรในชีวิตประจำวันด้านต่างๆ คือ ดูแลสุขภาพ ใช้เป็นอาหาร ศึกษาปัญหา การอนุรักษ์ แนวทางพัฒนาแหล่งสมุนไพร และผลิตเอกสารรวบรวมภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการใช้สมุนไพร เผยแพร่ให้ผู้สนใจได้ศึกษา และนำไปใช้ประโยชน์ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อมของชนบทต่อไป การศึกษาใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ศึกษาชาวยุว จังหวัดมุกดาหาร การศึกษาปรากฏผล ดังนี้

ชาวยุว มีถิ่นกำเนิดอยู่ในประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ได้อพยพเข้ามาอยู่ในจังหวัดมุกดาหารระหว่างปี พ.ศ. 2426 - 2430 มีตระกูลสำคัญ ๆ 5 ตระกูล ชาวยุวมีวิถีชีวิตดั้งเดิมด้วยการเก็บหาของป่าล่าสัตว์เพื่อการยังชีพ และใช้สมุนไพรดูแลสุขภาพ ต่อมาชุมชนมีการพัฒนาเจริญขึ้น ป่าไม้และแหล่งสมุนไพรถูกทำลาย ชาวยุวรุ่นใหม่ขาดความรู้ไม่มีการถ่ายทอดภูมิปัญญาเรื่องสมุนไพรพื้นบ้าน

ปัจจุบันชาวยุวส่วนใหญ่ยังมีฐานะยากจน มีโรคใหม่ ๆ เกิดขึ้น เช่น เอชส์ มะเร็ง และโรคหัวใจ เป็นต้น สาเหตุเกิดจากพฤติกรรมเสี่ยงต่อโรค การบริโภคอาหารที่เป็นอันตราย สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติเสื่อมโทรมลง และเกิดจากความเสื่อมโทรมตามอายุขัยของคน

หมอสุมไพรชาวยุว ที่เป็นหมอสุมไพรอาชีพ มีประมาณ 5 คน ซึ่งมีความรู้ความสามารถรักษาโรค อากาศป่วยรุนแรงได้ ส่วนชาวยุวทั่วไป สามารถดูแลสุขภาพคนในครอบครัวและอาการป่วยไม่รุนแรงด้วยสมุนไพรพื้นบ้านได้

สมุนไพรมี 2 พวกใหญ่ คือ สมุนไพรยาสามัญประจำบ้านและสมุนไพรใช้รักษาอาการเจ็บป่วยหนักหรือรุนแรง วิธีการปรุง จะใช้วิธีการต้ม การฝน การแช่น้ำ และการบดเป็นผงผสมน้ำผึ้งปั้นเป็นลูกกลอน สมุนไพรเหล่านี้ใช้รักษาโรคอาการป่วยรุนแรง และอาการเจ็บไข้ได้ป่วย

ไม่รุนแรง พวกที่ 2 คือสมุนไพรเป็นทั้งยารักษาโรค บำรุงร่างกาย และเป็นอาหารหรือพืชผัก สมุนไพรมีทั้งพืช สัตว์ แร่ธาตุมากกว่า 150 ชนิด ผลการใช้สมุนไพร พบว่า ชาวบรูมีความพึงพอใจมาก สมุนไพรมีความจำเป็นต่อการดำรงชีวิต เป็นทั้งอาหาร ยารักษาโรค เป็นพืชมงคล เป็นไม้ประดับ ให้ความร่มรื่น การใช้สมุนไพรจะสร้างความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลให้ดียิ่งขึ้น ขณะนี้การดูแลสุขภาพบางอย่างยังไม่มียาแผนปัจจุบัน ที่ใช้ทดแทนได้ดีเทียบเท่าสมุนไพร

แหล่งสมุนไพร มีในที่ดินส่วนบุคคล ป่าชุมชน วัดป่า ป่าเขา ทุกแหล่งเริ่มมีปริมาณน้อยลง เนื่องจากปัญหาการบุกรุกป่า ป่าที่ใช้ประกอบพิธีกรรมของชาวบ้านจะไม่ถูกบุกรุกทำลาย เช่น ป่าช้า วัดป่า สามารถใช้เป็นพื้นที่อนุรักษ์สมุนไพรของชุมชนได้ หากสมุนไพรหมดไป จะทำให้ความรู้เรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับสมุนไพรสูญหายไปด้วย การถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นเรื่องสมุนไพร ควรใช้วิธีการสมุนไพรศึกษา (Herbal Education) ในบริเวณวัดป่า ป่าช้า โดยวิธีการจัดอุทยานสมุนไพรสาธารณะ (Herbal Park) ของหมู่บ้าน และควรมีการศึกษาวิจัยสมุนไพรเพื่อการพาณิชย์ จะเป็นการสนับสนุนให้ชุมชนเข้มแข็ง พึ่งตนเองได้ต่อไป

THE LOCAL WISDOM OF BRU IN USING TRADITIONAL HERBAL PLANTS
IN MUKDAHAN PROVINCE

Abstract

The main point of strategies for development of the country is human-centered and having each community rely on itself. Northeast Thailand consists of many different ethnic groups. Each ethnic group has interesting local wisdoms in various aspects which should be applied to local development. For the significant reasons mentioned, it has been used as an issue of study entitled **THE LOCAL WISDOM OF BRU IN USING TRADITIONAL HERBAL PLANTS IN MUKDAHAN PROVINCE**. The study purports to investigate local wisdom in using local herbal medicines for health care; to examine names, categories and sources of medicinal herbs; and to examine symptoms of ailments or diseases that are treated with local herbal medicines. This is a qualitative research study in Bru people in Mukdahan province.

The study results are as follows:

The original source of Bru people is in the Loai People's Democratic Republic. They immigrated to Mukdahan during 1883-1887. In that period there were five principal families. In the traditional way of life of the Bru people, they collected forest products and hunted wild animals for their subsistence, and they used herbal medicines for health care. Later, when the communities were more developed, forests and sources of herbal medicines were destroyed. The new generation of Bru lack knowledge of local medicinal herbs because of no transference of wisdom concerning folk herbal medicines.

At present, most Bru people are still in poverty. New diseases occur such as AIDS, cancers, hearth diseases and others due to risk-of-disease behavior, dangerous food consumption, polluted environment, and health decession according to human life expectancy.

Now there are about 5 Bru doctors of herbal medicines who are well known and acceptably professional. These doctors have knowledge and proficiency in healing diseases and serious illnesses. Additionally, Bru people in general are capable of healing their family members and minor ailments with folk herbal medicines.

There are two main types of medicinal herbs: herbs as ordinary house medicines and herbs for treatment of serious or severe illnesses. In preparing methods, the methods commonly used are: boiling, rubbing on a small stone piece, soaking in water, and grinding into powder and mixing with honey then making into small balls. These herbal medicines are used to treat severe illnesses and not severe illnesses. Medicinal herbs include plants, animals and minerals with over 300 types. For the results of using medicinal herbs and herbal medicines, the following have been found. Bru people are very satisfied. Medicinal herbs are necessary for people to live their lives. They are food, medicines, auspicious plants, decorative trees and give pleasant shade. The use of herbal medicines can create better relationships among people. At present, some health care has not had modern medicines which can replace so well as herbal medicines.

Sources of medicinal herbs are on private land, in community forests, in foothill forests or hill forests. However, the quantity of medicinal herbs has become smaller due to forest deforestation problems. Forests for villagers' ritual

performance will not be destroyed, for example, cemetery, *pa don pu ta* (forests for spirits of villagers' ancestors to reside according to the traditional belief), grave yards, monastery forests. These lands can be used as areas for community medicinal herbs conservation. If medicinal herbs do not exist, knowledge of local wisdom concerning medicinal herbs will disappear. The transference of local wisdom about medicinal herbs should be a herbal education approach. A village public herbal park should be established in every village. And there should be research studies in commercial herbs. These things will support the community to be strong and able to rely on itself.

สารบัญ

บทที่	หน้า
1 บทนำ	1
ที่มาและความสำคัญของปัญหา	1
วัตถุประสงค์ของการวิจัย	7
ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า	7
นิยามศัพท์เฉพาะ	7
ผลที่คาดว่าจะได้รับ	8
2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	9
งานวิจัยเกี่ยวกับสมุนไพร	9
ความหมายและความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น	36
3 วิธีดำเนินการวิจัย	41
การเลือกพื้นที่ศึกษา	41
วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล	43
การวิเคราะห์และการสังเคราะห์ข้อมูล	45
การรายงานผลการวิจัย	46
4 สภาพทั่วไป	47
ลักษณะของกลุ่มชาติพันธุ์บรู	47
ค่านานเกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ	53
การตั้งถิ่นฐานชุมชนชาวบรู	54
ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของชาวบรู	68
ลักษณะภูมิประเทศ ทรัพยากร บริเวณที่ศึกษา	55
แหล่งสมุนไพรและทรัพยากรธรรมชาติบริเวณที่ศึกษา	56
สภาพเศรษฐกิจ	57

บทที่	หน้า
4 (ต่อ)	
ความเชื่อเรื่องผีกับการดูแลสุขภาพ	58
สถานการณ์ด้านสาธารณสุขชุมชน	60
ข้อมูลพื้นฐานของชุมชน	62
5 หมอยาสมุนไพร ผู้รู้เกี่ยวกับสมุนไพรและการดูแลรักษาสุขภาพ	67
หมอยาสมุนไพร	67
ศิษย์และการถ่ายทอดความรู้เรื่องสมุนไพร	69
ขั้นตอนการรักษาผู้ป่วย	71
การรักษาผู้ป่วย	72
การจำหน่ายยาสมุนไพร	73
ผู้ป่วยกับการรักษา	74
การรักษาโรคกับพิธีเหยาของชาวยุ	77
6 สมุนไพรของชาวยุ	78
ประเภทสมุนไพรของชาวยุ	80
การเก็บหาสมุนไพร	81
แหล่งสมุนไพรและสถานการณ์สมุนไพร	82
ความเชื่อเกี่ยวกับการเก็บหาสมุนไพร	84
การปรุงและการใช้สมุนไพร	85
เครื่องมือ อุปกรณ์	87
รายละเอียด ชื่อ แหล่ง สรรพคุณและการใช้ประโยชน์ ของสมุนไพรพื้นบ้าน	88
สัตว์หรือชิ้นส่วนที่ชาวยุใช้เป็นสมุนไพร	162
แร่ธาตุที่ชาวยุใช้เป็นสมุนไพร	163

บทที่	หน้า
7	
สรุป อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ	164
สรุป	165
อภิปรายผล	170
ข้อเสนอแนะ	172
บรรณานุกรม	173
ภาคผนวก ประมวลภาพที่เกี่ยวข้อง	178
ประวัตินักวิจัย	182

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา

สังคมไทยดำรงคงรูปอยู่ได้ เพราะมีรากฐานมาจากการมีโครงสร้างทางสังคมหลายอย่างที่ยั่งยืน มีวัฒนธรรมที่เข้มแข็งและเป็นเอกลักษณ์ประจำชาติหลายสาขา ผลจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่ผ่านมาได้ทำให้เกิดปัญหาหลายเรื่อง เช่น ค่านิยม ระบบความสัมพันธ์ หน้าที่ บทบาท สถาบัน ในสังคมไทยได้เปลี่ยนแปลงไป โดยเปลี่ยนเป็นการยอมรับนับถือค่านิยมแบบตะวันตก ยอมรับนับถือความมีอำนาจทางเศรษฐกิจ การเงิน การเมือง ขณะเดียวกันวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ได้มีบทบาทในวิถีชีวิตของคนเราเป็นอย่างมาก ซึ่งเรียกว่า เป็นยุคข่าวสารข้อมูล วัฒนธรรมไทยบางสาขา ได้เกิดปัญหาความล้าหลังทางวัฒนธรรมขึ้น อาจกล่าวได้ว่า วัฒนธรรมไทยบางอย่างได้เสื่อมลง ส่งผลให้เกิดปัญหาในสังคมติดตามมา

สังคมชนบทได้มีการเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างมาก ประชาชนได้เปลี่ยนค่านิยมจากการพึ่งพาตนเอง พอมีพอกิน เป็นการทำงานเพื่อเพิ่มรายได้ให้มากขึ้นและเป็นบริโภคนิยม จึงมีการทำลายทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม อย่างกว้างขวาง คุณภาพชีวิตประชาชนเสื่อมลง รายได้ไม่พอกับรายจ่าย ประชากรชนบทจำนวนมากได้อพยพย้ายถิ่นไปหางานทำในเมืองใหญ่ สังคมชนบทหลายแห่งเริ่มอ่อนแอลงเพราะขาดแรงงาน และมีปัญหาอื่นเกิดขึ้นอีกมากมาย

การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมใน 3 ทศวรรษที่ผ่านมา ปรากฏว่า เศรษฐกิจก้าวหน้า สังคมมีปัญหา การพัฒนาไม่ยั่งยืน มีปัญหาเกิดความเสื่อมโทรมทางสิ่งแวดล้อมและทรัพยากร วัฒนธรรมบางอย่างเกิดความล้าหลังทางวัฒนธรรม(Cultural Lag) ขาดการฟื้นฟูอนุรักษ์ ส่งเสริมให้ก้าวหน้า ตัวอย่าง เช่น ภูมิปัญญาท้องถิ่น ความเชื่อ ค่านิยมที่ดี เป็นต้น ประกอบกับ ใน ระยะ 2 - 3 ปี ที่ผ่านมา ประเทศไทยได้ประสบปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำอย่างรุนแรง ปัญหาต่างๆ ยิ่งทวีความรุนแรงยิ่งขึ้น แต่อย่างไรก็ตามส่วนราชการหรือหน่วยงานต่างๆ ได้เริ่มหันมาให้ความสนใจในการแก้ปัญหา กล่าวคือ เน้นการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์เป็น

หลัก ส่งเสริม อนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ทะนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม ส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น ให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนา และเห็นว่าทรัพยากรที่สำคัญที่สุดในการพัฒนาประเทศคือ วัฒนธรรม

สำหรับภูมิปัญญาท้องถิ่น ถือว่าเป็นวัฒนธรรมสาขาหนึ่งที่ได้รับการถ่ายทอด จากบรรพบุรุษสู่อนุชนรุ่นหลัง สะสมขึ้นมาจากประสบการณ์ชีวิต สังคม และในสภาพแวดล้อมที่แตกต่างกัน และถ่ายทอดสืบต่อกันมาเป็นวัฒนธรรม ซึ่งจำเพาะกับท้องถิ่นมีความเชื่อมโยงหรือบูรณาการสูงและมีความเคารพผู้อาวุโส มีการเชื่อมโยงไปสู่นามธรรมที่ลึกซึ้งสูงส่ง เน้นความสำคัญของจริยธรรมมากกว่าวัตถุธรรม (ประเวศ วะสี 2536) หลายหน่วยงานได้เริ่มฟื้นฟูและส่งเสริม แต่มีปัญหาว่า ยังขาดองค์ความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยเฉพาะในชนบท ภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตพื้นฐาน ได้แก่ อาหาร ยารักษา ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ส่งเสริมค่านิยมในการประหยัด เช่น รักธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีเศรษฐกิจที่พอเพียงเป็นต้น สมควรให้มีการฟื้นฟูและส่งเสริมเป็นอย่างยิ่ง

ความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น มีผลต่อการพัฒนาสังคมคือ เป็นวัฒนธรรมพื้นฐานของเรา การพัฒนาความต่ำบนพื้นฐานที่มั่นคง และหาส่วนมาดกแต่งที่เหมาะสม หากใช่เป็นการพัฒนาที่ขาดรากฐานเดิมของตนเอง ซึ่งจะทำให้โยกคลอนได้ง่าย รัฐบาลและสาธารณะควรทำความเข้าใจความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น และส่งเสริมสนับสนุนให้นำภูมิปัญญาเข้าสู่ระบบการศึกษาของชาติ หรือความสมบูรณ์ของการศึกษา อันจะเป็นการฟื้นฟูบูรณะการเมืองของชาติ เพื่อความสมานฉันท์ของคนในชาติ การพัฒนาอย่างได้สมดุลและยั่งยืนและศานติสุขของสังคมไทย การเคารพภูมิปัญญาและมรดกทางวัฒนธรรมที่บรรพบุรุษถ่ายทอดมา ทำให้ชาวบ้านเคารพตนเองมากขึ้น ภูมิใจในเอกลักษณ์ของตนเอง และเป็นตัวของตัวเองในการตัดสินใจ

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 ได้บัญญัติเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ

มาตรา 46 บุคคลซึ่งรวมกันเป็นชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม อย่างมีสิทธิอนุรักษ์หรือฟื้นฟูจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปะหรือวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่นและของชาติ

มาตรา 69 บุคคลมีหน้าที่พิทักษ์ ปกป้อง และสืบสานศิลปะวัฒนธรรมของชาติ และภูมิปัญญาท้องถิ่น..

มาตรา 81 รัฐต้องจัดการศึกษาอบรมและส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นศิลปะและวัฒนธรรมของชาติ

มาตรา 289 องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นย่อมมีหน้าที่บำรุงรักษาศิลปะจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่น

ภูมิปัญญาท้องถิ่นแบ่งออกเป็นหลายหมวด ได้แก่ หมวดขนบธรรมเนียมประเพณี หมวดภาษาและวรรณกรรม หมวดศิลปกรรมและโบราณคดี หมวดการละเล่นดนตรีและการพักผ่อนหย่อนใจ หมวดชีวิตความเป็นอยู่และวิทยาการ สำหรับภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวกับการใช้สมุนไพรพื้นบ้าน นั้น เป็นเรื่องเกี่ยวกับวิถีชีวิตความเป็นอยู่และการสาธารณสุข เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นในหมวดชีวิตและความเป็นอยู่ เป็นเรื่องที่น่าศึกษาแล้วนำมาฟื้นฟูพัฒนาชนบทให้มีวิถีชีวิต เศรษฐกิจพอเพียง พึ่งตนเอง รักธรรมชาติ มูลเหตุที่คนเราเริ่มหันมาสนใจเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับสมุนไพรพื้นบ้าน ก็เพราะว่า แต่เดิมนั้นการดูแลสุขภาพของคนในสมัยก่อน ได้ใช้วิธีแบบดั้งเดิม(Tradition Medicine)วิธีปฏิบัติแบบวัฒนธรรม (Culture-bound Health) และใช้วิธีแบบธรรมชาติบำบัด การที่คนสมัยก่อนได้ใช้วิธีการดั้งเดิมนี้นี้มีข้อดีคือ ได้การดูแลสุขภาพทั้งทางร่างกาย ความรู้สึก จิตใจและวิญญาณ โดยได้เชื่อมโยงชีวิตของบุคคลกับชีวิตทางสังคม ศิลธรรมและวัฒนธรรมอย่างใกล้ชิด ทำให้มีระบบความคิด ความเชื่อเกี่ยวกับธรรมชาติและสาเหตุของการเจ็บป่วย วิธีการดูแลสุขภาพมีความหลากหลายและแตกต่างกันตามเขตสังคม วัฒนธรรม รูปแบบการดูแลสุขภาพสุขภาพการเจ็บป่วยแบบดั้งเดิมจึงพบในหลายลักษณะหลายแห่ง เช่น การใช้สมุนไพรในการรักษาเกี่ยวกับกระดูก การคลอดและการดูแลหลังการคลอด การนวดแผนโบราณ ธรรมชาติบำบัด การใช้สัญลักษณ์พิธีการต่าง ๆ และศาสนา (ชัยชนะ สุวรรณเวช และคนอื่นๆ. 2535 : 1) วิธีการดั้งเดิมนี้นี้ยังมีการปฏิบัติอยู่ แม้ว่าการแพทย์สมัยใหม่ มีความเจริญก้าวหน้ามาก ทั้งนี้อาจเป็นเพราะวิธีการดั้งเดิมนั้นยังมีประโยชน์มาก และเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สำคัญ ระบบการแพทย์พื้นบ้านและการดูแลสุขภาพของท้องถิ่น มีรากฐานยาวนานก่อนหน้าการเข้ามามีบทบาทของการแพทย์ตะวันตก มีความผูกพันกับวิถีชีวิตของชาวบ้าน มีลักษณะการช่วยเหลือเกื้อกูลสอด

คล้องกับวัฒนธรรมประเพณีความเชื่อ เป็นที่พึ่งของชาวบ้านทั้งในด้านการรักษาและการส่งเสริมสุขภาพโดยเฉพาะสุขภาพจิต (อัษฎลธิ อินทนนท์. 2535 : 1)

การพัฒนาทางด้านสาธารณสุขชนบทในระยะเวลาที่ผ่านมา ได้ให้ความสนใจกับสมุนไพรเดี่ยว เพื่อส่งเสริมสุขภาพเบื้องต้น ในขณะที่ประชาชนไทย ยังมีวิธีการดูแลรักษาสุขภาพแบบพื้นบ้าน โดยใช้สมุนไพรเป็นหลัก การแพทย์พื้นบ้านจะเป็นการดูแลสุขภาพโดยหมอพื้นบ้าน (Traditional Healer) และผู้รู้ในหมู่บ้านเป็นผู้ดูแลรักษา การแพทย์พื้นบ้าน เป็นการรักษาโรคแบบองค์รวม (Holistic Approach) ซึ่งเชื่อว่าสุขภาพดีหมายถึงภาวะความสมดุลของร่างกาย จิตใจ ของผู้ป่วย อีกทั้งมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับภาวะทางสังคมวัฒนธรรม ศาสนา และความเชื่อด้วย ผลของการรักษามีเพียงแก้ปัญหาทางกายและจิตใจของผู้ป่วยเท่านั้น ยังมีผลต่อความปกติสุขของชุมชนด้วย การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นโดยใช้การแพทย์พื้นบ้าน จึงเป็นทางเลือกหนึ่งของชุมชน ในการดูแลรักษาสุขภาพโดยการพึ่งพาทรัพยากรในชุมชน อาศัยความร่วมมือระหว่างบุคคลกับชุมชน เป็นการปลอดภัยและราคาเยาด้วย (ปริญดา เทอดชูชีพ และคนอื่นๆ. 2535 : 1-3)

การดำรงชีวิตของชาวชนบทอีสาน เดิมได้อาศัยอยู่กับธรรมชาติ ป่าไม้ แม่น้ำ ลำธาร ที่มีป่าไม้ สัตว์ป่าอุดมสมบูรณ์ มีวิถีชีวิตที่พึ่งพาธรรมชาติเป็นปัจจัย 4 ในการดำรงชีวิต สำหรับยารักษาโรคมีการสมุนไพร ซึ่งมี 3 ประเภท คือ พืช สัตว์ และแร่ธาตุ ต่อมาเมื่อเศรษฐกิจสังคม สิ่งแวดล้อมเปลี่ยนแปลงไป วิถีชีวิตของคนได้เปลี่ยนไปด้วย มีการใช้วิทยาศาสตร์เทคโนโลยี และความเจริญสมัยใหม่ เป็นปัจจัยสำคัญในการดำเนินชีวิต ปัญหาเกี่ยวกับการดูแลสุขภาพสุขภาพของคนในสังคมไทย พบว่า เราได้รับวิทยาการการแพทย์แบบตะวันตกเข้ามา ในช่วงที่การแพทย์มีฐานอยู่ที่วิทยาศาสตร์ ซึ่งจะมีข้อดีในด้านมีความแม่นยำสูง แต่วิทยาศาสตร์เป็นความรู้ที่ไม่สมบูรณ์(Incomplete Knowledge) วิทยาศาสตร์มีข้อจำกัดอยู่กับการศึกษาในสิ่งที่วัดได้แม่นยำ ส่วนในโลกของความเป็นจริง ประกอบด้วยส่วนที่วัดได้แม่นยำ คือวัดธุรกรรม แต่สิ่งที่วัดไม่ได้หรือวัดไม่ได้แม่นยำคือนามธรรมหรือจิตใจ สาเหตุนี้ จึงทำให้เกิดการเพิ่มพูนทางวัดธุรกรรม และมีการลดน้อยถอยลงของนามธรรม สัมผัสวัตถุเป็นส่วน ๆ ชาติบูรณาการและการเชื่อมโยงทางนามธรรมไปสู่สิ่งที่ลึกซึ้งและสูงส่ง สิ่งที่สำคัญอย่างหนึ่งคือ ภูมิปัญญาพื้นบ้านหรือภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local Wisdom) ซึ่งหมายถึง ภูมิปัญญาของ

กลุ่ม ชนชาติหรือประเทศ ภูมิปัญญาท้องถิ่นนี้มีความจำเพาะกับท้องถิ่น มีความเชื่อมโยงหรือบูรณาการสูง มีความเคารพผู้อาวุโส

การแพทย์แบบพื้นบ้านเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น และมีวัฒนธรรมเป็นรากฐานไม่ใช่วิทยาศาสตร์ เป็นการแพทย์ทางวัฒนธรรม มีฐานอยู่ทางจิตใจและสังคมมากกว่าการแพทย์เชิงวิทยาศาสตร์ ซึ่งเราไม่น่าจะทอดทิ้ง แต่น่าจะนำมาใช้ด้วยกับแผนวิทยาศาสตร์ เรียกว่าการแพทย์แบบพหุลักษณะ ในอีกมิติหนึ่ง การแพทย์แผนวิทยาศาสตร์เน้นระบบชีวะเกือบล้วน ๆ แต่บกพร่องทางจิตและสังคม เราควรมีรูปแบบที่สมบูรณ์กว่าคือ รูปแบบ ชีวะ-จิต สังคม (Bio-Psycho-Social) (ประเวศ วัชรี 2536:21)

สำหรับการแพทย์สมัยใหม่ได้มีบทบาทในการแก้ปัญหาสุขภาพของคนไทย ได้อย่างมีประสิทธิภาพ แต่ก็ไม่สมบูรณ์ทุกด้าน ซึ่งแต่เดิมนั้นการดูแลสุขภาพของคนเอเชียได้ใช้วิธีแบบดั้งเดิม(Tradition Medicine)วิธีปฏิบัติแบบวัฒนธรรม (Culture-bound Health) และใช้วิธีแบบธรรมชาติบำบัด การที่คนเอเชียได้ใช้วิธีการดั้งเดิมนี้นี้มีข้อดีคือ ได้การดูแลสุขภาพทั้งทางร่างกาย ความรู้สึกจิตใจและวิญญาณ โดยได้เชื่อมโยงชีวิตของบุคคลกับชีวิตทางสังคม ศิลธรรมและวัฒนธรรมอย่างใกล้ชิด ทำให้มีระบบความคิด ความเชื่อเกี่ยวกับธรรมชาติและสาเหตุของการเจ็บป่วย วิธีการดูแลสุขภาพมีความหลากหลายและแตกต่างกันตามเขตสังคม วัฒนธรรม รูปแบบการดูแลสุขภาพสุขภาพการเจ็บป่วยแบบดั้งเดิม ซึ่งพบในหลายลักษณะ เช่น การให้สมุนไพรรักษาอาการเกี่ยวกับกระดูก การคลอดและการดูแลหลังการคลอด การนวดแผนโบราณ ธรรมชาติบำบัด การใช้สัญลักษณ์พิธีการต่าง ๆ และศาสนา (ชัยชนะ สุวรรณเวช และคนอื่น ๆ , 2535 : 1)

วิธีการดั้งเดิมนี้นี้ ยังมีการปฏิบัติอยู่ แม้ว่าการแพทย์สมัยใหม่ มีความเจริญก้าวหน้ามาก ทั้งนี้อาจเป็นเพราะวิธีการดั้งเดิมนั้นยังมีประโยชน์มาก และเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สำคัญ ระบบการแพทย์พื้นบ้านและการดูแลสุขภาพของท้องถิ่น มีรากฐานยาวนานก่อนหน้าการเข้ามามีบทบาทของการแพทย์ตะวันตก มีความผูกพันกับวิถีชีวิตของชาวบ้าน มีลักษณะการช่วยเหลือเกื้อกูลสอดคล้องกับวัฒนธรรมประเพณีความเชื่อ เป็นที่พึ่งของชาวบ้านทั้งในด้านการรักษาและการส่งเสริมสุขภาพ โดยเฉพาะสุขภาพจิต (อัญชลี อินทนนท์, 2535 : 1)

สมุนไพรมีมากมายหลายชนิดและมีคุณสมบัติแตกต่างกันออกไป บางอย่างมีคุณสมบัติเป็นยาสมุนไพร บางอย่างเป็นอาหารสมุนไพร ความหลากหลายทางชีวภาพของสมุนไพรในปัจจุบันอยู่ในภาวะวิกฤต บางอย่างหมดไปจากป่าเพราะถูกทำลายไป บางอย่างคนรุ่นใหม่ไม่เห็นประโยชน์ เพราะไม่มีการถ่ายทอดภูมิปัญญาพื้นบ้านแก่คนรุ่นใหม่ แต่ปัจจุบันนี้ภาคเอกชนและส่วนราชการหลายแห่ง ได้มีการอนุรักษ์สมุนไพร โดยการปลูกสมุนไพรใช้เอง มีการเผยแพร่ความรู้ผลิตเอกสาร ตำรายา และจัดกิจกรรมอนุรักษ์สมุนไพรมากมาย

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย มีกลุ่มชาติพันธุ์หลายกลุ่ม แต่ละกลุ่มก็มีภูมิปัญญาในการใช้สมุนไพรที่น่าสนใจ โดยเฉพาะชาวบรูหรือได้ ชาวบรูมีประวัติความเป็นมาและพัฒนาการอย่างยาวนาน เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีวัฒนธรรมเจริญยิ่งใหญ่มาก่อน ชาวบรูที่อาศัยอยู่ในจังหวัดมุกดาหาร ส่วนใหญ่อพยพมาจากเมืองวัง หลังจากมีการปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์แห่งกรุงเวียงจันทน์ เมื่อ ปี พ.ศ. 2387 นอกจากชาวบรูแล้ว ยังมีชนเผ่าต่างๆ ได้อพยพเข้ามาอยู่บริเวณ จังหวัดมุกดาหารด้วย เช่น ผู้ไทย กะเลิง แสก ย้อ กุลา เป็นต้น ทำให้ชนพื้นเมืองเดิมของจังหวัดมุกดาหารมีหลายเผ่า ชาวบรูที่จังหวัดมุกดาหาร โดยเฉพาะอำเภอดงหลวง มาตั้งถิ่นฐานจำนวนมาก ต่อมาก็ได้เพิ่มจำนวนประชากรมากขึ้นอีก ได้ตั้งถิ่นฐานกระจายออกไป ในรัศมีประมาณ 20 กิโลเมตร นอกจากนั้นยังมีชาวบรูอาศัยอยู่ในพื้นที่จังหวัดอื่น คือ สกลนคร นครพนม แต่คนทั่วไปจะเรียกว่าชาวใต้ การตั้งถิ่นฐานของชาวบรูมักจะตั้งถิ่นฐานอยู่ใกล้ภูเขา ป่าไม้ ซึ่งเป็นที่เหมาะสมกับการทำไร่ ทำนา ตามหุบเขาและการเก็บหาของป่า เป็นสิ่งแวดล้อมดั้งเดิมของชาวบรู ก่อนการอพยพเข้ามาอาศัยในประเทศไทยปัจจุบัน ชาวบรู น่าจะมีความรู้หรือภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สำคัญ เกี่ยวกับการดำรงชีวิตในเรื่องปัจจัย 4 และการอนุรักษ์ธรรมชาติสิ่งแวดล้อม จึงเป็นประเด็นที่น่าสนใจว่าชาวบรูได้มีวิถีชีวิตการใช้สมุนไพรเหล่านี้อะไรบ้าง ใช้ในด้านใดบ้างและใช้อย่างไร

ด้วยเหตุผลความสำคัญดังกล่าว จึงเป็นแรงจูงใจให้มีการศึกษา เรื่อง การศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นในการใช้สมุนไพรพื้นบ้านของชาวบรู ผลการศึกษาจะเป็นประโยชน์ในการสร้างองค์ความรู้เรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นในการใช้สมุนไพร ผลการศึกษาสามารถนำผลการศึกษาไปใช้อนุรักษ์สิ่งแวดล้อม การพัฒนาชนบท การพัฒนาคุณภาพชีวิต และเป็นส่งเสริม อนุรักษ์วัฒนธรรมที่มีคุณค่า เพื่อถ่ายทอดให้คนรุ่นหลังได้สืบทอดต่อไป

1.2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นในการใช้สมุนไพรดูแลสุขภาพหรือรักษาโรคต่าง ๆ ของชาวบรูจังหวัดมุกดาหาร เกี่ยวกับ การเรียนการสอนความรู้ตำรายา วิธีการเก็บ การเตรียม เครื่องมือการปรุง อุปกรณ์ วิธีหรือขบวนการปรุง วิธีใช้ วิธีการเก็บรักษา และการใช้สมุนไพรพื้นบ้านในชีวิตประจำวัน เช่น เป็นอาหาร เป็นต้น

2. เพื่อศึกษา ชื่อ ชนิด ประเภท แหล่งที่มาของสมุนไพรที่ชาวบรูได้ใช้ในชีวิตประจำวัน ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน รวมทั้งศึกษาปัญหา การอนุรักษ์ แนวทางพัฒนาแหล่งสมุนไพรของชาวบรูจังหวัดมุกดาหาร

รวบรวมภูมิปัญญาท้องถิ่นความรู้เรื่องสมุนไพรพื้นบ้าน เผยแพร่ให้ผู้สนใจได้ศึกษา และนำไปใช้ประโยชน์ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อมของชนบทต่อไป

1.3. ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า

ศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นในการดำรงชีวิตเกี่ยวกับ การใช้สมุนไพรพื้นบ้านของชาวบรูจังหวัดมุกดาหาร ในเรื่องการดูแลสุขภาพ และการใช้บริโภคเป็นอาหารในพื้นที่ศึกษานี้

1.4. นิยามศัพท์เฉพาะ

1. สมุนไพร หมายถึง ส่วนต่าง ๆ ของพืช สัตว์ แร่ธาตุ ที่หาได้ในท้องถิ่น และสามารถนำมาเป็นยาบำบัดรักษาโรค หรืออาการเจ็บป่วยในท้องถิ่น

2. สมุนไพรพื้นบ้าน หมายถึง สมุนไพรพื้นบ้านที่ยอมรับในชุมชนบริเวณศึกษา หรือกลุ่มชาติพันธุ์บรู

3. หมอสมุนไพร หมายถึง หมอพื้นบ้านที่ใช้สมุนไพรเป็นยารักษาโรค ซึ่งอาจมีความชำนาญเฉพาะโรค บางคนประชาชนมักจะรู้จักดีและมีชื่อเสียงในหมู่บ้าน

4. การดูแลสุขภาพสุขภาพ หมายถึง การรักษาโรค อาการเจ็บป่วยโดยหมอพื้นบ้าน ซึ่งอาจจะใช้แขนงใดแขนงหนึ่งรักษาตามความชำนาญของหมอพื้นบ้าน

5. กลุ่มอาการของโรค หมายถึงอาการของโรคที่ใช้สมุนไพรรักษาได้ผล ได้แก่โรคเกี่ยวกับเลือด โรคเกี่ยวกับทางเดินปัสสาวะ โรคเกี่ยวกับระบบสืบพันธุ์ โรคเกี่ยวกับทางเดินอาหาร โรคเกี่ยวกับทางเดินหายใจโรคเกี่ยวกับประสาท โรคเกี่ยวกับผิวหนัง โรคไข้ โรคปวด เป็นต้น

6. ตำรับยา หมายถึง ชื่อยาสมุนไพรพื้นบ้านที่สามารถรักษาโรคหรืออาการต่าง ๆ ได้ผล ซึ่งอาจจะเป็นส่วนประกอบของสมุนไพรพื้นบ้านหลายประเภทเป็นยารักษาได้ผลเพียงโรคเดียวหรือหลายโรค

7. ภูมิปัญญาพื้นบ้าน หมายถึง ภูมิปัญญาพื้นบ้านหรือภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local Wisdom) ซึ่งหมายถึงภูมิปัญญาของกลุ่ม ชนชาติหรือประเทศ ภูมิปัญญาท้องถิ่นนี้มีความจำเพาะกับท้องถิ่น มีความเชื่อมโยงหรือบูรณาการสูง มีความเคารพผู้อาวุโส ในที่นี้ หมายถึง ภูมิปัญญาพื้นบ้านอีสานในการใช้สมุนไพรพื้นบ้านดูแลสุขภาพ

8. บรู หมายถึง ชนชาติไทยสาขาหนึ่ง ถิ่นเดิมอยู่แถบสิบสองจุไทย มีวัฒนธรรมและเอกลักษณ์เฉพาะ ได้อพยพเข้ามาอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยหลายครั้ง แต่ครั้งที่มีจำนวนมาก คืออยู่ในช่วงปี พ.ศ. 2387-2421

1.5 ผลที่คาดว่าจะได้รับ

1. เป็นการสร้างองค์ความรู้เรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นในการใช้สมุนไพร เกี่ยวกับ การเรียนการสอนความรู้ตำรายา วิธีการเก็บ การเตรียม เครื่องมือการปรุง อุณหภูมิ วิธีหรือขบวนการปรุง วิธีใช้ วิธีการเก็บรักษา การใช้ในชีวิตประจำวันเป็นอาหาร ดูแลสุขภาพหรือการรักษาโรคต่าง ๆ

2. ทำให้ทราบชื่อ ชนิด ประเภท แหล่งที่มาของสมุนไพรที่ชาวยุโรปได้ใช้ในชีวิตประจำวัน ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน รวมทั้งทราบปัญหาการอนุรักษ์ แนวทางพัฒนาแหล่งสมุนไพร นำความรู้ไปใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวัน พัฒนาทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมในชนบท ต่อไป

3. ทำให้ทราบปัญหาการอนุรักษ์และแนวทางพัฒนาแหล่งสมุนไพร ของชาวยุโรป จังหวัดมุกดาหาร สามารถนำไปแก้ปัญหาและ ส่งเสริมแหล่งสมุนไพรในพื้นที่อื่น ๆ ต่อไป

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาเรื่อง รายงานการวิจัยเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับการใช้สมุนไพรพื้นบ้าน ของชาวบรูจังหวัดมุกดาหาร ได้รวบรวมเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

2.1 งานวิจัยเกี่ยวกับสมุนไพร

อรุณพร อัฐรัตน์ และวีรพัฒน์ เเงาธรรมทรศน์ (2540 : 45-68) ได้กล่าวถึงประวัติความเป็นมา ของการแพทย์แผนไทยและการแพทย์แผนปัจจุบัน ที่เกิดขึ้นในประเทศไทย ดังนี้ การแพทย์ดั้งเดิมของไทย ซึ่งเกิดในสมัยพุทธกาลได้ผูกพันกับไสยศาสตร์ และอธิบายว่าโรคภัยไข้เจ็บเกิดจากอำนาจลึกลับที่มองไม่เห็น การรักษาโรคจึงขึ้นอยู่กับอำนาจลึกลับ ดังนั้นหมอที่มารักษา ก็คือหมอผีจะเป็นตัวกลางในการควบคุมอำนาจเหล่านี้ ครั้นต่อมามีการเผยแพร่พุทธศาสนาจากอินเดียเข้ามาประเทศไทย การแพทย์ในพุทธศาสนาก็เริ่มมีการผสมผสานกับการแพทย์แผนไทย การแพทย์อายุรเวท ซึ่งนับได้ว่า การแพทย์อายุรเวทนี้เป็นรากฐานการแพทย์แผนโบราณของไทยสืบมาจนทุกวันนี้ ดังจะเห็นว่าตำราเก่า ๆ จะอ้างถึง หมอชีวกโกมารภักจ์ เป็นปรมาจารย์ แต่การแพทย์ของไทยจะรับการแพทย์อายุรเวทก็เพียงด้านอายุรกรรม เท่านั้น ส่วนทางศัลยกรรม ซึ่งทางอินเดียก้าวหน้ามาก ไม่ได้รับเข้ามาด้วย ดังนั้นการแพทย์ของไทยจึงไม่มีการผ่าตัดเลย และการผสมผสานระหว่างการแพทย์ไทยดั้งเดิมกับการแพทย์อายุรเวทในครั้งนั้น ก็ยังเชื่อถือในเรื่องสมุนไพร เวทมนต์ หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์อยู่ และก็ยังคงปรากฏในปัจจุบัน คือ การลงยันต์กันหม้อยา หรือผ้ายันต์ปิดหม้อต้มยา ลงคาถาอาคม รวมทั้งการประกอบพิธีกรรม ที่เรียกว่า “กระบาล” แต่เมื่อ ประเทศไทยได้ทำการค้ากับจีนในสมัยอยุธยา แพทย์ไทยก็ได้เรียนรู้ตำรายาจีนบ้าง แต่ก็คงรับเอาแต่ตัวยาเท่านั้น การรักษาโดยวิธี แมะ (การจับชีพจร) แบบจีน มิได้นำมาใช้เลย และการแพทย์ในสมัยอยุธยาก็ยังคงเชื่อเรื่องไสยศาสตร์ เช่นกัน

สำหรับความหมายของการแพทย์แผนไทย ภาษาอังกฤษใช้คำว่า Thai Traditional Medicine (TTM) หมายถึง ปรัชญา องค์ความรู้ และวิธีการปฏิบัติเพื่อการดูแลสุขภาพ และการบำบัดโรคความเจ็บป่วยของประชาชนแบบดั้งเดิม สอดคล้องกับขนบธรรมเนียม วัฒนธรรม และวิถีชีวิตแบบไทย วิธีการปฏิบัติการแพทย์แผนไทย ประกอบด้วยการใช้สมุนไพร (ด้วยการต้ม การอบ การประคบ การปั้นลูกกลอน เป็นอาทิ) หัตถบำบัด การรักษากระดูกแบบดั้งเดิม การใช้พุทธศาสนา หรือพิธีกรรมเพื่อดูแลสุขภาพจิต การคลอด การดูแลสุขภาพแบบไทยเดิม และธรรมชาติบำบัด ซึ่งได้จากการสะสมและถ่ายทอดประสบการณ์อย่างเป็นระบบ โดยการบอกเล่า การสังเกต การบันทึก และการศึกษาผ่านสถาบันการศึกษาด้านการแพทย์แผนไทย การแพทย์แผนไทย ได้แบ่งเป็น 4 สาขาวิชา ดังต่อไปนี้

- (1) เวชกรรมแผนไทย
- (2) เภสัชกรรมแผนไทยเป็นการนำเอาสมุนไพร(พืชวัตถุ สัตว์วัตถุและธาตุวัตถุ)
- (3) การนวดไทย
- (4) ผดุงครรภ์แผนไทย

ด้วยที่ใช้ในการแพทย์แผนไทย จะประกอบด้วยสมุนไพรตามธรรมชาติ ไม่มีการสกัดหรือการที่จะต้องรู้สูตรทางเคมี หรือกลไกการออกฤทธิ์ ในขณะที่การแพทย์แผนปัจจุบันจะต้องได้จากการสังเคราะห์หรือการสกัด รู้ถึงกลไกการออกฤทธิ์ และรู้สูตรโครงสร้างทางเคมี

สำหรับประวัติศาสตร์การแพทย์แผนไทยนั้น พบว่า ประเทศไทยแต่ดั้งเดิมใช้สมุนไพรใช้โหราศาสตร์ ในสมัยอยุธยา การแพทย์ตะวันตกได้เข้ามาในประเทศไทย จนถึงรัชกาลที่ 3 การแพทย์ตะวันตกได้เข้ามามีบทบาทมาก ตั้งแต่ พ.ศ.2466 คนไทย เริ่มหันไปใช้การรักษาแบบตะวันตก และยกเลิกการแพทย์แผนไทย ซึ่งมีสาเหตุ ดังนี้

- (1) แพทย์แผนโบราณมาประจำโรงพยาบาลทำได้ยาก เพราะหมอโบราณต่างถือตัวถือพวก และทั้งยังต้องการรักษาความลับเกี่ยวกับวิธีการรักษาต่าง ๆ ไว้เฉพาะในหมู่พวกของตนเท่านั้น

(2) วิธีการสอนไม่นำสนใจอาจารย์ขาดการชวนชววยแก้ไขดัดแปลงวิธีการสอน

(3) การสอนไม่มีหลักสูตร และไม่มีวิธีการปฏิบัติรักษาแน่นอน จริงจัง ผิดกับการแพทย์แผนปัจจุบัน ที่ครูผู้สอนซึ่งเป็นชาวต่างประเทศวางหลักสูตรไว้แน่นอน

(4) ตำราไม่ดี บันทึกของการแพทย์ไทยมีเพียงอย่างเดียวคือ วิธีให้ยาไม่ปรากฏมีวิธีปฏิบัติ ซึ่งผิดกับการแพทย์แผนปัจจุบัน ซึ่งถือการตรวจและวินิจฉัยเป็นสำคัญ

เสาวภา พรศิริพงษ์ (2538 : 33 - 46) ได้กล่าวถึง การแพทย์พื้นบ้านกับสมุนไพรว่า

สมุนไพร สมุนไพรตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตสถาน ให้ความหมายว่า หมายถึงพืชที่ใช้ทำเป็นเครื่องยา ซึ่งหาได้ตามพื้นเมืองทั่วไป ไม่ใช่เครื่องเทศ

สมุนไพรตามพระราชบัญญัติยา พ.ศ.2510 หมายถึงยาที่ได้จากพฤกษชาติ สัตว์หรือแร่ ซึ่งมีได้ผสมปรุงและแปรสภาพ อาจเป็นหนึ่งสิ่งหรือมากกว่าหนึ่งสิ่ง ที่นำมาประกอบกันเพื่อปรุงเป็นยารักษาโรค และมีได้ขึ้นทะเบียนกับกระทรวงสาธารณสุข

สมุนไพรก็ยังมิ กระทบต่อการดูแลสุขภาพของประชาชนมาโดยตลอด โดยสมุนไพรที่ประชาชนใช้มักเป็นสมุนไพรเดี่ยว และใช้สด ๆ กระบวนการใช้ไม่ยุ่งยากซับซ้อน และมักใช้สมุนไพรที่หยิบฉวยง่าย ใช้รักษาโรคง่าย ๆ ที่มีความรุนแรงน้อย เมื่อการแพทย์แผนอายุรเวทของอินเดีย ซึ่งเน้นการใช้สมุนไพรแพร่เข้ามาสู่ดินแดนของประเทศไทยพร้อมกับศาสนาพุทธ จึงสอดคล้องกับระบบการแพทย์พื้นบ้านของไทยที่ใช้สมุนไพรเป็นส่วนหนึ่งของการรักษาอยู่แล้วได้เป็นอย่างดี

สังคมไทยในปัจจุบัน มีหอมรากไม้ (หอมสมุนไพร) หอมเป่า หอมกระดูก หอมเอ็น หอมลำผีฟ้า หอมธรรมชาติ หอมสมุนไพร และหอมตำแย หอมสมุนไพรเป็นประเภทของหอมที่มีจำนวนมากที่สุด ในภาคอีสาน พบว่า มีหอมพื้นบ้านที่ให้บริการในชุมชนประมาณ 19,590 คน และในจำนวนนี้มีหอมยาสมุนไพรมากที่สุดถึงร้อยละ 26.6

ความเชื่อเกี่ยวกับสมุนไพร

(1) การเก็บยา การไปเก็บยา จะต้องใช้ "คาถาปลุกยา " เพื่อให้หอม และผู้ป่วย เกิดความเชื่อมั่นในตัวยาที่ใช้รักษาว่าจะรักษาโรคได้หายแน่นอน

(2) คาถากำกับยา จะต้องใช้ยาสมุนไพรร่วมกับไสยศาสตร์ กล่าวคือกลางคืนหมอลงจะต้องทำพิธี "ไซ" ให้โรคออกจากคนไข้ พิธีนี้จะต้องทำในเวลากลางคืนเท่านั้น ตื่นเมื่อไรก็ทำยามนั้น โดยห้ามพูดกับใคร หรืออาจจะใช้วิธีตั้งคาถาชั้น 5 (ดอกไม้ ธูป เทียน) แล้วเขียนชื่อคนไข้ก่อนนอนจะต้องทำวัตร สวดมนต์ บริกรรมคาถาแล้ว บอกให้ครูช่วยเป่าชื่อคนไข้ให้หาย เรียกว่า การบริกรรมคาถา

สุจินดา คุณารวีณิข (2535 : 12 - 14) ได้ศึกษาเรื่องการปรับบทบาทของหมอพื้นบ้านในชุมชนไทยลาว จังหวัดนครพนม พบว่า ประเภทของหมอพื้นบ้าน มีดังนี้

(1) หมอฮากไม้ หมอยารากไม้ หรือสมุนไพร เป็นหมอที่ใช้วิธีการรักษาด้วยสมุนไพร แร่ธาตุบางชนิด และเชื้อยีสต์หรือส่วนต่าง ๆ ของสัตว์บางชนิด

(2) หมอเป่า เป็นหมอที่ใช้วิธีการเป่ารักษาโรค โดยส่วนประกอบที่ใช้และพบบ่อย ได้แก่ ปูนกินหมาก หมอเป่าบางรายใช้เคียวกระเทียม หรือหมาก หรือใบไม้บางชนิดแล้วเป่า ปวดศีรษะ โรคผิวหนังบางชนิด (งูสวัด) ถูกหมากัด

(3) หมอน้ำมนต์ หรือหมอมนต์ หรือหมอเสก เป็นหมอที่รักษาโดยการทำน้ำมนต์แล้วพรมไปบนส่วนที่บาดเจ็บนั้น มักรักษากรณีผู้ป่วยที่กระดูกเคลื่อน หัก อันเนื่องจากอุบัติเหตุต่าง ๆ เช่น รถชน ตกต้นไม้ เป็นต้น

(4) หมอเอ็น หรือหมอนวด เป็นหมอที่ใช้การรักษาโดยวิธีนวด โดยการใช้นิ้วแม่มือและนิ้วชี้ สำหรับจับเอ็น ที่เคล็ด ชัด ยอก หรือ กระดูกเคลื่อน

(5) หมอพระ เป็นหมอที่เป็นพระสงฆ์ การรักษามีทั้งการประพรมน้ำมนต์ หรือ อาบ การผูกแขน และให้ระลึกถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นต้น

(6) หมอลำผีฟ้า หรือ หมอลำผีทรง หรือหมอเยา หรือ หมอเหยา เป็นหมอล่าที่ส่วนใหญ่เป็นผู้หญิง รักษาโดยการล่า และมีแคนประกอบ ส่วนประกอบสำคัญในพิธีกรรมคือพาคาย หรือ ถาดใส่แป้งกระป๋อง กระจกสองหน้าเล็ก ๆ หวี น้ำมันใส่ผม หมอแคนเป่าเพลง หมอล่าสองกระจก และเจรจาดำตามกับผี จนในที่สุดผู้ป่วยลุกขึ้นพ็อน แสดงว่าผีที่เป็นสาเหตุของความเจ็บป่วยพอใจ และผู้ป่วยจะหายในที่สุด

(7) หมอธรรม หมอธรรมส่วนใหญ่ จะเรียนวิชามาจากวัด โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในขณะที่บวชเรียน หมอธรรมหรือบางครั้งถูกเรียกว่าหมอผี เนื่องจากหมอธรรมรักษา “ผู้ป่วย” อันเนื่องมาจากผี เช่น ผีปอบ เป็นต้น

(8) หมอพร หรือ หมอสูชัฎญ หรือพาน (พราหมณ์) หรือหมอสูตร เนื่องจากชาวบ้านมีความเชื่อว่าสาเหตุของการเจ็บป่วยประการหนึ่ง คือ การที่ขวัญหนีดิ้ง (ขวัญออกจากร่างกาย) การที่จะให้ร่างกายสู่สภาพปกติ จึงต้องเรียกให้ขวัญกลับ เข้ามาอยู่ตามส่วนต่างๆ ของร่างกาย การสูชัฎญจึงเป็นการรักษา

(9) หมอตำแย เป็นหมอที่ใช้เทคนิค และวิชาในการทำคลอดเด็ก ตลอดจนทำความสะอาดเด็ก

(10) บทบาทของหมอพื้นบ้าน ปัจจัยทางเศรษฐกิจสังคมและวัฒนธรรม ที่ส่งผลต่อการดำรงบทบาทของหมอพื้นบ้าน จึงน่าจะเกี่ยวข้อง กับปัจจัยการเปลี่ยนแปลงของชุมชนในเรื่องต่อไปนี้เป็น คือระบบการผลิต และเทคโนโลยี วิถีชีวิตและการทำมาหากิน ระบบความคิดความเชื่อ เกี่ยวกับสาเหตุการเกิดโรค การพัฒนาโดยรัฐในด้านเกษตรและสาธารณสุข การคมนาคม การรับข้อมูลข่าวสาร และความศรัทธา และความคาดหวังต่อการรักษาแบบพื้นบ้านในชุมชน เป็นต้น

หมอพื้นบ้านในปัจจุบัน จำเป็นต้องมีการรับบทบาท และปรับรูปแบบและวิธีการรักษา ถือว่าการรักษาเป็นการดูแลช่วยเหลือกันของครอบครัว และเครือญาติ ลดบทบาทให้การรักษาลดลงเหลือเพียง กลุ่มอาการโรคบางกลุ่มเท่านั้น และบทบาทการป้องกันโรคของหมอพื้นบ้าน ลดน้อยลงกว่าในอดีต มีการปรับบทบาทด้านอื่น สูงขึ้น ได้แก่ บทบาทด้านการฟื้นฟูสุขภาพทางจิตใจ และบทบาททางสังคม เช่นการเป็นผู้นำทางการ และเข้าร่วมเป็นอาสาสมัครสาธารณสุข

รุ่งรังษี วิบูลย์ (2539 : 50) ได้ศึกษาเรื่อง การดำรงอยู่ของแพทย์พื้นบ้าน : กรณีศึกษาหมู่บ้านนาสีดา ตำบลข้าวปุ้น อำเภอกุดข้าวปุ้น จังหวัดอุบลราชธานี ผลการวิจัยพบว่า ปัจจัยที่มีผลต่อการดำรงอยู่ของการแพทย์พื้นบ้านในหมู่บ้าน ประการหนึ่งลักษณะการเจ็บป่วยของชาวบ้าน เป็นการเจ็บป่วยที่ชาวบ้านเชื่อว่าต้องรักษาด้วยหมอพื้นบ้าน เท่านั้นจึง

จะหาย ได้แก่ ใช้หมากไม้ กำเริด และฝึกระทำ ประการที่สอง ความเชื่อเกี่ยวกับสาเหตุการเจ็บป่วย และเกณฑ์ของการประเมินอาการเจ็บป่วย ที่สอดคล้องกันของหมอพื้นบ้านและชาวบ้าน ประการที่สามคือ ประสิทธิภาพและความชำนาญในการรักษาความเจ็บป่วยดังกล่าว

ส่วนปัจจัยเสริมที่ทำให้การแพทย์พื้นบ้านดำรงอยู่ ได้แก่

(1) ปัจจัยทางด้านระยะทาง เพราะหมอพื้นบ้านอาศัยอยู่ภายในหมู่บ้านทำให้สะดวกสบายไม่ต้องเดินทางไกล

(2) ปัจจัยค่ารักษาพยาบาล ซึ่งมีราคาถูกกว่าค่ารักษาพยาบาลโดยหมอแผนปัจจุบัน และเป็นค่ารักษาที่ชาวบ้านคาดการณ์ได้ว่าจะเท่าไร

(3) ปัจจัยความสอดคล้องกับวิถีของชาวบ้านที่เรียบง่าย ขั้นตอนการรักษาของหมอพื้นบ้านมีรูปแบบเรียบง่าย ไม่ซับซ้อน ซึ่งชาวบ้านคุ้นเคยเป็นอย่างดี

(4) ปัจจัยความพึงพอใจรูปแบบบริการของหมอพื้นบ้าน ซึ่งมีลักษณะเป็นองค์รวม เข้าในปัญหาสุขภาพผู้ป่วยทั้งกาย ใจ และสังคม

(5) ปัจจัยเกี่ยวกับคุณสมบัติของหมอพื้นบ้านที่สร้างศรัทธา ความน่าเชื่อถือส่งผลให้ชาวบ้านเลือกใช้บริการ

(6) ปัจจัยด้านตัวยาสมุนไพรที่มีเพียงพอ และปัจจัยสุดท้ายคือค่านิยมของกลุ่มที่มีความนิยมใช้บริการกับหมอพื้นบ้าน เมื่อบุคคลใดเจ็บป่วย การใช้บริการกับหมอพื้นบ้านไม่ถือว่าเป็นสิ่งแปลกแยกจากสมาชิกคนอื่นของหมู่บ้าน ปัจจัยต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนส่งเสริมให้การแพทย์พื้นบ้านดำรงอยู่ได้ในชุมชนบ้านนาสีดา

ชัยรัตน์ พัฒนเจริญ และคนอื่น ๆ (2539 : 242) ได้ศึกษาเรื่อง การศึกษาการใช้สมุนไพรในชุมชน จังหวัดขอนแก่น ผลการวิจัยพบว่า ชนิดและประเภทของพืชที่นำมาใช้รักษา ซึ่งพบว่าชนิดของพืชที่ชาวบ้านนำมาใช้ในตำรับต่าง ๆ เรียงลำดับจากมากไปหาน้อยคือ พวกไม้ยืนต้นทรงพุ่มหรือเป็นกอ 55.3 % พวกไม้ยืนต้นที่เป็นเถาใหญ่หรือพาดพันกันกับต้นไม้อื่น 15.2 % พวกไม้ล้มลุกทรงพุ่มหรือเป็นกอ 11.2 % นอกจากนี้มีพวกไม้ลงหัว ไม้เลื้อยตามดิน วัชพืชหรือหญ้า กาฝากบนต้นไม้อื่น พืชสวนครัว เห็ดและยางขนไม้

สมุนไพรเหล่านี้เก็บมาจากแหล่งธรรมชาติเป็นส่วนใหญ่ โดยเฉพาะได้มาจากบริเวณป่าโปร่ง 33.5 % หมูบ้าน ทุ่งนา ทุ่งหญ้า ริมถนน 24.9 % ปลุกเองที่บ้าน 22.8 % ป่าดิบ 13.7 % และซื้อจากร้านขายยาหรือพ่อค้าเร่ 3.3 %

กรรมวิธีการปรุงยาสมุนไพรเพื่อใช้บำบัดโรค พบว่าวิธีเรียงตามลำดับดังนี้ ต้ม 52.6 % ฝนกับหิน 29.5 % การบดหรือไซลคแล้วคั้นกับน้ำหรือสารละลาย เช่น เหล้า 10.6 % แขน้ำ 7.0 % และบดเป็นผงทำลูกกลอน 1.6 % เป็นต้น

วิธีการใช้สมุนไพรเรียงตามลำดับ มีวิธีการรับประทาน 85.7 % ทา 9.3 % พอก 2.0 % นอกนั้นใช้การอาบ ฟัน รดควัน

สำหรับกลุ่มอาการของโรค ที่ใช้สมุนไพรบำบัดที่พบมากมี 3 กลุ่มอาการ คือ กลุ่มอาการระบบย่อยอาหารทำงานผิดปกติ และโรคกระเพาะอาหาร กลุ่มอาการแพ้อาหารจากการกินและหรือการได้กลิ่น กลุ่มอาการไข้ และที่พบไม่มากคือ กลุ่มอาการปวดท้อง กลุ่มอาการจากทางเดินปัสสาวะอักเสบ อูจจาระร่วง การเบื่ออาหารในเด็ก และในบางพื้นที่พบว่า ใช้ในกลุ่ม อาการไข้ออกตุ่ม และนิวัดด้วย

กระบวนการใช้สมุนไพรของชาวบ้านและหมอกกลางบ้าน จากการศึกษาเรื่องนี้มีประเด็นสำคัญสมควรศึกษาในรายละเอียด หรือทำการส่งเสริมและพัฒนาให้เกิดประโยชน์ยิ่งขึ้น คือ ชาวบ้านยังนิยมใช้สมุนไพรในการบำบัดโรคเบื้องต้น แต่วิธีการเก็บการปรุงและขนาดการใช้สมุนไพรบางชนิดเสี่ยงอันตรายต่อชีวิต จึงควรริบดำเนินการเผยแพร่สมุนไพรที่คัดเลือกว่า มีผลในการรักษาอาการหรือโรค และเพื่อนำไปใช้ในชุมชนในรูปแบบที่เหมาะสมต่อไป

ประดิษฐ์ จิระเดชประไพ (2540 : 45 - 49) ได้ศึกษาเรื่อง การดำรงอยู่และปรับเปลี่ยนของระบบการแพทย์พื้นบ้าน : ศึกษากรณีการใช้สมุนไพร ในจังหวัดพิษณุโลก ได้กล่าวถึงภูมิปัญญาชาวบ้านด้านการรักษาโรคว่า ยาสมุนไพรจะมีความสัมพันธ์อย่างลึกซึ้งกับไสยศาสตร์ โดยเริ่มตั้งแต่การปลูกก็ต้องเป็นไปตามฤกษ์ยาม เมื่อจะเก็บมาประกอบยาก็ต้องเก็บตามฤกษ์ยามด้วย ในเวลาที่จะรักษา ก็จะใช้คาถาอาคมช่วยปลุกเสกเป่าประกอบไปด้วย เพราะช่วงเวลาที่เหมาะสม สมุนไพรจะมีฤทธิ์ทางยาสูง ทำให้คนรุ่นหลังเห็นเป็นสิ่งที่

งมกาย แต่ถ้าพิจารณาดูให้ดีจะเห็นว่าการใช้ไสยศาสตร์เข้ามาเกี่ยวข้อง เป็นเรื่องของจิตวิทยาอย่างหนึ่ง รวมทั้งเป็นวิทยาศาสตร์ด้วย เพราะคนไข้ที่มารักษานั้น นอกจากจะเจ็บป่วยทางด้านร่างกายแล้วยังป่วยทางใจด้วย การใช้ยาจึงเป็นการรักษาอาการทางกาย การใช้คาถาอาคมจึงเป็นการรักษาอาการทางใจนั่นเอง

สำหรับความเชื่อเกี่ยวกับสมุนไพร ปรากฏว่า สมุนไพรตำรับมีขั้นตอนการเก็บ การปรุงยาที่ซับซ้อนกว่ายาเดี่ยว แหล่งที่เก็บมักอยู่ในป่า ชาวบ้านส่วนใหญ่มีความเชื่อว่าก่อนลงมือเก็บต้องแสดงความเคารพต่อพระแม่ธรณี ก่อนเก็บยาจะมีการ “ขอ” ดังคำกล่าวที่ว่า “ทุกอย่างมีของรักษา ต้นไม้ก็มีของรักษา ก่อนเก็บยาต้องขอเสียก่อน” ส่วนใหญ่ยังถือเคล็ดห้ามเงาทับต้นไม้ บางครอบครัวถือว่าต้องเก็บวันอังคาร เลือกเวลาเก็บเฉพาะช่วงเช้าหรือเย็น เป็นต้น

ส่วนความเชื่อเกี่ยวกับการใช้ และประสิทธิผลของสมุนไพร พบว่า

(1) ใช้สมุนไพรอย่างเดียว หมายถึง การนำสมุนไพรมาใช้โดยคำนึงถึงสมุนไพรที่มีประสิทธิภาพทางยาด้วยตัวยาอย่างเดียว

(2) ใช้สมุนไพร่วมกับการมี “กล” “เคล็ด” หมายถึง การใช้ยาโดยคำนึงถึงฤกษ์ยามการมีข้อปฏิบัติเฉพาะ เพื่อยังผลให้ต้นไม้ดังกล่าวมีผลทางยา หรือมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น เช่น เก็บเฉพาะวันอังคาร ห้ามทับเงาต้นไม้ยา ผู้หญิงเก็บจะดีกว่าผู้ชายเก็บ มีคำกล่าวที่ว่า “เก็บยาวันอังคารจะดีเพราะเป็นวันแข็งไม่ต้องเลือกส่วนเก็บ ถ้าเก็บวันอื่นจะต้องเลือกเก็บเฉพาะส่วนตามวัน

(3) ใช้ยาสมุนไพร่วมกับพิธีกรรม หมายถึง การมีพิธีบอกกล่าวเช่น ไหว้แก่สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คุ้มครองธรรมชาติอยู่ ลักษณะเช่นนี้มีความหมายมากไปกว่า 2 ลักษณะข้างต้น กล่าวคือผู้ใช้ไม่ได้คำนึงถึงประสิทธิผลทางยาของต้นไม้เท่านั้น หากยังคำนึงถึงสิ่งแวดล้อมที่ล้อมรอบต้นไม้ดังกล่าว อันเป็นสิ่งที่เกื้อหนุนให้ต้นไม้เป็นยาหรือให้คุณทางยาได้ ผู้คุ้มครองแผ่นดินคือพระแม่ธรณี ผู้ดูแลต้นไม้คือ ผีป่าผีดง การนำมาใช้ประโยชน์จำเป็นต้องมีการบอกกล่าว บูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คุ้มครองดังกล่าว เช่นก่อนเด็ดต้นยาจะต้องมีการ “ขอ” การให้ความหมายและรูปลักษณ์การใช้สมุนไพรของประชาชนในปัจจุบัน ไม่เพียงแต่ก่อรูปมาจาก

ระบบวัฒนธรรมที่ถ่ายทอดโดยคนรุ่นแล้วรุ่นเล่า หากยังสัมพันธ์กับระบบสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปด้วย นับตั้งแต่สภาพป่าถูกทำลายไปเรื่อย ๆ สังคมมีแนวโน้มเป็นปัจเจกบุคคล เร่งรัดและพึ่งพิงภายนอกมากขึ้น ตลอดจนกระแสการไหลป่าของระบบการแพทย์แผนปัจจุบัน โดยเฉพาะยาชุด ยาของ ที่เข้ามาสู่ชุมชนอย่างแพร่หลาย ทำให้ประชาชนรู้จักแยกแยะ เลือกรับ และปรับใช้ ที่สำคัญหลายส่วนให้ความหมายต่อสมุนไพร โดยสัมพันธ์กับสภาพสังคมดังกล่าวซึ่งมีข้อจำกัด

อดีตของชุมชนชนบทส่วนใหญ่ล้วนผูกพันอยู่กับหมอและยากลางบ้าน ซึ่งมีสมุนไพรเป็นส่วนประกอบที่สำคัญ หลักฐานเกี่ยวกับการใช้สมุนไพรของชาวบ้านแสดงให้เห็นว่า มิได้เกิดขึ้นและดำรงอยู่อย่างลอย ๆ หากแต่ผสมผสานอย่างกลมกลืน และเป็นเอกภาพไปกับวิถีชีวิตโดยส่วนรวม ทั้งในด้านเงื่อนไขทางสภาพแวดล้อม จิตสำนึก โลกทัศน์และทางนิเวศน์วิทยา โดยเฉพาะป่าและต้นไม้ วิถีชีวิตที่ผูกพันอยู่กับสิ่งเหล่านี้เป็นปัจจัยเบื้องต้นที่สุด ป่าคือชุมชนทรัพยากรทั้งทางเศรษฐกิจ และการรักษาพยาบาลให้กับชุมชนมาแต่บรรพกาล การมีป่ามิใช่เพียงแต่การมีต้นไม้ ที่เป็นพืชสมุนไพรที่ง่ายต่อการหยิบฉวย แต่ความสัมพันธ์กับป่ามีผลต่อโลกทัศน์และจิตสำนึกของมนุษย์ ที่มีต่อชีวิตและธรรมชาติ การนำสมุนไพรจากป่ามาใช้แตกต่างจากการซื้อขายจากร้านค้า ด้านหนึ่งเป็นสิ่งของที่ยอมรับ ความยิ่งใหญ่ของธรรมชาติที่มีอยู่เหนือมนุษย์ ขณะที่อีกด้านหนึ่งเป็นเรื่องของการรู้จักป่า และเข้าใจต้นไม้ซึ่งเกี่ยวข้องโดยตรงกับความรู้สึกมั่นคง ศรัทธา และแน่วแน่ที่จะใช้

วิถีการดำเนินชีวิตและโลกทัศน์ต่อการใช้เวลา รวมตลอดถึงโลกทัศน์ต่อชีวิตและความเจ็บป่วย มีส่วนสัมพันธ์กับความแพร่หลายของพฤติกรรมการใช้สมุนไพร ในชุมชนที่ระดับการผลิตแบบเพื่ออยู่เพื่อกิน ความใกล้ชิดกับธรรมชาติ มีส่วนผสมที่กลมกลืนไปกับโลกทัศน์ แบบยอมรับความยิ่งใหญ่ของธรรมชาติ เงื่อนไขทางวัตถุในชุมชนแบบนี้ทำให้ต้องพึ่งตนเอง อันเป็นกระบวนการอยู่รอดของชีวิต มีส่วนทำให้สำนึกต่อชีวิตและความเจ็บป่วยเป็นไปในลักษณะที่ยอมรับเห็นความต่อเนื่องของเหตุปัจจัย ความเจ็บป่วยมิใช่สิ่งที่ต้องการเอาชนะแต่อย่างเดียว หากแต่เป็นกระบวนการที่เป็นหนึ่งเดียวกับส่วนอื่น ๆ ของชีวิต มีที่มาที่ไปและระอคอย

ผลการศึกษาเรื่อง แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงของการแพทย์พื้นบ้าน พบว่า แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงของแพทย์พื้นบ้าน ลักษณะการใช้สมุนไพร มีแนวโน้มการปรับเปลี่ยนจากเดิม ซึ่งมีการใช้ทั้งในด้านการป้องกันโรค ด้านการรักษาและการฟื้นฟูสุขภาพ ไปสู่ลักษณะของการใช้ที่จำกัดอยู่เฉพาะเรื่องการรักษาเป็นหลัก ส่วนการป้องกันและการฟื้นฟูมีอยู่ค่อนข้างน้อย

ลักษณะการรักษาของหมอสมุนไพร ซึ่งเดิมมีลักษณะเป็นองค์รวม คือหมอเป็นผู้ตรวจวินิจฉัย ตรวจอาการหาสาเหตุและให้ยา รวมทั้งการเย็บไข้และการสนับสนุนทางด้านกำลังใจ มีแนวโน้มจะเปลี่ยนไปสู่การมีบทบาทเฉพาะบางเรื่อง ได้แก่ การปรุงยาและจ่ายยา ส่วนบทบาทในด้านการวินิจฉัยโรค ตรวจอาการและการสนับสนุนทางด้านจิตใจมีน้อยลงตามลำดับ

ความสัมพันธ์ระหว่างหมอสมุนไพรกับผู้ป่วย มีแนวโน้มที่จะเปลี่ยนจากความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยกันฉันท์ญาติมิตร คนไข้กับหมอรู้จักสนิทสนมคุ้นเคยกันรวมทั้งความเมตตาของหมอที่มีต่อคนไข้ ไปสู่ความสัมพันธ์ในเชิงการค้า มีการแสวงหาลูกค้า และมีการตั้งราคาการรักษาและราคายา ซึ่งมีแนวโน้มจะราคาสูงขึ้นเรื่อย ๆ

ลักษณะการทำหน้าที่ของหมอสมุนไพร ซึ่งเดิมมีลักษณะแบบต่างคนต่างทำหน้าที่รักษา ได้ปรับเปลี่ยนไปสู่การรวมกลุ่มตั้งเป็นชมรม โดยมีวัตถุประสงค์ที่จะแลกเปลี่ยนและเพิ่มพูนความรู้ ทั้งนี้เพื่อที่จะได้มีโอกาสสอบผ่านและได้รับใบอนุญาต

ปัจจัยที่มีผลต่อการใช้สมุนไพร

(1) ความแพร่หลายและการพัฒนาของระบบการแพทย์แผนใหม่ ซึ่งเป็นระบบที่มีประสิทธิภาพในการรักษาค่อนข้างสูง ประกอบกับการพัฒนาระบบคมนาคมขนส่ง ทำให้คนส่วนใหญ่สามารถเข้าถึงการรักษาสมัยใหม่มากขึ้น มีผลทำให้ระบบการแพทย์พื้นบ้านซึ่งมีข้อจำกัดในเรื่องประสิทธิภาพการรักษาและรักษาได้เฉพาะบางโรค ถูกแทนที่

(2) การที่รัฐเข้ามาแทรกแซงในกิจการของระบบการแพทย์พื้นบ้าน โดยออกพระราชบัญญัติการประกอบโรค โดยกำหนดให้มีการสอบใบอนุญาต มีส่วนสำคัญที่ทำให้หมอพื้นบ้านขาดสิทธิอำนาจที่จะให้ลูกศิษย์ ประกอบอาชีพรวมทั้งถูกจำกัดบทบาท

(3) การลดลงของป่าซึ่งเป็นแหล่งสมุนไพร มีผลกระทบต่อการใช้งานสมุนไพรมาใช้ เช่นสมุนไพรบางอย่างหายากและการปรุงยาของหมอมีย้อจำกัด

(4) การที่คนได้รับการศึกษาสูงขึ้นและระบบการศึกษาที่มีอยู่ปลูกฝังให้คนเชื่อถือระบบการรักษาแผนใหม่ มีส่วนสำคัญที่ทำให้คนรุ่นใหม่ขาดความสนใจระบบการแพทย์แผนโบราณที่มีอยู่เดิม และหันไปใช้บริการของแพทย์สมัยใหม่ซึ่งสอดคล้องกับสภาพของสังคมปัจจุบันมากกว่า

(5) การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของครอบครัว โดยเฉพาะการที่คนหนุ่มสาวเดินทางไปประกอบอาชีพนอกหมู่บ้าน มีส่วนสำคัญที่ทำให้การถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับการใช้สมุนไพร จากคนรุ่นเก่าสู่คนรุ่นใหม่หยุดชะงักหรือขาดตอนลง

แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงด้านการผลิตการใช้และพิธีกรรม

(1) การผลิตยาสมุนไพร มีแนวโน้มจะนำเอาเทคโนโลยีของแพทย์แผนใหม่มาใช้มากขึ้น โดยเฉพาะการปรับปรุงรูปแบบตัวยาและการผลิต เช่น การบรรจุเป็นแคปซูล การใช้เครื่องยาเป็นเม็ด

(2) หมอสมุนไพรมีแนวโน้มจะพยายามลดขั้นตอนที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมต่าง ๆ ในการรักษาลง เช่น การบูชาครู การส่งขันข้าว เพื่อให้ความสะดวกกับผู้ป่วย

(3) หมอสมุนไพรมีลักษณะที่จะขยายบทบาทการทำหน้าที่ รักษาเฉพาะในหมู่บ้านหรือตำบลที่หมอสมุนไพรอยู่อาศัย มาเป็นหมอสมุนไพรรุ่นใหม่ ที่พยายามเรียนรู้และปรุงยาลายขนาน เพื่อที่จะสามารถจำหน่ายเป็นการค้า ขยายตลาดกว้างขึ้น รวมทั้งเปลี่ยนเป็นผู้เข้าหาผู้ป่วย (ลูกค้า) แทนที่ผู้ป่วยจะเป็นฝ่ายมาหาหมอฝ่ายเดียว

พิสิฎฐ์ บุญไชย (2541) ได้ศึกษาเรื่อง ยาสมุนไพรกับวิถีชีวิตของชาวอีสาน มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาของหมอสมุนไพร ปัจจัยที่มีส่วนทำให้เป็นหมอสมุนไพร ศึกษาความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม การใช้สมุนไพร และการถ่ายทอดความรู้เรื่องสมุนไพร การรักษาโรค และศึกษา ปัญหา ความต้องการ แนวทางในการส่งเสริมสุขภาพโดยสมุนไพร การศึกษา ใช้วิธีการศึกษาจากเอกสาร และประวัติศาสตร์บอกเล่า ประกอบการสัมภาษณ์ การสังเกต เลือกกลุ่มประชากรแบบเจาะจงได้หมอสมุนไพร จำนวน 10 คน โดย

กระจายตามจังหวัดต่าง ๆ ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และกระจายตามกลุ่มชาติพันธุ์ ไทย-ลาว ผู้ไทย ย้อ และเขมร การเลือกกลุ่มหมอสมนไพรศึกษาได้อาศัยข้อมูลจากเอกสาร ข้อมูลจากสำนักงานสาธารณสุขจังหวัด ทุกจังหวัด ประกอบผลการศึกษา ปรากฏผล ดังนี้

การรักษาผู้ป่วย

จากการศึกษา พบว่า จะมีการวินิจฉัยโรค หรือผู้ป่วยรู้ว่าหมอสมนไพรคนใด ชำนาญในการรักษาโรคอะไร ก็จะไปรักษากับหมอสมนไพรคนนั้น ตั้งแต่เดิมมีการตั้งค้าย ก่อน หรือหลังการรักษา มีเครื่องค้าย ได้แก่ขันธ 5 ขันธ 8 เหล้า ไซ้ ผ้าแพร เงิน เป็นต้น แต่ละครุจะกำหนดจำนวนเงินไว้ มักจะไม่มาก หากจะเป็นค่ารักษาพิเศษหมอสมนไพรบางคนไม่รับ บางคนรับ ซึ่งรับหลังจากการรักษา แล้วกำหนดจำนวนแน่นอน สาเหตุของการเกิดโรคมีอยู่ 2 สมมุติฐานคือ เกิดจากผีทำ และเกิดจากโรคตามธรรมชาติ

การเก็บหาสมุนไพร มักจะเก็บในวันอังคาร ถือว่าเป็นวันแข็ง ทำให้ยากดีมีดี เวลาเก็บยาไม่ให้ทับเงาตนเอง มีคำขอ หรือผาบ พระยาทอน เมื่อได้ยามาแล้ว จะมีการปลุกเสกยา เพื่อให้ฤทธิ์รักษาผู้ป่วยให้หายได้

สำหรับโรคที่หมอสมนไพรรักษา ได้แก่ โรคมะเร็ง ไข้ประดง อัมพาต ริดสีดวงทวาร ตกขาว นิ้วโต เบาหวาน เป็นต้น นอกจากนั้นหมอสมนไพรบางคนมีตำรับยาบำรุงร่างกาย

หมอสมนไพร กลุ่มชาติพันธุ์เขมร ใช้วิธีการไล่ผี หรือแก้คุณไสย หากเจ็บป่วยเพราะผีทำหรือโดนคนใส่ แต่เกิดอาการป่วยธรรมดา ก็จะใช้สมุนไพรรักษา

เมื่อรักษาโรคหายแล้ว หมอสมนไพรและผู้ป่วย จะมีความเคารพนับถือกัน ถือว่าหมอสมนไพรเป็นผู้มีพระคุณ ผู้ป่วยจะช่วยเหลือตอบแทนบุญคุณภายหลัง ผู้ป่วยที่มาให้รักษามีประมาณ 100-500 คนต่อปี ส่วนใหญ่ได้ไปรักษาที่โรงพยาบาลของรัฐมาก่อนแล้ว ไม่หาย เมื่อมาให้หมอสมนไพรรักษา ปรากฏว่าประมาณ ร้อยละ 90 จะหายจากการป่วย

แนวโน้มการรักษาผู้ป่วยในปัจจุบัน จะเปลี่ยนแปลงไปจากอดีต กล่าวคือ เมื่อมีผู้มาบอกอาการให้หมอสมนไพร หมอจะจัดยาสมุนไพรให้ จัดเป็นมัด เป็นถุง ผู้ป่วยนำไปต้มรับประทานเองที่บ้าน ราคาชุดละประมาณ 10-50 บาท การนำไปต้มรับประทานที่บ้านจะต้องทำตามคำแนะนำของหมอ โดยเฉพาะของแสลงหรือข้อห้าม (ข้อห้าม) ปัจจุบันมีผู้หันมา

รักษาโดยสมุนไพรมากขึ้น ส่วนหมอสุมไพรได้เริ่มปรับบทบาท โดยพิธีกรรมที่ยึดมั่นปฏิบัติ อย่างเคร่งครัด คือการเก็บยา การปลูกยา

แหล่งสมุนไพร

สำหรับแหล่งสมุนไพร ปัจจุบัน เป็นสมุนไพรที่ได้จากป่าใกล้บ้าน ซึ่งกำลังจะหมดไป สมุนไพรหายได้ยากขึ้น หมอสุมไพรบางคนต้องปลูกสมุนไพรเอง แต่ยังไม่พอกับความต้องการ ต้องออกไปเก็บหาระยะทางไกล ๆ หรือต่างถิ่น แต่พอหาได้ แหล่งสมุนไพรกำลังถูกทำลายโดยชาวบ้านเพราะว่าชาวบ้าน ไม่เห็นคุณค่า หากรณรงค์ให้ชาวบ้านมีจิตสำนึกอนุรักษ์แหล่งสมุนไพร ก็จะช่วยให้สมุนไพรยังคงเหลืออยู่อีกต่อไป

สมุนไพรกับวิถีชีวิตของคนอีสาน

สมุนไพรยังมีความจำเป็นกับวิถีชีวิตของคนอีสาน เพราะเป็นพึ่งของผู้ป่วย ที่ไปรักษาที่โรงพยาบาลแล้วไม่หาย หมอสุมไพรถือว่าเป็นบุคคลากร ที่มีภูมิปัญญาพื้นบ้าน ด้านการรักษาสุขภาพ ได้ใช้การรักษาทั้งทางร่างกายและจิตใจ ไปพร้อมกัน สถานภาพของหมอสุมไพรไม่มั่นคง เพราะไม่มีรายได้ประจำ มีปัญหา คือหมอสุมไพรกำลังจะหมดไป เพราะไม่มีการสืบทอด

กัญญา ดิวีเศษ (บรรณาธิการ, 2537) ได้รวบรวมบทความเกี่ยวกับ การฟื้นฟูความรู้ การแพทย์แผนไทยและสมุนไพร มีสาระสำคัญเรื่อง จรรยาแพทย์ และหลักเวชกรรม ดังนี้

หลักเวชกรรม ผู้ที่จะศึกษาวิชาแพทย์แผนโบราณ ให้เป็นผู้รู้ผู้ชำนาญในการพิจารณา บำบัดโรคให้ดีขึ้น จำเป็นต้องมีความรู้ในหลักเบื้องต้น เรียกว่ากิจของแพทย์ แบ่งได้ 4 ประการ ดังนี้

1. รู้ที่ตั้งที่แรกเกิดของโรค

สมุฏฐาน หมายถึง ที่ตั้งที่เกิดของโรค สมุฏฐานทางแผนโบราณ แบ่งเป็น 5 ประการ คือ

1.1 ธาตุสมุฏฐาน หมายถึง ที่ตั้งของธาตุ ธาตุแบ่งเป็น 4 อย่าง ดังนี้

1.1.1 ปถวีธาตุสมุฏฐาน : ธาตุดิน เป็นที่ตั้งที่แรกเกิดของโรค มี 20 ประการ

- เกสา (ผม) มีอาการเจ็บตามหนังศีรษะ ผมร่วง ผมหงอกก่อนวัย
- โลมา (ขน) มีอาการเจ็บตามผิวหนัง และขนร่วง
- นขา(เล็บ) มีอาการปวดหรือเป็นเม็ดเป็นหนองที่โคนเล็บ บางทีเล็บ

ถอด

- ทันตา (ฟัน) ฟันผุ ปวดตามรากฟัน เป็นรำมะนาด แมงกินฟัน
- ตใจ (หนัง) คัน รู้สึกสาก ซา และแสบร้อนตามผิวหนัง
- มังสัง (เนื้อ) เนื้อเป็นผื่นแดง ข้ำและแสบร้อน เป็นหูด ฝี พราย้ำ
- นหารู (เส้นเอ็น) รู้สึกตึงรัด สวิงสวาย
- อัฐิ (กระดูก) ปวดเจ็บในท่อนกระดูก กระดูกหัก แตก เคาะ
- อัฐิมิถุขัง (เยื่อในกระดูก) ไขมันข้น มีอาการเป็นเหน็บชา
- วักกั (ม้าม) สะท้านร้อนสะท้านหนาวและเป็นไข้ ม้ามย้อย
- หทัย (หัวใจ) เสียอารมณ์ ใจน้อย ซี้โมโห หิวโหย
- ยกนัง (ตับ) ตับโต ตับย้อย ตับข้ำ ตับแข็ง เป็นฝีที่ตับ
- กิโถมกั (ทังผืด) ออกแห้ง กระจายน้ำ และเป็นโรคริดสีดวง
- ปัทกั (ไต) ชัด แน่นในอก ท้องพอง อ่อนเพลีย
- ปัปผาสัง (ปอด) กระจายน้ำ ร้อนในอก หอบ เรียกว่ากาฬขึ้นปอด
- อันตัง (ลำไส้ใหญ่) แน่น ท้องเดิน
- อันตคุดนัง (ลำไส้เล็ก) หาวเรอ อุจจาระเป็นโลหิต เป็นหนอง หน้ามืด

ตามัว เมื่อยบั้นเอว เสียตสองราวข้าง ร้อนคอและร้อนท้อง

- อุทรียัง (อาหารใหม่) ท้องเดิน จุกเสียด พะอืดพะอม อาเจียนและ

สะอึก

- กรีสัง (อาหารเก่า) อุจจาระไม่ปกติ ธาตุเสีย และเป็นโรค เช่น โรค

ริดสีดวง

- มัตถกัมตถลุงคัง (มันสมอง) หูตึง ตามัว ลิ่นกระด้างคางแข็ง หรือ

อาเจียน

1.1.2 อาไปธาตุสมุฏฐาน : ธาตุน้ำ มี 12 ประการ

-ปิดตัง (น้ำดี) มี 2 อย่าง คือ พัทธปิดตะ (น้ำดีในฝัก) มีอาการคลุ้มคลั่งดังเสียจริต อพัธปิดตะ (น้ำดีนอกฝัก) ปวดศีรษะ ตัวร้อน สะท้านร้อนสะท้านหนาว ตาเหลือง ปัสสาวะเหลือง จับไข้

-เสมหะ (น้ำเสลด) มี 3 อย่าง คือ คอเสมหะ ไอ เจ็บคอ คอแห้ง เป็นหืด อูระเสมหะ ผอมเหลือง เป็นดานเสมหะ แสบในอก ออกแห้ง คุณเสมหะ อูจจะระเป็นเสมหะ โลหิต มูกเลือด และเป็นโรค เช่น บิด

ริดสีดวง

-บุบโ (น้ำหนอง) ไอ เบื่ออาหาร ร่างกายชুবผอม

-โลหิตัง (น้ำเลือด)ตัวร้อนเป็นไข้ คลั่งเพ้อ ปัสสาวะแดง เป็นเม็ดตาม

ผิวหนัง

-เสโท (น้ำเหลือง) สวิงสวาย ตัวเย็น อ่อนอกอ่อนใจ

-เมโท (มันชัน) ผุดเป็นแผ่น เป็นดวง ปวดแสบปวดร้อน ผิวหนังเป็น

น้ำเหลือง

-อัสสุ (น้ำตา) ตาเป็นฝ้า น้ำตาไหล ตาแฉะ ตาแดง ตาเป็นต้อ

-วสา (มันเหลว) ผิวกายเหลือง ตาเหลือง ท้องเดิน

-เขไฟ (น้ำลาย) เจ็บคอ เป็นเม็ดในคอ และที่โคนลิ้น

-สังฆานิกา (น้ำมูก) ปวดในสมอง ตามัว น้ำมูกไหล

-ลสิกา (น้ำมันไขข้อ) เจ็บตามข้อ และท่อนกระดูกทั่วตัว

-มุตตัง (น้ำปัสสาวะ) ปัสสาวะเป็นสีแดง เหลือง ดำ ขาว ชุ่น

1.1.3 วาโยธาตุสมุฏฐาน : ธาตุลม มี 6 ประการ

-อุทธังคมาวาตา (ลมพัดขึ้น) มือเท้าขวกไขว่ ร้อนในท้อง ทุรนทुरาย

หนาวเรอ มีเสมหะ

-อโธคมาวาตา (ลมพัดลง) ยกมือยกเท้าไม่ไหว เมื่อยขบไปทุกข้อ

-กุจฉิสยาวาตา (ลมในท้อง)ท้องลั่นดวงจิตสวิงสวาย เมื่อยขบไปทุกข้อ

-โกฏฐาสยาวาตา (ลมในลำไส้) ชัดในอก จุกเสียด คลื่นเหียน อาเจียน

และเบื่ออาหาร

-อังคะมังคานุสารีวาทา (ลมพัดในกาย) ตาลาย คล้ายหึ่งห้อยออก จากตา วิงเวียน เจ็บสองหน้าขา เจ็บตามกระดูกสันหลัง อาเจียนแต่ลม สะบัดร้อนสะบัดหนาว เปื้ออาหาร

-อัธสาสะปัสสาสะวาทา (ลมหายใจ) หายใจไม่สะดวก หายใจสั้นเข้าๆ จนหยุดหายใจ

1.1.4 เตโชธาตุสมุฏฐาน : ธาตุไฟ มี 4 ประการ

-สันตปปีคคี (ไฟสำหรับอบอุ่นกาย) กายเย็น

-ปริทัยหคคี (ไฟสำหรับร้อนระส่ำระสาย) ร้อนภายใน เย็นภายนอก มือเท้าเย็น เหงื่อออก

-ชิรณคคี (ไฟเผาอกให้แก่คร่ำคร่า) ร่างกายไม่รู้สึกร้อนเย็น ลื่นไม่รู้ร้อนหูดัง หน้าผากตึง อาการเหล่านี้เปลี่ยนแปลงไปเปลี่ยนมาได้

-ปริณามคคี (ไฟสำหรับย่อยอาหาร) ชัดมือชัดเท้า เป็นหวัด ไอ ปวดฝ่ามือฝ่าเท้า ท้องแข็ง พะอืดพะอม

ธาตุทั้ง 4 อย่างที่กล่าวมา เป็นที่ตั้งที่แรกเกิดของโรค ถ้าธาตุบางอย่างมีความผิดปกติหรือพิการ ร่างกายจะเจ็บไข้ไปตามธาตุนั้น เกิดการเสียสมดุล ป่วยเป็นโรคต่างๆ แบ่งได้เป็น 3 สมุฏฐาน คือ

(1) ปิตตะสมุฏฐานาอาพาธา เจ็บไข้ด้วยดี

(2) เสมหะสมุฏฐานาอาพาธา เจ็บไข้ด้วยเสลด

(3) วาตะสมุฏฐานาอาพาธา เจ็บไข้ด้วยลม

หากการเจ็บป่วยเกิดพร้อมกันทั้ง 3 สมุฏฐาน จะเรียกว่า สันนิปาติกาอาพาธา (ป่วยด้วยโทษประชุมกัน) หรือเรียกว่า สันนิบาต

1.2 อุตฺตสมุฏฐาน หมายถึง ฤดูเป็นที่ตั้งที่แรกเกิดของโรค ฤดูที่แปรเปลี่ยนไปย่อมทำให้เกิดเจ็บไข้ได้ ฤดูในคัมภีร์แพทย์แบ่งออกเป็น 3 แบบ คือ ฤดู 3 ฤดู 4 และฤดู 6

1.2.1 ฤดู 3 ปีหนึ่งแบ่งเป็น 3 ฤดู ๗ ละ 4 เดือน ดังนี้

-คิมหันตฤดู (ฤดูร้อน) เริ่มตั้งแต่แรม 1 ค่ำ เดือน 4 ถึงแรม 1 ค่ำ เดือน 8 เป็นสมุฏฐานเตโช พิกัดสันตปปีคคี

-วสันตฤดู (ฤดูฝน) เริ่มตั้งแต่แรม 1 ค่ำ เดือน 8 ถึงแรม 1 ค่ำ เดือน 12 เป็น สมุฏฐานวาโย พิกัดกุจฉิสยาวัต

-เหมันตฤดู (ฤดูหนาว) เริ่มตั้งแต่แรม 1 ค่ำ เดือน 12 ถึงแรม 1 ค่ำ เดือน 4 เป็นสมุฏฐานอาโป พิกัดเสมหะและโลหิต

ฤดูต่างๆ จะหมุนเวียนผลัดเปลี่ยนกันในระหว่างปี และมีอากาศร้อน เย็น หนาว เจือ กัน การสัมผัสของธาตุภายนอกกับธาตุภายในร่างกายมนุษย์ไม่เสมอกัน และเมื่อระหว่างฤดู หนึ่งกับอีกฤดูหนึ่งเปลี่ยนติดต่อกัน จึงไม่เป็นไปตามปกติ ธาตุแห่งร่างกายของมนุษย์อาจ เปลี่ยนแปลงตามไม่ทัน ได้กระทบกับอากาศผิดฤดูซึ่งคุ้นเคยอยู่แล้ว หรือความต้านทานโรค ของร่างกายมีน้อย จึงเกิดการเจ็บไข้ขึ้นได้

1.2.2 ฤดู 4 ปีหนึ่งแบ่งเป็น 4 ฤดู ๗ ละ 3 เดือน ดังนี้

-คิมหันตฤดู เริ่มตั้งแต่แรม 1 ค่ำ เดือน 4 ถึงขึ้น 15 ค่ำ เดือน 7 เป็น สมุฏฐานเตโช

-วสันตฤดู เริ่มตั้งแต่แรม 1 ค่ำ เดือน 7 ถึงขึ้น 15 ค่ำ เดือน 10 เป็น สมุฏฐาน วาโย

-เหมันตฤดู เริ่มตั้งแต่แรม 1 ค่ำ เดือน 10 ถึงขึ้น 15 ค่ำ เดือน 1 เป็น สมุฏฐานอาโป

-วัสสานะฤดู เริ่มตั้งแต่แรม 1 ค่ำ เดือน 1 ถึงขึ้น 15 ค่ำ เดือน 4 เป็น สมุฏฐานปถวี

1.2.3 ฤดู 6 ปีหนึ่งแบ่งเป็น 6 ฤดู ๗ ละ 2 เดือน ดังนี้

-คิมหันตฤดู เริ่มตั้งแต่แรม 1 ค่ำ เดือน 4 ถึงขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6 ถ้าเป็น ไข้ เป็นเพราะเตโชธาตุ เพื่อดี เพื่อกำเดา

-วสันตฤดู เริ่มตั้งแต่แรม 1 ค่ำ เดือน 6 ถึงขึ้น 15 ค่ำ เดือน 8 ถ้าเป็น ไข้ เป็นเพราะเตโชธาตุ เพื่อวาโย เพื่อกำเดา ระคนกัน

-วัสสานะฤดู เริ่มตั้งแต่แรม 1 ค่ำ เดือน 8 ถึงขึ้น 15 ค่ำ เดือน 10 ถ้า เป็นไข้ เป็นเพราะวาโยธาตุ และเสมหะ

-สระตะกวด เริ่มตั้งแต่แรม 1 ค่ำ เดือน 10 ถึงขึ้น 15 ค่ำ เดือน 12 ถ้าเป็นไข้ เป็นเพราะวาโยธาตุ เสมหะ และน้ำมูตร

-เหมันตฤดู เริ่มตั้งแต่แรม 1 ค่ำ เดือน 12 ถึงขึ้น 15 ค่ำ เดือน 2 ถ้าเป็นไข้ เป็นเพราะเสมหะ กำเดา และโลหิต

-ศศิระฤดู เริ่มตั้งแต่แรม 1 ค่ำ เดือน 2 ถึงขึ้น 15 ค่ำ เดือน 4 ถ้าเป็นไข้ เป็นเพราะปถวีธาตุเป็นเหตุ เพื่อเลือดลมกำเดาเจือเสมหะ

1.3 อายุสมุฏฐาน หมายถึง เป็นที่ตั้งที่แรกเกิดของโรค แบ่งเป็น

-ปฐมวัย อายุแรกเกิด - 16 ปี เป็นสมุฏฐานอาโป พิกัดเสมหะและโลหิตระคนกัน ปฐมวัย แบ่งเป็น 2 ช่วง

ก. อายุแรกเกิด - 8 ปี มีเสมหะเป็นเจ้าเรือน โลหิตแทรก

ข. อายุ 8 - 16 ปี มีโลหิตเป็นเจ้าเรือน เสมหะยังระคนอยู่

-มัชฌิมวัย อายุ 16 - 32 ปี เป็นสมุฏฐานอาโปธาตุ พิกัดโลหิต 2 ส่วน มีสมุฏฐานวาโยธาตุระคน 1 ส่วน

-ปัจฉิมวัย อายุ 32 - 64 ปี เป็นสมุฏฐานวาโย อายุ 64 ปีขึ้นไป เป็นสมุฏฐานวาโยมีอาโปแทรก พิกัดเสมหะกับเหงื่อ

1.4 กาลสมุฏฐาน หมายถึง เวลาเป็นที่ตั้งที่แรกเกิดของโรค วิธีแบ่ง จะแบ่งเป็นยามๆ ละ 3 ชั่วโมง กลางวันและกลางคืนมี 4 ยามเท่ากัน และมีสมุฏฐานพิกัดเดียวกัน ดังนี้

กลางวัน	กลางคืน	สมุฏฐาน
06.00 - 09.00 น.	18.00 - 21.00 น.	อาโปพิกัดเสมหะ
09.00 - 12.00 น.	21.00 - 24.00 น.	อาโปพิกัดโลหิต
12.00 - 15.00 น.	24.00 - 03.00 น.	อาโปพิกัดดี
15.00 - 18.00 น.	03.00 - 06.00 น.	วาโย

1.5 ประเทศสมุฏฐาน หมายถึง สถานที่อยู่เป็นที่ตั้งที่แรกเกิดของโรค คนที่คุ้นเคยอยู่ในประเทศหนึ่งประเทศใด ก็จะมีธาตุสมุฏฐานที่อยู่ในร่างกายคุ้นเคยกับอากาศในประเทศ

นั้นๆ หากเปลี่ยนสถานที่และยังไม่คุ้นเคยกับที่ใหม่ และไม่คุ้นเคยกับอากาศในที่ใหม่ ก็ย่อมจะเกิดการเจ็บไข้ได้ จัดเป็นประเทศสมุฏฐาน แบ่งได้ดังนี้

1.5.1 คนเกิดในประเทศที่สูง เช่นชาวเขา เรียกประเทศร้อน ที่ตั้งแห่งโรคของประเทศนั้น เป็นสมุฏฐานเดโช

1.5.2 คนเกิดในประเทศน้ำกรวดทราย เรียกประเทศอุ่น ที่ตั้งแห่งโรคของประเทศนั้น เป็นสมุฏฐานอาโป พิกัดดีและโลหิต

1.5.3 คนเกิดในประเทศน้ำฝน เปือกตม เรียกประเทศเย็น ที่ตั้งแห่งโรคของคนประเทศนั้น เป็นสมุฏฐานวาโย

1.5.4 คนเกิดในประเทศที่เป็นน้ำเค็ม เปือกตม เรียกประเทศหนาว ที่ตั้งแห่งโรคของประเทศนั้น เป็นสมุฏฐานปถวีธาตุ

สำหรับมูลเหตุที่ทำให้เกิดโรคภัยไข้เจ็บ มีผู้แบ่งมูลเหตุของโรคไว้ต่าง ๆ กัน ดังนี้

มูลเหตุของโรค 8 ประการ

- (1) อาหาร
- (2) อิริยาบถ
- (3) อากาศร้อนและเย็น
- (4) อดนอน อดข้าว อดน้ำ
- (5) กลั่นอุจจาระ ปัสสาวะ
- (6) ทำการเกินกำลัง
- (7) ความเศร้าโศกเสียใจ
- (8) โทสะ

มูลเหตุของโรค 12 ประการ

- (1) ฤดูแปรไป
- (2) อาหารให้โทษ
- (3) ไม่เปลี่ยนอิริยาบถ

- (4) ต้องร้อนยิ่งนัก
- (5) ต้องเย็นยิ่งนัก
- (6) อदनอน
- (7) อุดข้าว
- (8) อุดน้ำ
- (9) กลั่นปัสสาวะ
- (10) กลั่นอุจจาระ
- (11) ทำการเกินกำลัง
- (12) เศร้าโศกเสียใจ

มูลเหตุของโรค 6 ประการ

- (1) กินอาหารผิดเวลา
- (2) กินอิมจนเกินควร
- (3) เสพเมถุนเกินประมาณ
- (4) นอนกลางวันมากเกินไป
- (5) มักโกรธมากนัก
- (6) กลั่นมูลตรกลั่นคูถเกินควร

2. รู้จักชื่อของโรคที่เกิดขึ้น

อาการของโรคแต่ละอย่างมีชื่อเรียกเฉพาะ แต่มีบางคัมภีร์กล่าวถึงความไม่สมดุลของธาตุ และทำให้เกิดความเจ็บป่วย เกิดการเปลี่ยนแปลงในร่างกาย จะมีชื่อเรียกตามชื่อธาตุที่ไม่สมดุลว่า ธาตุพิการ หรือธาตุแตก เช่น เกสาพิการ เสมหะพิการ โลหิตพิการ นอกจากนี้ยังเรียกชื่อโรคอีกแบบหนึ่ง คือ เรียกตามสมุฏฐานของโรค ได้แก่

2.1 จักษุโรโค คือ โรคที่เป็นขึ้นที่ตา สมมุติ เรียกว่า ตาแดง ตาแฉะ ตาต้อ ริดสีดวงตา เป็นต้น

2.2 โสตรโรโค คือ โรคที่เป็นขึ้นที่หู สมมุติ เรียกว่า หูหนอง หูตึง ฝีในหู เป็นต้น

2.3 ฆานะโรค คือ โรคที่เป็นที่จมูก สมมุติ เรียกว่า ริดสีดวงจมูก คัดจมูก เป็นต้น

2.4 ชิวหาโรค คือ โรคที่เป็นที่ลิ้น สมมุติ เรียกว่า ลิ้นแตก ลิ้นเปื่อย เป็นต้น

2.5 กายโรค คือ โรคที่เป็นที่ตัว แบ่งออกเป็น 2 อย่าง คือ

-พหิตโรค คือ โรคที่เป็นขึ้นภายนอก สมมุติ เรียกว่า กลาก เกลื้อน เรื้อน เป็นต้น

-อันตโรค คือ โรคที่เกิดขึ้นภายในกาย สมมุติ เรียกว่า เป็นไข้ เป็นลม เป็นต้น จุกเสียด แน่นท้อง ท้องอืด ท้องเฟ้อ บิด เป็นต้น

3. รู้จักยาสำหรับบำบัดโรค

หมายถึง การรู้จักวัตถุต่างๆ สำหรับนำเอามาปรุงเป็นยาแก้โรค โดยจะต้องรู้หลักใหญ่ๆ 4 ประการ คือ

3.1 รู้จักตัวยา (เภสัชวัตถุ) หลักในการรู้จักตัวยา มี 5 ประการ คือ ต้องรู้จักรูป รู้จักสี รู้จักกลิ่น รู้จักรส และรู้จักชื่อวัตถุที่นำมาทำยา

3.2 รู้จักสรรพคุณยา (สรรพคุณเภสัช) การรู้จักสรรพคุณของยาแต่ละชนิด ว่ามีคุณสมบัติพิเศษ ที่จะใช้แก้โรคหรืออาการได้นั้น จำเป็นจะต้องรู้จักรสของตัวยาก่อน เพราะรสของยาแต่ละรสจะมีสรรพคุณไม่เหมือนกัน แบ่งได้เป็น 9 รส ดังนี้

- (1) รสฝาด สำหรับสมาน
- (2) รสหวาน ชุ่มซาบไปตามเนื้อ
- (3) รสเมาเบื่อ แก้พิษ
- (4) รสขม แก้ดี โโลหิต
- (5) รสเผ็ดร้อน แก้ลม
- (6) รสมัน แก้เส้นเอ็น
- (7) รสหอมเย็น ทำให้ชื่นใจ
- (8) รสเค็ม ชุ่มซาบไปตามผิวหนัง
- (9) รสเปรี้ยว กัดเสมหะ และให้เพิ่มรสจืด สำหรับแก้ทางปัสสาวะ

3.3 รู้จักเครื่องยาที่มีชื่อต่างกันรวมเรียกเป็นชื่อเดียว (คณาเภสัช) หรือที่เรียกพิภักทยา

3.4 รู้จักการปรุงยาแบบต่างๆ (เภสัชกรรม)

4. รู้ว่ายาอย่างใดควรจะใช้กับโรคชนิดใด

ในการใช้ยารักษาโรคหรือบรรเทาอาการต่างๆ จำเป็นต้องรู้จักวิเคราะห์โรคหรือการตรวจโรค แล้วจึงลงความเห็นว่าเป็นโรคอะไร ควรใช้ยาอะไรทำการบำบัดรักษา ผู้ศึกษาจะต้องรู้ถึงสมุฏฐาน บรรดาโรคภัยไข้เจ็บที่จะเกิดย่อมเป็นได้ทั่วทุกอวัยวะในร่างกาย เมื่อโรคเกิดขึ้นแก่ส่วนใดส่วนหนึ่งก็เรียกว่าส่วนนั้นพิการ เมื่อธาตุใดมากเกินไป ก็เรียกธาตุกำเริบ ธาตุใดน้อยเกินไป เรียกว่า ธาตุหย่อน ส่วนใดเกิดผิดปกติ มีโรคภัยเกิดขึ้นก็เรียกว่าส่วนนั้นพิการ วิธีการตรวจโรค มีหลักอยู่ 4 ประการ คือ

4.1 ถามประวัติคนไข้และครอบครัว เช่น ถามชื่อ ที่อยู่ ที่เกิด สัญชาติ อายุ อาชีพ ความประพฤติที่เคยชิน ถามถึงโรคที่เคยเป็นมา ถามถึงครอบครัวที่ใกล้ชิดสำหรับวิเคราะห์เผ่าพันธุ์ อันเป็นหนทางให้โรคติดต่อถึงกันได้

4.2 ถามประวัติโรคทั้งอดีตและปัจจุบัน เช่น ถามวันเวลาที่แรกป่วย เหตุที่ป่วย เริ่มป่วยมีอาการอย่างไร อาการต่อมา การรักษาพยาบาล แล้วอาการแปรผันอย่างไรในวันหนึ่งๆ ปัจจุบันเวลาที่ตรวจมีความสำคัญอย่างไรบ้าง

4.3 ตรวจร่างกายและจิตใจ เช่น ตรวจดูลักษณะรูปร่าง ผิวพรรณ กำลัง สติ อารมณ์ หัวใจ ตับ ปอด ม้าม ลิ้น ตา ฯลฯ ตรวจเหงื่อและส่วนพิการที่แลเห็น เป็นต้น

4.4 ตรวจและถามอาการ เช่น ลองปรอทดูความร้อน ตรวจชีพจร อูจจาระ ปัสสาวะ (ถามและตรวจ) ฯลฯ ถามถึงการบริโภคอาหาร การหลับนอน ความรู้สึกภายในภายนอกและในปากในคอ เป็นต้น

วิธีการปรุงยา

ตามตำราเวชศึกษา ระบุวิธีการปรุงยาไว้ 25 วิธี ดังนี้

(1) ยาผง ยาตำเป็นผง แล้วบดให้ละเอียด ละลายน้ำกระสายต่างๆ

ดื่ม เช่นยาหอม

- (2). ยาเม็ด ยาตำเป็นผง แล้วปั้นเป็นลูกกลอนรับประทาน
- (3) ยาต้ม นำตัวยาใส่หม้อ เติมน้ำให้ท่วม ตั้งบนไฟเคี่ยวให้เดือด ริน
น้ำดื่ม
- (4) ยาน้ำต่าง เอาตัวยาเผาไฟให้ไหม้เป็นต่าง แล้วเอาต่างนั้นแช่น้ำ
ทิ้งไว้ รินน้ำดื่ม
- (5) ยาดอง นำตัวยาแช่ในน้ำสะอาดหรือน้ำสุรา รินน้ำดื่ม
- (6) ยาคั่ว (ยาเผา) นำยาเผาหรือคั่วไฟให้ไหม้ บดเป็นผงละเอียด
ละลายน้ำดื่ม
- (7) ยากลับ เอาตัวยาใส่เครื่องต้ม กลับเอาแต่ไอหรือน้ำเหนือต้ม
- (8) ยาต้ม ยาประสมแล้วห่อผ้า หรือบรรจุลงในกลัก เอาไว้ใช้ต้ม
- (9) ยานัตถุ ยาประสมแล้วตำหรือบดให้ละเอียด ใส่กลักองเป่าทางจมูก
และลำคอ
- (10) ยาหุงน้ำมัน เอายาหุงด้วยน้ำมัน ใช้้ำมันที่หุงทาหรือพ่น แก้ขัด
ยอก ฟกช้ำ
- (11) ยาผสมน้ำมัน เอาเครื่องยาผสมน้ำมัน เช่น น้ำมันมะพร้าว น้ำ
มันถั่ว น้ำมันงา ใช้ใส่แผล
- (12) ยาสูบ เอาเครื่องยาผสมกัน แล้วมวนเป็นบุหรี่ยสูบ หรือยัดกลัก
สูบ
- (13) ยาอม ยาต้มเอาน้ำอม หรือบ้วนปาก
- (14) ยาอาบ เอาเครื่องยาผสมกัน แล้วต้มกับน้ำสะอาด ใช้น้ำยานี้
อาบ
- (15) ยาชะ เอาเครื่องยาผสมกัน แล้วต้มกับน้ำสะอาด ใช้น้ำยาชะ
ล้างบาดแผล
- (16) ยาแช่ เอาเครื่องยาผสมกัน แล้วต้มกับน้ำสะอาด ใช้แช่
- (17) ยารมไอน้ำ เอาเครื่องยาผสมกัน แล้วต้มกับน้ำสะอาดจนเดือด
ใช้ไอน้ำเดือดรม (ใช้รมในกระโจมผ้าก็ได้)

(18) ยาทา เอาตัวยาคำหรืออบดเป็นผง ผสมกับน้ำใช้เป็นยาทา หรือ เอาตัวยาฝนกับน้ำใช้เป็นยาทาก็ได้

(19) ยาสูม เอาตัวยาผสมกันแล้วพอก หรือโปะลงบนกระหม่อม เรียกว่า ยาสูมกระหม่อม

(20) ยาประคบ เอาเครื่องยาห่อผ้า ทำเป็นลูกประคบ นาบ หรือนวด ด้วยลูกประคบ เรียกว่า ยาประคบ

(21) ยาเหน็บทวาร เอาตัวยาผสมกัน แล้วทำเป็นแท่ง เหน็บที่ทวาร หนักให้อุจจาระออก

(22) ยาสวนทวารหนัก เอาตัวยาผสมกัน แล้วต้มเอาน้ำยาสวนทวาร หนักให้อุจจาระออก

(23) ยาหลาม เอาตัวยาผสมกัน บรรจุลงในกระบอกไม้ไผ่ ใส่ น้ำสะอาดหรือสุราจนเต็มกระบอก อุดปากกระบอกให้แน่น หลามไฟให้สุก รินน้ำกินรักษาโรค

(24) ยาพอก เอาตัวยาผสมกัน ตำให้แหลก ใช้พอกหัวฝี แก้วปวด บวม

(25) ยากวาดเอายาที่ใช้กวาดเตรียมให้พร้อมเอาน้ำปายยากวาดลงในคอ

วิธีปรุงยาที่ใช้บ่อย

(1) ยาต้ม เป็นวิธีที่ไม่ยุ่งยาก ใช้ได้ทั้งสมุนไพรสดและแห้ง (ชนิดแห้ง ควรแช่น้ำก่อน) ควรต้มในหม้อดินเผาหรือหม้อเคลือบ โดยเติมน้ำสะอาดให้ท่วมยา ใช้เวลาต้มประมาณ 15-20 นาที ส่วนใหญ่จะต้ม 3 เอา 1 คือใส่น้ำ 3 ส่วน ต้มให้เหลือน้ำเพียง 1 ส่วน

ข้อควรระวัง ควรต้มกินเฉพาะวัน ไม่ควรเก็บค้างคืน ถ้าเก็บต้องอุ่นทุกวัน ภาชนะที่ใช้ต้มควรใช้หม้อดิน หม้อเคลือบ หรือหม้อสแตนเลส ห้ามใช้ภาชนะโลหะอลูมิเนียมหรือเหล็ก เพราะกรดหรือสารฝาดในสมุนไพร จะทำปฏิกิริยากับโลหะ หรือโลหะอาจละลายออกมา เป็นพิษต่อผู้ใช้ในระยะยาวได้

(2) ยาซง มีวิธีเตรียมง่ายและสะดวก แต่สกัดสารออกฤทธิ์ได้น้อย เหมาะสำหรับสมุนไพรที่มีสารออกฤทธิ์ละลายน้ำได้ดี ใช้ได้ทั้งสมุนไพรสดและแห้ง โดยนำสมุนไพรใส่ลงในแก้ว เติมน้ำเดือดปิดฝาทิ้งไว้ประมาณ 3-5 นาที รินเอาน้ำส่วนที่ใสดื่ม

(3) ยาดองเหล้า เป็นวิธีที่เหมาะสมสำหรับสมุนไพรที่มีสารออกฤทธิ์ละลายน้ำได้น้อย ไม่สามารถเตรียมโดยการต้มหรือชงได้ มักใช้สมุนไพรแห้ง โดยนำยามาล้างให้สะอาด แล้วหั่นเป็นชิ้นเล็กๆ ตากหรืออบจนแห้ง ห่อด้วยผ้าขาวบาง ใส่ลงในขวดโหลเติมน้ำเหล้าพอท่วม (ใช้เหล้า 28-40 ดีกรี) ปิดฝาขวดให้สนิท เปิดคนทุกวัน ทิ้งไว้ 1 เดือน จึงจะใช้ได้

ข้อควรระวัง สตรีมีครรภ์ หรือระหว่างให้นมบุตร ผู้ป่วยความดันโลหิตสูง ผู้ป่วยโรคหัวใจ ผู้ป่วยแพ้เหล้า ควรหลีกเลี่ยงการใช้ยาดองเหล้า เพราะอาจเกิดอันตรายได้

(4) ยาลูกกลอน มีวิธีการยุ่งยาก เหมาะสำหรับสมุนไพรที่มีกลิ่น รสไม่น่ากิน เช่น รสขมมาก โดยการนำยามผงผสมน้ำผึ้ง น้ำผึ้งที่ใส่ต้องเคี่ยวให้เหนียวได้ที่เสียก่อน จึงค่อยผสมกับยา คลุกจนได้ที่ ปั้นเป็นเม็ด อบหรือตากแดดให้แห้ง เก็บใส่ภาชนะที่สะอาด ปิดฝาสนิท

ขั้นตอนในการปรุงยา

(1) การพิจารณาเลือกตัวยา ต้องอ่านตำรับยาโดยละเอียด เลือกตัวยาให้ถูกต้องตามที่กำหนดไว้ในตำรับยา ดังนี้

-ชนิด

-ส่วนที่ใช้

-ใช้สมุนไพรอ่อนหรือแก่

ใช้สมุนไพรสดหรือแห้ง

-ใช้สมุนไพรดิบ หรือแปรรูปตัวยาก่อน

-ความใหม่ สะอาด และปราศจากสิ่งเจือปนต่างๆ

สมุนไพรอาจเสื่อมคุณภาพ หดคุณภาพ หรืออาจเป็นพิษ ไม่ควรนำมาใช้ทำยาสมุนไพรที่ใช้ต้องอยู่ในสภาพดี ไม่มีเชื้อรา ไม่มีฝุ่น ปราศจากสิ่งเจือปน เช่น ดินทราย เศษของอื่นๆ และตัวแมลง

(2) คุณภาพและปริมาณของตัวยา จัดตัวยาแต่ละอย่างตามปริมาณที่กำหนดในตำรับ (ชั่งหรือตวง)

(3) แปรสภาพของตัวยาแต่ละอย่างให้เหมาะสมกับวิธีการที่จะปรุง เช่น ยาต้ม ควรหั่นตัวยาให้เล็กลงแล้วห่อผ้าที่สะอาดรวมกัน ยาผงควรบดละเอียด ตำผ่านร่งได้ก็ยิ่งดี

(4) การผสมยา ให้ผสมตามวิธีที่กำหนดในตำรับ เมื่อผสมยาเสร็จแล้ว เก็บบรรจุลงในภาชนะที่สะอาด ปิดสนิท ปิดฉลากระบุชื่อยา สรรพคุณ วิธีใช้ และขนาดที่ใช้ให้ชัดเจน พร้อมทั้งวัน เดือน ปี ที่ผสม หรือปรุงยาขึ้น

(5) การเก็บยาไว้ใช้ ควรเก็บภาชนะที่บรรจุยาแล้วไว้ในที่ๆ ไม่ร้อนจัด ไม่ชื้นและอย่าให้ถูกแสงแดด เพื่อยาจะได้มีสรรพคุณคงทน และอยู่ได้นาน

ในการปรุงยา ความสะอาดเป็นสิ่งสำคัญที่สุด ตัวยา ภาชนะที่ใช้ในการปรุงยาและในการเก็บ ตลอดจนเครื่องมือเครื่องใช้ และมือของผู้ปรุงยา จะต้องดูแลให้สะอาดทุกครั้งที่ปรุงยา เพื่อให้ยาที่ปรุงแล้วมีอายุอยู่ได้นาน และมีสรรพคุณสูงสุด

วิธีเก็บยาสมุนไพร

การเก็บเครื่องยาสมุนไพร ตามตำราโบราณ มีวิธีเก็บ 4 วิธี คือ

(1) เก็บตามฤดูกาล

ฤดูร้อน	เก็บ	แก่น หรือราก
ฤดูฝน	เก็บ	ใบ ลูก ดอก
ฤดูหนาว	เก็บ	เปลือก กะพี้ เนื้อไม้

(2) เก็บตามทิศทั้ง 4

วันจันทร์	วันเสาร์	เก็บยาที่อยู่ทางทิศตะวันตก
วันพุธ	วันศุกร์	เก็บยาที่อยู่ทางทิศใต้
วันอาทิตย์	วันอังคาร	เก็บยาที่อยู่ทางทิศตะวันออก

วันพฤหัสบดี

เก็บยาที่อยู่ทางทิศเหนือ

(3) เก็บตามวันและเวลา

วัน	เช้า	สาย	เที่ยง	เย็น
อาทิตย์ ต้น	ใบ	ราก	เปลือก	
จันทร์	ใบ	แก่น	ต้น	เปลือก
อังคาร	ใบ	เปลือก	ต้น	ราก
พุธ	ราก	เปลือก	ต้น	แก่น
พฤหัสบดี	แก่น	ใบ	ราก	เปลือก
ศุกร์	ใบ	ราก	เปลือก	ต้น
เสาร์	ราก	ต้น	เปลือก	ใบ

(4) เก็บตามยาม

เวลากลางวัน มี 4 ยาม

ยาม 1 เวลา 08.00 – 09.00 น.	เก็บ ใบ ดอก ผล
ยาม 2 เวลา 09.00 – 12.00 น.	เก็บ กิ่ง ก้าน
ยาม 3 เวลา 12.00 – 15.00 น.	เก็บ ต้น เปลือก แก่น
ยาม 4 เวลา 15.00 – 18.00 น.	เก็บ ราก

เวลากลางคืน มี 4 ยาม

ยาม 1 เวลา 18.00 – 21.00 น.	เก็บ ราก
ยาม 2 เวลา 21.00 – 24.00 น.	เก็บ ต้น เปลือก แก่น
ยาม 3 เวลา 24.00 – 03.00 น.	เก็บ กิ่ง ก้าน
ยาม 4 เวลา 03.00 – 06.00 น.	เก็บ ใบ ดอก ผล

ยาทั้งห้า

ยาทั้งห้า หมายถึง การเก็บยาจากพืชชนิดเดียว แต่เอายา 5 อย่างในต้นนั้น คือ ราก แก่น เปลือก ใบ ดอกหรือฝัก

การเตรียมสมุนไพรเพื่อปรุงเป็นยา

สมุนไพรสด ต้องล้างด้วยน้ำสะอาดก่อนนำไปใช้ หรือก่อนนำไปทำให้แห้ง หั่นให้ได้ชิ้นที่มีขนาดพอประมาณ ไม่หยาบหรือละเอียดเกินไป เพราะสมุนไพรชิ้นใหญ่จะทำให้ตัวยาละลายออกมาน้อย แต่ถ้าเป็นผงละเอียดจะรินเฉพาะน้ำให้ใสได้ยาก แม้กรองด้วยผ้าขาวบางก็อาจมีผงยาหลุดปนออกมา ทำให้ระคายคอเวลาดื่ม สมุนไพรที่เป็นเหง้าหรือหัวใต้ดิน ควรทุบหรือบดทำให้เซลล์แตก ตัวยาคือเป็นน้ำมันหอมระเหยจะออกมาได้ดี

สมุนไพรแห้ง นำมาหั่นเป็นชิ้นบางๆ ตากแดดจนแห้ง หรืออบที่อุณหภูมิ 45-50 องศาเซลเซียส เก็บในภาชนะที่แห้งและปิดสนิท

2.2 ความหมายและความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น

ประเวศ วสี(2539) ได้กล่าวไว้ในเอกสาร ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นสะสมขึ้นมาจากประสบการณ์ชีวิต สังคม และในสภาพแวดล้อมที่ต่างต่างกัน และถ่ายทอดสืบต่อกันมาเป็นวัฒนธรรม ลักษณะสำคัญ คือ จำเพาะกับท้องถิ่นมีความเชื่อมโยงหรือบูรณาการสูง และมีความเคารพผู้อาวุโส สามารถสรุปได้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นจะมีวัฒนธรรมเป็นรากฐาน ใช้วิทยาศาสตร์ มีการบูรณาการสูง มีการเชื่อมโยงไปสู่นามธรรมที่ลึกซึ้งสูงส่ง เน้นความสำคัญของจริยธรรมมากกว่าวัตถุธรรม เราสามารถนำภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้าสู่การศึกษาของชาติ ค้นคว้าทะนุบำรุงภูมิปัญญาท้องถิ่น ผลิตเอกสารศึกษาภูมิปัญญาวิจัยองค์ความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น โรงเรียนควรเป็นศูนย์ข้อมูลข่าวสาร ศึกษาความสัมพันธ์สภาวะมนุษย์ สังคม สิ่งแวดล้อมอย่างมีบูรณาการ รัฐบาลควรสนับสนุน เอกชน ชุมชน เพื่อศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นด้วย

ภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ วัฒนธรรมพื้นฐานของเรา การพัฒนาความต่าบนพื้นฐานที่มั่นคง และหาส่วนมาตกแต่งที่เหมาะสม หาใช้การพัฒนาที่ขาดรากฐานเดิมของตนเอง ซึ่งจะทำให้โยกคลอนได้ง่าย รัฐบาลและสาธารณะควรทำความเข้าใจความสำคัญของภูมิปัญญา

ท้องถิ่น และส่งเสริมสนับสนุนให้นำภูมิปัญญาเข้าสู่ระบบการศึกษาของชาติ หรือความสมบูรณ์ของการศึกษา อันจะเป็นการฟื้นฟูบูรณะการเมืองของชาติ เพื่อความสมานฉันท์ของคนในชาติ การพัฒนาอย่างได้สมดุลและยั่งยืนและคานาคติสุขของสังคมไทย การเคารพภูมิปัญญาและมรดกทางวัฒนธรรมที่บรรพบุรุษถ่ายทอดมา ทำให้ชาวบ้านเคารพตนเองมากขึ้น ภูมิใจในเอกลักษณ์ของตนเอง และเป็นตัวของตัวเองในการตัดสินใจ ทรัพยากรที่สำคัญที่สุดในการพัฒนาประเทศ คือ วัฒนธรรม

โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ (2539)

ชาติหรือชุมชนที่ดำรงความเป็นชาติหรือชุมชนมาได้ ย่อมต้องมีภูมิปัญญาแห่งชาติ (National Wisdom) หรือภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local Wisdom) อันผ่านการสังเกตทดลองใช้คัดเลือกและถ่ายทอดเป็นวัฒนธรรมสืบต่อมา การพัฒนาใด ๆ จึงต้องคำนึงถึงภูมิปัญญาแห่งชาติหรือภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือมีการพัฒนานั้น ๆ อาจทำให้เสียสมดุลในชีวิตและสังคม"

ภูมิปัญญาไทย/ภูมิปัญญาชาติ หรือภูมิปัญญาท้องถิ่น/ภูมิปัญญาชาวบ้าน ถือเป็นปัจจัยสำคัญต่อการพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของคนไทย ทั้งทางสังคมและเศรษฐกิจ เนื่องจากภูมิปัญญาท้องถิ่นเกิดขึ้นจากความรอบรู้ ประสบการณ์ แนวคิดที่สังคมหรือชุมชนได้ถ่ายทอดสืบสานต่อกันมา ด้วยคนไทยแต่โบราณมีภูมิปัญญาที่ฉลาดล้ำลึกในการประดิษฐ์คิดค้น สร้างสรรค์ เพื่อใช้ประโยชน์จากสิ่งแวดล้อมแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในท้องถิ่น เพื่อผลในการดำรงชีวิตอย่างสุขกายสบายใจ โดยเฉพาะภูมิปัญญาด้านปัจจัยพื้นฐานแห่งการดำรงชีวิต ประกอบด้วยความสามารถในการแสวงหาอาหาร การปลูกสร้างที่อยู่อาศัย การคิดค้นประดิษฐ์สิ่งทอเพื่อการนุ่งห่ม และความรู้ในการบำบัดรักษาโรคภัยไข้เจ็บ ซึ่งช่วยให้สังคมไทยนับแต่อดีตดำรงอยู่ได้อย่างสงบสุขสืบเนื่องจนถึงปัจจุบัน ภูมิปัญญาเหล่านี้เสริมสร้างคุณลักษณะแก่สังคมไทยให้รู้จักการผ่อนสั้นผ่อนยาว ผ่อนหนักผ่อนเบา ผ่อนร้ายให้กลายเป็นดี มีความมั่งคั่งถ่ออดออม จนเกิดเป็นความมั่นคงในทางสังคม การเมือง และเศรษฐกิจแบบพึ่งพาตนเองได้ในลักษณะแบบพอมือพอกิน สามารถนำทรัพยากรที่มีอยู่มาใช้เพื่อการพัฒนาประเทศได้อย่างคุ้มค่าที่สุด รวมไปถึงจนถึงมีระบบการจัดการด้านทรัพยากรดิน แร่ธาตุ ป่าไม้ แหล่งน้ำอย่างมีประสิทธิภาพ

ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น

(1) ความหมายของภูมิปัญญา

ภูมิปัญญา ตรงกับศัพท์ภาษาอังกฤษว่า Wisdom หมายถึง ความรู้ ความสามารถ ทักษะ ความเชื่อ และศักยภาพในการแก้ปัญหาของมนุษย์ที่สืบทอดกันมาจากอดีตถึงปัจจุบัน อย่างไม่ขาดสาย และเชื่อมโยงกันทั้งระบบทุกสาขา

(2) ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือภูมิปัญญาชาวบ้าน

ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local wisdom) หรือภูมิปัญญาชาวบ้าน (Popular wisdom) หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่ชาวบ้านเกิดขึ้นได้เอง และนำมาใช้ในการแก้ปัญหา เป้าเทคนิค วิธี เป็นองค์ความรู้ของชาวบ้าน ทั้งทางกว้างและทางลึกที่ชาวบ้านคิดเอง ทำเอง โดยอาศัย ศักยภาพที่มีอยู่แก้ปัญหาการดำเนินชีวิตในท้องถิ่นได้อย่างเหมาะสมกับยุคสมัย

(3) ความหมายของภูมิปัญญาไทย

ภูมิปัญญาไทย (Thai wisdom) หมายถึง องค์ความรู้ ความสามารถและทักษะของคนไทย ที่เกิดจากการสั่งสมประสบการณ์ที่ผ่านกระบวนการเลือกสรร เรียนรู้ ปรับแต่ง และถ่ายทอดสืบทอดกันมา เพื่อให้แก้ปัญหาและพัฒนาวิถีชีวิตของคนไทยให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมและเหมาะสมกับยุคสมัย

ความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น

(1) ทำให้เกิดความสงบสุข ทั้งในชุมชน หมู่บ้าน หรือในส่วนตัวของชาวบ้านเอง และสามารถปรับประยุกต์หลักธรรมคำสอนทางศาสนามาใช้กับวิถีชีวิตได้อย่างเหมาะสม

(2) ทำให้คนในชุมชนพึ่งตนเองได้ ไม่ว่าจะเป็นทางด้านเศรษฐกิจ วัฒนธรรม ประเพณี ในการลดการพึ่งกาดตนเองจากสังคมภายนอก

(3) ช่วยสร้างความสมดุลระหว่างมนุษย์กับสังคม และสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติได้อย่างยั่งยืน และช่วยปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตคนไทยให้เหมาะสมได้ตามยุคสมัย

(4) ใช้ในการกำหนดแนวทางการทำงานของกลุ่มบุคคล หรือเจ้าหน้าที่ของหน่วยงานต่าง ๆ ให้สอดคล้องและผสมกลมกลืนกับวิถีชีวิตของชาวบ้าน

(5) ทำให้ผู้เรียนรู้จักท้องถิ่น รักและภาคภูมิใจในท้องถิ่น เป็นการเชื่อมโยงความรู้ระหว่างภูมิปัญญาท้องถิ่นกับความรู้สมัยใหม่

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 ได้บัญญัติเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น ไว้ดังนี้

มาตรา 46 บุคคลซึ่งรวมกันเป็นชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม อย่างมีสิทธิอนุรักษ์หรือฟื้นฟูจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปะหรือวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่นและของชาติ

มาตรา 69 บุคคลมีหน้าที่..พิทักษ์ ปกป้อง และสืบสานศิลปวัฒนธรรมของชาติ และภูมิปัญญาท้องถิ่น..

มาตรา 81 รัฐต้องจัดการศึกษาอบรม..และส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปะ และวัฒนธรรมของชาติ

มาตรา 289 องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นย่อมมีหน้าที่บำรุงรักษาศิลปจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่น

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2544) ได้กำหนดรายละเอียดเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่น ไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่เก้า พ.ศ. 2545-2549 ไว้ ดังนี้

ด้านวิสัยทัศน์ ได้กำหนดไว้ว่า สังคมแห่งภูมิปัญญาและการเรียนรู้ ที่เปิดโอกาสให้คนไทยทุกคนสามารถคิดเป็น ทำเป็น มีเหตุผล มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ สามารถเรียนรู้ตลอดชีวิต รู้เท่าทันโลก เพื่อพร้อมรับการเปลี่ยนแปลง สามารถลงทุนทางปัญญา รักษาและต่อยอดภูมิปัญญาท้องถิ่น

ด้านยุทธศาสตร์การเสริมสร้างฐานรากของสังคมให้เข้มแข็ง คือ การส่งเสริมบทบาทครอบครัว องค์กรศาสนา โรงเรียน ชุมชน องค์กรพัฒนาเอกชน อาสาสมัคร และสื่อสารมวลชน มีส่วนร่วมในการพัฒนา โดยส่งเสริมให้สถาบันครอบครัวมีความเข้มแข็ง ในการดูแลและพัฒนาสมาชิกในทุกด้าน สร้างและปลูกจิตสำนึกในความรักชาติและความเป็นไทยอย่างจริงจัง สนับสนุนบทบาทสถาบันทางสังคมต่างๆ ในการทำนุและพัฒนามรดกทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น พัฒนาคณากรทางศาสนาอย่างเป็นระบบและต่อเนื่อง

พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ได้บัญญัติเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้
คือ

มาตรา 7 ในกระบวนการเรียนรู้ต้อง...รวมทั้งการส่งเสริมศาสนา ศิลปะ
วัฒนธรรมของชาติ การกีฬา ภูมิปัญญาท้องถิ่น ภูมิปัญญาไทย

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ได้แบ่งประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้
5 หมวด ดังนี้

หมวดที่ 1 หมวดขนบธรรมเนียมประเพณี ความเชื่อ และศาสนา ได้แก่
ความเชื่อ ปรัชญา ศาสนาและลัทธิ ไสยศาสตร์ โหราศาสตร์ กฎหมายที่เกี่ยวข้องด้านวัฒนธรรม
ธรรมเนียม การปกครอง การปลูกฝังและการสืบทอด และประเพณี

หมวดที่ 2 หมวดภาษาและวรรณกรรม ได้แก่ ชาวสาร วรรณกรรม ภาษา
ศาสตร์ หลักภาษา ภาษาถิ่นและภาษาชนต่างกลุ่ม นิทานและภูมิปัญญา ความเรียงและฉันท์
ลักษณะ ภาษิต และปริศนาคำทาย

หมวดที่ 3 หมวดศิลปกรรมและโบราณคดี ได้แก่ จิตรกรรม ประติมากรรม
สถาปัตยกรรม ศิลปหัตถกรรม โบราณคดี การวางผังเมืองและชุมชน และวัฒนธรรมสถาน
หรือแหล่งวัฒนธรรม

หมวดที่ 4 หมวดการละเล่น ดนตรี และการพักผ่อนหย่อนใจ ได้แก่ การขับ
ร้องและดนตรี ระบำรำฟ้อน มหรสพ เพลงเด็ก และเพลงกล่อมเด็ก เพลงปฏิพากย์ การละเล่น
พื้นบ้าน กีฬาและนันทนาการ และธุรกิจเกี่ยวกับวัฒนธรรม

หมวดที่ 5 หมวดชีวิต ความเป็นอยู่ และวิทยาการ ได้แก่ เครื่องมือ เครื่องใช้
คหกรรมศาสตร์ การสาธารณสุข ที่อยู่อาศัย ชีวประวัติ วิทยาการ และอาชีพ

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่อง การศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นในการใช้สมุนไพรพื้นบ้านของชาวบรู จังหวัดมุกดาหาร เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ วัตถุประสงค์ เพื่อ ศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นในการใช้สมุนไพรพื้นบ้านดูแลสุขภาพและการใช้ในชีวิตประจำวันอื่นๆ เพื่อศึกษา ชื่อ ชนิด ประเภท แหล่งที่มาของสมุนไพรที่ชาวบรูได้ใช้ในชีวิตประจำวัน ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน รวมทั้งศึกษา ปัญหา การอนุรักษ์ แนวทางพัฒนาแหล่งสมุนไพร และเผยแพร่ให้ผู้สนใจได้ศึกษา สามารถนำไปใช้ประโยชน์ ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อมของชนบทต่อไป ศึกษาเฉพาะ กลุ่มชาติพันธุ์บรู จังหวัดมุกดาหาร ใช้วิธีการศึกษาเชิงคุณภาพ โดยศึกษาจากเอกสาร การสังเกต ควบคู่กับการสัมภาษณ์ มีขั้นตอนการวิจัยแบ่งออกได้ ดังนี้

3.1 การเลือกพื้นที่ศึกษา

การวิจัยครั้งนี้ เลือกพื้นที่ศึกษาแบบเจาะจง (Purposive Sampling) การเลือกพื้นที่มี ขั้นตอน การเลือก ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 เลือกพื้นที่ศึกษา ท้องที่อำเภอที่มีชาวบรูอาศัยอยู่

ขั้นตอนที่ 2 เมื่อผู้วิจัยได้รายชื่ออำเภอ ตำบล หมู่บ้าน ที่มีชาวบรูอาศัยอยู่แล้ว จะออกเดินทางไปสำรวจข้อมูลเบื้องต้น เพื่อจะเลือกพื้นที่ศึกษาที่มีหมอสมุนไพรชาวบรู มีกิจกรรมการใช้สมุนไพรพื้นบ้านในการดูแลสุขภาพ หรือใช้ในชีวิตประจำวัน นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังคำนึงถึงสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติของหมู่บ้าน กล่าวคือ ต้องการศึกษานุ้บ้านที่มีสภาพแวดล้อมของชุมชนมีสภาพเป็นป่าไม้ ภูเขา ลำธาร มีสภาพธรรมชาติที่เอื้ออำนวยให้ชาว บรู มีกิจกรรมการเก็บหาสมุนไพรพื้นบ้านจากแหล่งสมุนไพร คือ ป่าไม้ ภูเขา นั้นด้วย นอกจากนี้ นั้นยังได้ขอคำปรึกษาจากเจ้าหน้าที่สาธารณสุขจังหวัด เจ้าหน้าที่สาธารณสุขอำเภอ ในท้องที่

เพื่อให้คำแนะนำเกี่ยวกับชุมชน หมู่บ้าน ที่มีหมอสุมไพร และมีกิจกรรมการใช้สมุนไพรพื้นบ้านดูแลสุขภาพ ผลปรากฏว่า พื้นที่ที่ศึกษา คือ พื้นที่หมู่บ้านในตำบลกกตูม อำเภอดงหลวง จังหวัดมุกดาหาร ได้แก่

บ้านนาโคกสูง

บ้านसानแก้ว

บ้านคำผักกูด

บ้านปากช่อง

บ้านนาหินกอง

บ้านแก้งนาง

3.2 การเลือกบุคคลหรือตัวอย่างในการศึกษา

การเลือกบุคคลหรือตัวอย่างในการศึกษา ใช้วิธีเลือก แบบสโนว์บอลล์ (Snowball Sampling) ผสมกับการเลือกแบบหลายกลุ่ม หรือหลายมิติ (Dimensional Sampling) ซึ่งได้ดำเนินการตามขั้นตอน ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 สัมภาษณ์ผู้ให้ข่าวสาร (Key Informants) ข้อมูลเบื้องต้น เพื่อเลือกบุคคลที่เป็นหมอสุมไพร หรือผู้ใช้สมุนไพรพื้นบ้านในการรักษาสุขภาพ ใช้เกณฑ์การเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) คือเลือกศึกษาเฉพาะผู้เป็นหมอสุมไพร และบุคคลที่มีการใช้สมุนไพรพื้นบ้านดูแลสุขภาพ

ขั้นตอนที่ 2 สัมภาษณ์ผู้เป็นหมอสุมไพรในขั้นตอนที่ 1 เพื่อเลือกตัวอย่างผู้ที่เป็นศิษย์ ผู้ป่วยที่มารับบริการรักษา ประชาชนทั่วไป ผู้นำชุมชน ผู้ที่รู้เรื่องสมุนไพร เจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครอง และเจ้าหน้าที่ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการดูแลสุขภาพในพื้นที่ศึกษา และประชาชนที่ได้ใช้สมุนไพรพื้นบ้าน ในชีวิตประจำวันในลักษณะอื่น ๆ

สำหรับในขั้นตอนการเลือกสัมภาษณ์ผู้เป็นศิษย์และผู้ป่วยมารับบริการรักษา ใช้วิธีการเลือกตัวอย่างแบบหลายกลุ่มหรือหลายมิติ กล่าวคือ เลือกตัวอย่างผู้ที่เป็นศิษย์และผู้ป่วยมารับบริการรักษา ให้กระจายตามลักษณะกลุ่มอายุ อาชีพ แต่ละกลุ่มจะเลือกสัมภาษณ์ 1 คน

สำหรับ ประชาชนทั่วไป ผู้นำชุมชน ผู้ที่รู้เรื่องสมุนไพร เจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครอง และเจ้าหน้าที่ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง กับการดูแลสุขภาพในพื้นที่ศึกษา จะเลือกให้กระจายตามลักษณะกลุ่ม อายุ เพศ ภูมิภาค ชนิตของโรค แต่ละกลุ่มจะเลือกสัมภาษณ์ 1 คน

3.3 วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล

3.3.1. การศึกษาจากเอกสาร

การศึกษาจากเอกสารจะใช้กับการเก็บข้อมูลเกี่ยวกับ ข้อมูลจังหวัด ลักษณะทางภูมิศาสตร์ สภาพทางเศรษฐกิจสังคม ประชากร ประวัติศาสตร์ ของจังหวัดมุกดาหาร ข้อมูลเกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์ ผลการวิจัยเกี่ยวกับสมุนไพร และข้อมูลด้านวิทยาศาสตร์ของสมุนไพร เป็นต้น

3.3.2. การสังเกต

การศึกษาดังนี้ ใช้การสังเกต 2 แบบ คือ

(1) การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) คือ เข้าไปสังเกตพฤติกรรมการใช้สมุนไพรของชาวบรู ในการดูแลสุขภาพตั้งแต่กระบวนการเรียนการสอนตำรายา วิธีการเก็บ การเตรียมยา เครื่องมือการปรุงยา วิธีการปรุง วิธีการเก็บรักษาและวิธีใช้ยาสมุนไพร ในการดูแลสุขภาพรักษาอาการเจ็บป่วยต่างๆ พฤติกรรมบางอย่าง อาจใช้การสังเกตแบบไม่ได้มีส่วนร่วมโดยสมบูรณ์ (Observer as Participant) กล่าวคือ ผู้วิจัยจะใช้การสังเกตและการสัมภาษณ์เป็นหลัก พยายามเข้าไปมีส่วนร่วมน้อยที่สุด

นอกจากนั้นผู้วิจัย จะใช้วิธีการสังเกตแบบมีส่วนร่วม โดยใช้วิธีการออกสำรวจป่า เดินป่า เพื่อศึกษาชื่อ ลักษณะ ประเภท ประโยชน์ สมุนไพร ประกอบกับการบันทึกภาพ ในพื้นที่ภูเขา ป่าไม้ ในพื้นที่ศึกษา

(2) การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Non-participant Observation) คือ ใช้การสังเกตไม่ให้ผู้ถูกสังเกตรู้ตัว และแบบให้ผู้ถูกสังเกตรู้ตัว เพื่อสังเกตพฤติกรรมตามจุดประสงค์ของการวิจัยที่ตั้งไว้

การสังเกตทั้งสองแบบ ผู้วิจัยได้กำหนดเค้าโครงไว้ล่วงหน้า (Structured Observation)

การจัดทำเค้าโครงล่วงหน้า จัดทำโดยการศึกษาข้อมูลจากเอกสาร การสัมภาษณ์ผู้รู้ และการสำรวจเบื้องต้น นอกจากนั้น เพื่อความถูกต้องของข้อมูล จะใช้การสังเกตทั้งสองแบบ ซ้ำๆ

3.3.3 การสัมภาษณ์

การวิจัยครั้งนี้ ใช้วิธีการเก็บข้อมูลจากการสังเกต ประกอบกับการสัมภาษณ์ และจัดบันทึกผลการสัมภาษณ์ การสัมภาษณ์จะใช้วิธีการสัมภาษณ์ 2 แบบ คือ

(1) การสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง หรือการสัมภาษณ์แบบเป็นทางการ (Structured Interview or Formal Interview) ผู้วิจัยได้จัดทำแบบสัมภาษณ์ไว้ล่วงหน้า ซึ่งได้จากการศึกษาจากเอกสาร การสำรวจข้อมูลเบื้องต้นในพื้นที่วิจัย และการปรึกษาจากผู้รู้ เนื้อหาการสัมภาษณ์ได้แก่ ข้อมูลส่วนตัว ประวัติส่วนตัว ข้อมูลชุมชน พฤติกรรมการใช้สมุนไพร กระบวนการเรียนการสอนตำรายา วิธีการเก็บ การเตรียมยา เครื่องมือการปรุงยา วิธีการปรุง วิธีการเก็บรักษาและวิธีใช้ยาสมุนไพร เก็บข้อมูลชื่อ ประเภท แหล่งที่มาของสมุนไพรที่ใช้รักษาโรคต่างๆ ชื่อสมุนไพรเป็นภาษาท้องถิ่นหรือภาษาบาลี ภาษากลาง และข้อมูลกลุ่มอาการของโรคต่างๆ ที่ชาวบรูรักษาโดยสมุนไพรและใช้บริโภคในลักษณะเป็นอาหาร พืช ผัก เป็นต้น

(2) การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ (Informal Interview) ใช้สัมภาษณ์เพื่อให้ได้ข้อมูลรายละเอียดเกี่ยวกับวัฒนธรรม ประเพณีของชุมชน ความเชื่อ ค่านิยม และใช้ร่วมกับการสังเกตแบบมีส่วนร่วม ในเนื้อหาเกี่ยวกับพฤติกรรมการใช้สมุนไพร กระบวนการเรียนการสอนตำรายา วิธีการเก็บ การเตรียมยา เครื่องมือการปรุงยา วิธีการปรุง การเก็บรักษาและวิธีใช้ยาสมุนไพร เป็นต้น

3.3.4. การจัดบันทึกภาคสนาม

การบันทึกภาคสนาม (Field Notes) ใช้การบันทึกข้อมูลจากการสังเกต และการสัมภาษณ์ เพื่อให้ได้รายละเอียดเกี่ยวกับประเด็นที่ศึกษา จัดข้อมูลให้เป็นระบบ แล้วนำไปวิเคราะห์ในขั้นตอนต่อไป

3.4 การวิเคราะห์และการสังเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลใช้วิธีการวิเคราะห์ข้อมูล ดังนี้

การวิเคราะห์แบบอุปนัย (Inductive) โดยวิเคราะห์การทำหน้าที่ของระบบย่อยในชุมชนตามทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่และทฤษฎีหน้าที่นิยม โดยวิเคราะห์ว่า แต่ละระบบย่อยต่างๆ มีส่วนเกี่ยวข้องทั้งโดยทางตรงและโดยทางอ้อมต่อ การใช้สมุนไพรพื้นบ้านในการดูแลสุขภาพอย่างไร ซึ่งนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงของชุมชนอย่างสมดุล (Dynamic Equilibrium) ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม หรือคนกับแหล่งสมุนไพร คนกับภูมิปัญญาท้องถิ่น เรื่อง การใช้สมุนไพรพื้นบ้านในการดูแลสุขภาพ ใช้แนวทางการวิเคราะห์ของทฤษฎี Lofland (สุภาวงศ์ จันทวานิช 2540, 134-136) คือ

- (1) การกระทำ (Acts)
- (2) กิจกรรม (Activities)
- (3) ความหมาย (Meaning)
- (4) ความสัมพันธ์(Relationship)
- (5) การมีส่วนร่วมในกิจกรรม (Participation)
- (6) สภาพสังคม (Setting)

การสังเคราะห์ข้อมูล

การสังเคราะห์ข้อมูลใช้วิธีการสังเคราะห์ข้อมูล ดังนี้

นำผลการวิเคราะห์ (Analysis) ปรัชญาการณทั้งหมด มาสร้างแนวคิดสรุป (Conceptualize) เพื่อให้เห็นภาพรวมของปรัชญาการณ โดยใช้วิธีการสังเคราะห์ หรือเชื่อมโยงองค์ประกอบที่ถูกแยกย่อยเข้าด้วยกัน เพื่อให้เห็นภาพรวมที่สมบูรณ์ ข้อมูลที่สำคัญที่จะนำไปสู่การสังเคราะห์

ผลที่ได้จากการสังเคราะห์ทำให้ได้ภาพรวมของการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการใช้สมุนไพรดูแลสุขภาพของประชาชนที่ยั่งยืน

3.5 การรายงานผลการวิจัย

การเขียนรายงานวิจัยมีขั้นตอน ดังนี้

(1) เขียนรายงานเบื้องต้น เพื่อทบทวนข้อมูลที่มีอยู่และข้อมูลที่ยังไม่สมบูรณ์พอที่จะตอบปัญหาการวิจัยได้ครบถ้วน

(2) เก็บข้อมูลที่จำเป็นเพิ่มเติม และตัดข้อมูลบางประการที่ไม่สำคัญออก

(3) เขียนรายงานฉบับสมบูรณ์โดยมีเนื้อหา ประกอบด้วย

- ภาคความนำ
- ภาคเนื้อเรื่อง
- ภาคสรุป
- บรรณานุกรม
- ภาคผนวก

บทที่ 4

สภาพทั่วไป

4.1 ลักษณะของกลุ่มชาติพันธุ์บรู

กลุ่มชาติพันธุ์ที่สำคัญในภาคอีสานมีหลายกลุ่ม ซึ่งส่วนใหญ่แล้วจะอพยพมาจาก ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ได้แก่ ผู้ไทย ญ้อ ไล่ ลาว บรู เป็นต้น บาง จังหวัดในปัจจุบันมีกลุ่มชาติพันธุ์หลายกลุ่ม เช่น จังหวัดสกลนคร นครพนม มุกดาหาร เป็นต้น การอพยพจากลาวมาอยู่ในจังหวัดต่าง ๆ ของไทยครั้งใหญ่ที่สุด น่าจะมาในคราว เมื่อครั้งสงครามปราบฮ่อ โดยกลุ่มชาติพันธุ์เหล่านี้ได้อพยพมาอยู่บริเวณจังหวัดต่างๆ ที่มี ภูมิประเทศเป็นป่าไม้ ภูเขา โดยเฉพาะ มุกดาหาร กาฬสินธุ์ สกลนคร นครพนม เป็นต้น

สำหรับชาวบรูในอำเภอดงหลวง จังหวัดมุกดาหารได้อพยพมาเมื่อครั้งสงครามปราบ ฮ่อ โดยเข้ามาตั้งถิ่นฐานบริเวณเทือกเขาภูพาน ประชากรส่วนใหญ่ของอำเภอนี้เป็น ชาวบรู อำเภอดงหลวงมีภูมิประเทศเป็นที่ราบเชิงเขา มีลำห้วย ป่าไม้ ซึ่งเหมาะกับวิถีชีวิตดั้งเดิม ของชาวบรู ที่ชอบเก็บหาของป่า เพาะปลูกตามเชิงเขา และเลี้ยงสัตว์เป็นการยังชีพ นอกจากนี้ยังเหมาะกับนิสัยของชาวบรูที่ชอบสันโดษ อิสระ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ และรักพวกพ้อง

ในปัจจุบันแม้ว่าจะมีชาวบรูอาศัยอยู่ในหลายหมู่บ้าน โดยเฉพาะที่ตำบลกกตูม ใน เขตอำเภอดงหลวง ชาวบรูมีความเชื่อว่า บรรพบุรุษของตนอพยพมาจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง หรือประเทศลาว แต่ไม่สามารถจะระบุเวลาที่แน่ชัดว่าได้อพยพมาจากเมืองใด เมื่อใด และได้ มีการอพยพมาหลายรุ่น

มูลเหตุการอพยพของชาวบรู เข้ามาตั้งถิ่นฐานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย จากการศึกประวัติศาสตร์ท้องถิ่น พบว่า กลุ่มชาติพันธุ์บรูในจังหวัดมุกดาหาร นครพนม และสกลนคร ส่วนใหญ่มีบรรพบุรุษอพยพมาจากเมืองต่างๆ ทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง และได้ อพยพเข้ามาอาศัยในหมู่บ้าน หลายรุ่น โดยเฉพาะในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้า อยู่หัว ได้กวาดต้อนมาตั้งบ้านเมืองที่ประเทศไทย และมีการเคลื่อนย้ายเข้ามาอีกหลายกลุ่ม

ชาติพันธุ์จากเมืองต่างๆ ของฝั่งซ้าย ได้เกิดขึ้นหลายครั้งเพื่อตามญาติพี่น้อง หรือเพื่อหาหลักแหล่งทำมาหากินทางฝั่งสยาม เพราะเพื่อความมั่นคงปลอดภัยมากกว่าทางฝั่งซ้าย ยิ่งกว่านั้น ในช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เกิดสงครามที่ฝั่งซ้าย เรียกว่า "ศึกฮ่อ" คือ มีชาวจีนกลุ่มใหญ่กลุ่มหนึ่ง ซึ่งเป็นกบฏต่อแผ่นดินจีน หนีเข้ามาอาศัยในบริเวณสิบสองจุไทย ได้ก่อปัญหาขึ้นโดยโจมตีหัวเมืองต่างๆ ทางฝั่งซ้าย (ประเทศลาว) ซึ่งอยู่ในพระราชอาณาเขตของไทย แม้ว่า กองทัพไทยจะได้ยกกำลังจำนวนมากเข้าปราบปราม แต่ก็ยากจะสงบลงได้ เป็นที่หวาดกลัวอันตรายจากพวกกบฏฮ่อครั้งนั้น ทำให้ชาวพื้นเมืองตามเมืองต่างๆ ที่อาศัยอยู่ตามป่าดง ได้อพยพข้ามแม่น้ำโขงเข้ามาไทยเป็นจำนวนมาก ดังจะพบคำอ้างอิงช่วงเวลาการอพยพ ของคนเฒ่าคนแก่ที่ได้ถ่ายทอดคำบอกเล่าสืบต่อกันมาว่า "อพยพมาตั้งแต่สมัยศึกฮ่อ"

การอพยพเข้ามาอาศัยอยู่ในประเทศไทย ได้มาตั้งหลักแหล่งทำมาหากินตามที่ต่างๆ โดยได้เลือกตั้งหลักแหล่งอยู่ตามภูเขา เขิงเขา พื้นที่ป่าไม้ซึ่งเป็นแหล่งอาหารอุดมสมบูรณ์ตามธรรมชาติ คือสมุนไพรรักษาของป่า ลำสัตว์ และเหมาะในการทำไร่ พื้นที่ที่เป็นแหล่งน้ำ ลำห้วย ลำธารเหมาะการทำนา และมีสัตว์น้ำ ในการดำรงชีวิต

ทรงคุณ จันทจร, (2544) ได้ศึกษาเรื่องราวประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐาน ของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ที่ประเทศไทย ภาคอีสานแถบลุ่มแม่น้ำโขง กล่าวว่า ได้มีชนพื้นเมืองอาศัยอยู่ในดินแดนนี้มาช้านานแล้ว ส่วนผู้คนที่ยอพยพมาจากอาณาจักรล้านช้าง ที่อพยพมาเป็นจำนวนมากๆ ครั้งสำคัญเกิดขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22-23 สาเหตุสำคัญคือ เกิดความขัดแย้งกับราชสำนักเวียงจันทน์ กลุ่มเจ้าหัวครูสีดา วัดโพนเสม็ก ได้นำผู้คนออกจากเวียงจันทน์ มาตั้งหลักแหล่งอยู่ที่เมืองจำปาศักดิ์ ยังผลให้มีผู้นำที่เป็นศิษย์นำไพร่พลออกไปตั้งเมืองสำคัญๆ เช่นเมืองท่งหรือสุวรรณภูมิในเวลาต่อมา เมืองโพนสิม และตั้งเมืองมุกดาหาร กลุ่มพระวอพระตาได้อพยพออกจากเวียงจันทน์ ตรงกับปลายรัชสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี มีการตั้งบ้านเมืองที่เมืองเขื่อนขันกาบแก้วบัวบาน(หนองบัวลุ่มภู) ปัจจุบันคือจังหวัดหนองบัวลำภู ต่อมาเจ้าสิริบุญสารแห่งเวียงจันทน์ได้ยกทัพมาปราบจนพระตาตายในที่รบ แม้พระวอจะพาไพร่พลมาอยู่ที่เวียงฆ้องกลอง(บ้านดู่ บ้านแก) และขอขึ้นกับเมืองนครราชสีมา ในรัชสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี แต่เจ้ากรุงเวียงจันทน์ก็ยกกองทัพมาปราบอีก จนพระวอเสียชีวิต ในเวลาต่อมาเชื้อสายของ

พระวอ พระตาได้พาไพร่พลไปตั้งบ้านเมืองแถบลุ่มแม่น้ำมูล เช่น ยโสธร พิบูลมังสาหาร วา
รินชำราบ ตระการพืชผล อำนวยเจริญ เดชอุดม ปัจจุบันคือจังหวัดอุบลราชธานี ส่วนอีก
กลุ่มหนึ่ง คือ กลุ่มเจ้าผ้าขาว ได้อพยพพาไพร่พลออกมาจากเวียงจันทน์ มาตั้งถิ่นฐานที่บ้าน
พันนา บ้านผ้าขาว กลุ่มนี้ต่อมาได้พากันไปตั้งมั่นที่บ้านแก้งส้มโฮง และกลายเป็นเมือง
กาฬสินธุ์ในเวลาต่อมา บุตรหลานป่าวไพร่ของกลุ่มนี้ส่วนหนึ่งได้อพยพไปตั้งบ้านเมืองที่บ้าน
ธาตุเชิงชุมหรือเมืองสกลทวาปี หรือจังหวัดมุกดาหารในปัจจุบัน

จากการยกกองทัพของราชสำนักเวียงจันทน์ เข้ามาปราบพระวอ พระตา ที่เข้ามา
สวามิภักดิ์พระเจ้ากรุงธนบุรี ทำให้พระเจ้ากรุงธนบุรี มีพระบรมราชโองการ ให้สมเด็จพระยาม
หากษัตริย์ศึก และเจ้าพระยาสุรสีห์ยกกองทัพไปปราบเจ้านครเวียงจันทน์ พร้อมกวาดต้อนผู้
คนจากเมืองต่างๆ ช้ามแม่น้ำโขงไปไว้ที่เมืองเพชรบุรี สระบุรี นครนายก ฉะเชิงเทรา พนม
สารคาม พนัสนิคม และแม้ว่าจะเป็นการกวาดต้อน ผู้คนครั้งใหญ่ก็ตาม แต่ไม่ปรากฏ
เอกสารหลักฐานกล่าวถึงกลุ่มชาติพันธุ์ ที่นำมาตั้งรกรากที่เมืองแห่งใดแห่งหนึ่งในภาคอีสาน

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2367-2394) มีเหตุการณ์
สำคัญคือ ความขัดแย้งระหว่างกรุงเทพกับราชสำนักเวียงจันทน์ กล่าวคือ เจ้าอนุวงศ์ ได้ยก
กองทัพเข้ามากวาดต้อนผู้คนในหัวเมืองต่างๆ หลายแห่งในภาคอีสาน และนำกองทัพล่องมา
ถึงเมืองโคราข สระบุรี ใน พ.ศ. 2369 เหตุการณ์ครั้งนี้ถือว่าการกระทำที่อุกอาจ เป็น
การกบฏ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงมีพระบรมราชโองการให้พระยาบดินทร์เด
ชา (สิง) ยกกองทัพจำนวนหนึ่ง ไปสมทบกับกองทัพตามหัวเมืองต่างๆ ในภาคอีสาน ช้ามแม่น้ำ
โขงไปตีหัวเมืองต่างๆ ที่เป็นเมืองบริวารเมืองหน้าด่านของเวียงจันทน์ระหว่าง พ.ศ. 2370-
2372 ในช่วงเวลาดังกล่าว ไพร่พลผู้คนตามหัวเมืองทางฝั่งซ้ายถูกกวาดต้อนมาอยู่ในภาค
อีสาน เป็นจำนวนมาก นอกจากนี้ในช่วง พ.ศ. 2376-2388 เป็นช่วงที่ไทยและญวนทำ
สงครามกัน เป็นระยะเวลายาวนานเพื่อแย่งอิทธิพลในเขมร ฝ่ายไทยไม่ต้องการให้ญวนได้
ประโยชน์ จากผู้คนจากเวียงจันทน์และหัวเมืองต่างๆ จึงมอบนโยบายให้พระมหาสงคราม
เป็นแม่ทัพ หาวิธีการกวาดต้อนเกลี้ยกล่อมผู้คนจากเมืองต่างๆ ทางฝั่งซ้ายที่ยังเหลืออยู่ให้
ช้ามแม่น้ำโขง มาตั้งหลักแหล่งเป็นบ้านเป็นเมืองที่ฝั่งไทยในภาคอีสาน เพราะมีพื้นที่ที่ยังรกร
ร้างว่างเปล่าอีกเป็นจำนวนมาก

การกวาดต้อนผู้คนในครั้งนั้น กองทัพไทยได้ตีเมืองมหาชัยกองแก้วแตก เมื่อวันที่ 10 ค่ำ เดือน 8 ปีมะเมีย จ.ศ. 1196 (พ.ศ. 2377) ตัวเจ้าจุลณี เจ้าเมืองมหาชัยกองแก้ว ได้หลบหนีไปอาศัยที่เมืองกะปอง แล้วนำผู้คนกองทัพจากเมืองกะปอง โดยได้รับการสนับสนุนจากญวน ในด้านไพร่พลบุกเข้าตี เมืองมหาชัยกองแก้วคืนจากกองทัพไทย แต่ไม่ประสบความสำเร็จ กองทัพไทยจึงได้ไล่ตามจับตัวเจ้าเมือง พร้อมกวาดต้อนผู้คนตามป่าดง ในการกวาดต้อนผู้คนครั้งนั้น มีชนกลุ่มชาติพันธุ์รวมอยู่ด้วย ในจำนวนกลุ่มชาติพันธุ์หลายกลุ่ม

การอพยพชนกลุ่มชาติพันธุ์ครั้งใหญ่ เกิดขึ้นอีกครั้งในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งนี้เพราะมีเหตุการณ์ที่สำคัญ 2 อย่างคือ ปัญหาศึกฮ่อในลาวที่เมืองเชียงขวาง ทุงเชียงคำ (เมืองไหหิน) และการกวาดต้อนผู้คนในแถบเทือกเขาอาก กองทัพไทยได้รับมอบหมายให้ไปปักด่าน หรือหลักเขตที่บ้านนากระแดง แขวงเมืองภูวถลสอง เหตุการณ์ทั้ง 2 เหตุการณ์นี้เกิดขึ้นในระยะเวลาใกล้ๆ กัน

การปราบปรามพวกฮ่อที่ขอบก่อความวุ่นวาย ตามชายแดนไทยสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นปัญหาที่ทำให้มีการอพยพเคลื่อนย้าย ของกลุ่มชนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงหรือประเทศลาว ฮ่อหรือชาวจีนที่ตั้งตัวเป็นกบฏเพื่อล้มราชวงศ์แมนจู ได้ตั้งเป็นกลุ่มขึ้นเรียกว่าพวกไต้เผง เมื่อถูกรัฐบาลจีนปราบ จึงถอยร่นมาอยู่แถบตั้งเกียของญวนและเรียกตนเองว่า “ฮ่อ” พวกฮ่อธงเหลืองยังได้เข้ามาอาศัยอยู่ติดชายแดนสิบสองจุไทย และเข้าตีบ้านเมืองในเขตสิบสองจุไทย และเมืองญวนได้หลายเมือง ยิ่งกว่านั้นใน พ.ศ. 2416 ฮ่อยังตีเมืองเชียงขวาง พวกฮ่อได้ชุมนุมที่ทุงเชียงคำ ซึ่งเป็นต้นทางที่จะลงมาหัวเมืองริมฝั่งแม่น้ำโขง เช่นเมืองหลวงพระบาง ซึ่งอยู่ในการปกครองของไทย ผลการคุกคามของพวกฮ่อทำให้ไทยต้องส่งกำลังไปปราบถึง 4 ครั้ง คือใน ปี พ.ศ. 2426 และปี พ.ศ. 2428- 2430

การปราบศึกฮ่อนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2426 และ พ.ศ. 2428-2430 นับเป็นสงครามที่มีผลต่อความปลอดภัยในชีวิต ของผู้คนทางฝั่งซ้ายตามเมืองต่างๆ ที่อยู่ในเขตศึกสงครามและเมืองตามรายทางที่กลัวการถูกเกณฑ์เป็นทหารหรือหาเสบียงให้กองทัพ จึงทำให้มีการอพยพข้ามแม่น้ำโขงเข้ามาอยู่ในภาคอีสาน โดยเฉพาะในบริเวณพื้นที่ทางฝั่งขวาตามลุ่มแม่น้ำโขง ดังจะได้ยินจากปากคำของผู้คนเสมอว่า “ต๋นอพยพมาเพราะหนีศึกฮ่อ”

ชาวบรูที่อพยพมาจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ได้เข้ามาตั้งหลักแหล่งทำนาในบริเวณที่ราบบนภูเขาและเชิงเขาภูพานเป็นส่วนใหญ่ โดยปะปนกับชนกลุ่มผู้ไทยบ้าง กะตางบ้าง กลุ่มกะโซ่บ้าง

ชาวบรู ได้อพยพเข้ามาอยู่ในเขตเมืองมุกดาหาร ในช่วง พ.ศ. 2426 - 2430 เป็นส่วนใหญ่ ทั้งนี้เนื่องจากเกิดสงครามกับพวกฮ่อ ในสมัยรัชกาลที่ 5 นอกจากนี้การปิดด่านที่บ้านนากระแดง เมืองภูคดลสอง เชิงเขาอาภัก ไกล่เมืองมหาชัยกองแก้วในประเทศลาว โดยกลุ่มกรรมการเมืองมุกดาหาร ในสมัยรัชกาลที่ 3 ทำให้ชาวบรูได้อพยพติดตามมาตั้งบ้านเรือน ในเขตมุกดาหารเป็นส่วนใหญ่

สุรจิตต์ จันทรสาขา(2544) ได้กล่าวถึงลักษณะหรือเอกลักษณ์บางอย่างชาวบรูไว้ว่า ชาวข่า (บรู) เป็นกลุ่มชาติพันธุ์หนึ่งในจังหวัดมุกดาหาร ชาวข่ามีถิ่นกำเนิดดั้งเดิมอยู่ในแขวงสุวรรณเขต แขวงสาละวันและแขวงอัตปือของลาว ซึ่งเมื่อร้อยปีก่อน (ก่อน พ.ศ. 2436) ยังเป็นดินแดนของราชอาณาจักรไทยชาวข่าอพยพมาอยู่ในท้องที่จังหวัดมุกดาหารในสมัยรัชกาลที่ 3 เป็นส่วนมาก

นักมนุษยวิทยาถือว่าชาวข่า เป็นชนเผ่าดั้งเดิมเผ่าหนึ่งในแถบกลุ่มแม่น้ำโขง ซึ่งอาจจะสืบเชื้อสายมาจากขอมโบราณซึ่งเคยอยู่ในดินแดนของอาณาจักรเจนละ ต่อมาเป็นอาณาจักรขอมและอาณาจักรศรีโคตรบูรณที่ขอมเคยมีอิทธิพลครอบคลุมขึ้นมาถึงแล้วเสื่อมอำนาจลงซึ่งพวกข่าอยู่ในตระกูลเดียวกับพวกขอมและมอญเขมร ภาษาข่าเป็นภาษาในตระกูล *ออสโตรอาเซียติก* สาขามอญเขมร ชาวข่ายังแบ่งแยกกันอีกเป็นหลายเผ่าพันธุ์เช่น ข่าย่าเหิน ข่าบริเวณ ข่าสุ ข่าตะโอย ข่าสอก ข่าสปวน ฯลฯ เป็นต้น

ชาวข่ามิได้เรียกตัวเองว่า ข่า แต่เรียกตัวเองว่าเป็นพวก บรู ซึ่งแปลว่า ภูเขา คำว่า ข่า เป็นคำที่ชาวอีสานใช้เรียกพวกบรู คำว่า ข่า อาจจะมาจากคำว่า ข่าทาส ซึ่งชาวอีสานชอบเรียกพวกข่าทาสว่า ข่า หรือ ข้อย แต่ชอบออกเสียงวรรณยุกต์ไม่โทเป็นไม้เอก คือคำว่า ข่า เป็น ข่า เพราะในอดีตชาวไทยในแถบกลุ่มแม่น้ำโขงชอบไปจับเอาพวกข่า (บรู) ตามป่าดงมาเป็นข่าทาส ในสมัยรัชกาลที่ 5 จึงประกาศมิให้ไปจับพวกข่ามาเป็นข่าทาสอีก ส่วนในประเทศเวียดนามเรียกพวกข่าว่าพวก มอย (Moi)

พวกเขาในสมัยโบราณเคยมีประวัติว่า มีศิลปวัฒนธรรมดั้งเดิมที่สูงส่งมาก่อนมีความรอบรู้ในการประดิษฐ์ของใช้ในการดำรงชีวิต เช่น การปั้นไหชำ การหล่อโลหะ (กลองมโหระทึก) นำหินมากรอหินให้ราบเรียบสวยงามก่อนเครื่องมือทันตแพทย์สมัยนี้เสียอีก อันเป็นเอกลักษณ์ของพวกเขา ชาวช่าดั้งเดิมมักจะมีผิวกายดำคล้ำ ผมหยิกทั้งชายและหญิง ผู้ชายแต่งกายด้วยการนุ่งผ้าเตี่ยว มีผมม้ายาวประป่าและนิยมใช้ผ้าแดงผูกคล้องคอ หรือโพกศีรษะเป็นเอกลักษณ์ ตามประวัติเล่าว่าเนื่องจากบรรพบุรุษของชาวช่าได้ใช้ผ้าชุบเลือดสีแดงแนบติดกายไว้ก่อนสิ้นชีวิตในการต่อสู้แย่งชิงดินที่อยู่กับชาวผู้ไทย ในอดีตในดินแดนทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงพวกเขาจึงถือว่าผ้าแดงเป็นเอกลักษณ์ของพวกเขา ส่วนผู้หญิงนิยมแต่งกายด้วยการนุ่งผ้าชิ้นยาวถึงข้อเท้า แต่เปลือยอกท่อนบน ผู้ชายช่าเคยมีประวัติว่าเป็นนักรบที่หาว่าหาญมีหน้าไม้พร้อมลูกดอกอาบยาพิษยางนอง (ยางไม้ที่มียาพิษ) เป็นอาวุธประจำกายแม้ในสมัยที่ดินแดนลาวยังเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศสอยู่ทหารช่าของฝรั่งเศสบางหน่วยยังนิยมใช้หน้าไม้เป็นอาวุธอยู่ปัจจุบันในเขตสุวรรณเขต แขวงสาลวันและแขวงอัตปือของลาว ก็ยังมีข้าราชการที่เป็นพวกช่ารับราชการอยู่ในตำแหน่งสูง ๆ อยู่ไม่น้อย

ในจังหวัดมุกดาหารเขตอำเภอเมืองมุกดาหาร ยังมีชาวไทยเชื้อสายช่า อยู่ที่บ้านหังคองและบ้านนาเสือหลาย ในท้องที่อำเภอคอนตาลมีชาวไทยเชื้อสายช่าอยู่ที่บ้านบาก ในท้องที่อำเภอดงหลวงมีชาวไทยเชื้อสายช่าอยู่ที่ ตำบลกกตูม บ้านसानแก้ว บ้านคำผักกูด บ้านนาโคก กุง บ้านปากช่อง บ้านนาหินกอง ซึ่งอยู่ในเขตภูพานเขตรอยต่อกับจังหวัดกาฬสินธุ์และจังหวัดมุกดาหาร จนมีคำกล่าวในอดีตว่า

บ้านคำผักแพว แปวบองฟ้า พาเซโต ไช้ไม้แก่น
 แท่นหินลับ ชับห้วยแซ้ แจ้หอยมะบาน ด้านสามหัว
 ช้วนน้ำบ่อบัน ยางสามต้น อันสามชุย....

ปัจจุบันทางนิคมสร้างตนเองของกรมประมงประสาธนคราห์ ที่อำเภอนิคมน้ำคำสร้อย จังหวัดมุกดาหารได้อพยพพวกไทยช่า(บรู)จากภูพาน ซึ่งเป็นเขตรอยต่อ 4 จังหวัดคือ กาฬสินธุ์ มุกดาหาร นครพนมและมุกดาหาร จำนวน 171 ครอบครัวไปอยู่ที่ บ้านร่มเกล้า ของนิคมสร้างตนเองคำสร้อย โดยได้รับความร่วมมือจากกองทัพภาคที่ 2 ตั้งแต่วันที่ 22 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2517 โดยได้จัดสรรที่ดินให้ทำกิน และปลูกบ้านเรือนให้เป็นหมู่บ้านชาวไทยช่า ตลอดทั้งได้

ช่วยเหลือให้ราษฎรเหล่านี้สามารถเลี้ยงตัวเองได้และได้พัฒนาให้เป็นหมู่บ้านที่เท่าเทียมกับหมู่บ้านอื่น ๆ

4.2 ตำนานเกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ

จากนิทานที่ได้เล่าสืบต่อกันมาว่า มีเทพยดา 5 องค์ อยู่ในชั้นดาวดึงส์เป็นที่น้องรักใคร่กันมาก ถึงคราวที่ควรไปจุติในโลกมนุษย์เพื่อไปสร้างบ้านแปลงเมือง เพื่อมนุษย์จะได้สืบเชื้อสาย จนกว่าโลกสิ้น เทพยดาทั้ง 5 ได้ปรึกษานางเทพยดาทั้ง 5 อันเป็นจาริกาของตนต่างก็เห็นพร้อมด้วยเทพยดาผู้เป็นสามีจึงร่วมจิตอธิษฐานเนรมิตรเป็นรูปเต่าปู้ง (น้ำเต้า) ส่วนนางเทพยดา ก็อาศัยอยู่ในน้ำเต้านั้นน้ำเต้าได้ลอยไปบนฟ้าแล้ว จตุลงมาบนภูเขา ครั้นได้เวลาน้ำเต่าปู้งแตกออกเป็นมนุษย์รูปกายที่แตกต่างกัน คือ ช่าจะออกมาเป็นคนที่ 1 แล้วภูไทยดำ ออกมาเป็นคนที่ 2 ลาวพุงขาว ออกมาเป็นคนที่ 3 ฮ้อ ออกมาเป็นคนที่ 4 แกว ออกมาเป็นคนที่ 5 (แกวคือญวน) รวมเป็น 5 คน (5 แซ่) ส่วนผู้หญิงที่ออกมาเป็น 5 คน รวมเป็น 10 คน กับผู้ชาย จากนั้นชาวหญิงก็พากันลงจากภูเขา แล้วอาบน้ำและดื่มน้ำในหนอง ชื่อ "ฮกหนองฮาย" ที่เชิงเขา ซึ่งเป็นน้ำศักดิ์สิทธิ์ ผู้ใดได้อาบกิน ร่างกายจะผ่องใสสะอาดงดงามมีสติปัญญา ส่วนช่าจะซึ่งออกมาก่อนกลัวหนาวไม่ลงอาบและดื่มน้ำ รูปร่างซึ่งหมองคล้ำอย่างที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

กลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไทย ลาวฮ้อ และญวน ได้พากันลงอาบและดื่มในหนองศักดิ์สิทธิ์ดังกล่าว จึงมีผิวพรรณผ่องใส ชาวหนองว่า ช่าจะ มนุษย์ทั้ง 5 กลุ่ม เป็นอุปาทิเกะกำเนิดคือเป็นหนุ่มเป็นสาวในทันที ฝ่ายผู้ไทย ลาว ฮ้อ และญวน ได้แยกย้ายกันไปตั้งถิ่นฐานบ้านเมือง แต่ช่าจะไม่ต้องการเป็นใหญ่ จึงอาศัยตามยอดเขาตัดไม้ทำไร่ หาเลี้ยงชีพแบบง่ายๆ บริเวณภูเขาที่อาศัยอยู่ในแผ่นดินของลาวและผู้ไทย โดยไม่ยอมไปอยู่ในแผ่นดินของฮ้อ และญวน (วรรณ ทวีกิจ ,2525 :5)

เนื่องจากชาวบรู ชาวโล้ มีผิวคล้ำ ได้อพยพมาพร้อมกับกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ อาจจะมีตำนานมาจากน้ำเต่าปู้งเช่นเดียวกัน

4.3 ความเชื่อ ประเพณีสำคัญของชาวข่า (บรู)

การสู่ขอเพื่อขอแต่งงานต้องมีล่าม 4 คน (ชาย 2 หญิง 2) เทียน 4 เล่มและเงินหมัก 5 เมื่อแต่งงานต้องมีเหล้าอุ (เหล้าโท) 2 ไห ไก่ 2 ตัว ไช้ 8 พอง เงินหมัก 2 บาท หมู 1 ตัวและกำไลเงิน 1 คู่

การทำผิดประเพณี (ผิดผี) เช่น ห้ามลูกสะใภ้เข้าห้องนอนก่อนผ้า ห้ามลูกสะใภ้รับของจากพ่อผัว ห้ามลูกเขยที่เข้าออกในบ้านออกจากห้องหนึ่งไปยังอีกห้องหนึ่ง ห้ามลูกเขยพกมีดหรือสวมนวมกเข้าบ้านพ่อตาหรือกินข้าวร่วมกับแม่ยาย การผิดจารีตประเพณี (ผิดผี) เช่นนี้ลูกเขยต้องใช้เงิน 5 บาท หมู 1 ตัว ดอกไม้ธูปเทียน 2 คู่ บูหรีตพื้นบ้านมวนด้วยใบตอง 2 มวน หมากพลู 2 คำนำไปคารวะต่อผี (วิญญาณ) ของบรรพบุรุษที่มูมบ้าน ด้านทิศตะวันออกหรือที่เตาไฟ หากเป็นลูกสะใภ้ก็ต้องใช้ผ้าขาวม้า 1 ผืน ผ้าซิ่น 1 ผืน ดอกไม้ธูปเทียน 2 คู่ หมากพลู 2 คำ บูหรีตใบตอง 2 มวน ไปคารวะต่อผีบ้านเช่นเดียวกัน

ตัวอย่างคำในภาษาพูดของชาวบรู

หนึ่ง - มวย , สอง - บราน , สาม - ไปรน์ , สี่ - ไปน, ห้า - เจิง

หก - ตะปัด, เจ็ด - ตะปูล, แปด - ตะกรอล, เก้า - ตะเก๊ะ, สิบ - มั่นจิต

ตอนเช้า - ตารีบ, กลางวัน - สีโงย, กลางคือ - สีเตา, ดื่มน้ำ - งอยเดอะ

กินข้าว-จาได้ย, สุกบูหรี - ยกฮีด, ผู้ชาย - รางกอง, ผู้หญิง - ยะวา

ตัวอย่างคำพูดอื่นๆ

พ่อ - พระ   แม่ - ปรี   ลูก - กอล

วัว - ไร่ะ   ควาย - ตาเรียะ   พระ - อาญาครู

คน - กวย   บ้าน - ดุง   ไปนา - เปอะนา

เกิด - เกิด   ตาย - กูจิด   ตึกแก - ต็อกเก๊ะ

ต้นไม้ - อารอง   ดวงอาทิตย์ - มัดมานาง   ดวงจันทร์ - ปงเป็รอย

4.4 การตั้งถิ่นฐานชุมชนชาวบรู

เมื่อชาวบรูในบริเวณตำบลคงหลวง ได้ตั้งถิ่นฐานบนเชิงเขาเพื่อกเขาภูพาน ก็มีกาพัฒนาการการตั้งถิ่นอย่างต่อเนื่อง ในระยะแรก การตั้งถิ่นฐานของหมู่บ้านเกิดจาก การแสวง

หาพื้นที่เพื่อการทำกินที่เหมาะสม มีแหล่งน้ำเพื่อการเพาะปลูก และมีแหล่งอาหารอุดมสมบูรณ์ แม้ว่าสังคมของกลุ่มบรูจะไม่แตกต่างจากกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ ในภาคอีสานในเรื่องการประกอบอาชีพหลัก คือ การทำนาตามที่ราบและมีวัฒนธรรมแบบชาวนา (Peasant Society) แต่ชาวนบรู มีลักษณะการทำเกษตรแบบขั้นบันไดและที่ราบเชิงเขา มีวิถีชีวิตที่ผูกพันกับป่าเขา ปัจจัยที่ชาวนบรูเลือกตั้งหมู่บ้านตามที่ราบเชิงเขา ประการสำคัญคือ ชาวนบรูเลือกภูมิลำเนาเชิงเขา เป็นที่อยู่อาศัย คือเลือกความอุดมสมบูรณ์ของป่าไม้ตามภูเขา ซึ่งมีต้นไม้ใหญ่น้อยขึ้นอยู่หนาแน่น ผลผลิตจากป่าไม้มีเฉพาะต้นไม้เท่านั้น แต่รวมถึงผลผลิตจากป่าทุกชนิด เช่น หวาย สมุนไพร สัตว์ป่า ยางไม้ เถาวัลย์ เห็ด ฯลฯ อาจกล่าวได้ว่าป่าไม้ตามภูเขาเป็นแหล่งรวมของปัจจัย 4 ของชาวนบรู สามารถตอบสนองความต้องการขั้นพื้นฐานได้เป็นอย่างดี

จากการศึกษา พบว่า ปัจจัย ที่ทำให้ชาวนบรูมาตั้งถิ่นฐานในบริเวณป่าเขาแห่งนี้ เพราะ ว่า บริเวณนี้ อุดมสมบูรณ์ไปด้วยไม้ไม้หลายชนิด แต่ที่สำคัญ คือชนิดพันธุ์ไม้ไผ่ที่เรียกว่า ไม้พุง ไม้พลาง สามารถนำไม้เหล่านี้สร้างบ้านเรือน และนำมาทำเสื่อแล้วนำไปแลกเปลี่ยนจากกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ เช่น แลกเสื้อผ้าจากผู้ไทย แลกข้าวปลาอาหารจากพวกอยู่ในที่ลุ่มอื่นๆ

4.5 ลักษณะภูมิประเทศ ทรัพยากร บริเวณที่ศึกษา

พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นป่าไม้ ป่าระหว่างภูเขา มีลำธาร ห้วย ทั้งเล็กและใหญ่ ไหลลงสู่ที่ลุ่ม ตามหน้าผา ภูเขา มีเพียงผา ถ้ำ มากมาย บริเวณนี้เป็นพื้นที่ป่าต้นน้ำลำธาร ไหลลงสู่ ลำน้ำ และจะกลายเป็นลำน้ำขนาดใหญ่ แล้วจะไหลลงสู่แม่น้ำโขงต่อไป ปัจจุบันได้มีการสร้างอ่างเก็บน้ำขนาดเล็ก เพื่อเก็บกักน้ำใช้ในการเกษตร

ชาวบ้านที่อยู่บริเวณพื้นที่เขาภูพาน ส่วนใหญ่ได้หันมาปลูกพืชเศรษฐกิจกันมาก ทำให้มีการจ้างงานและซื้อปัจจัยการผลิตมากขึ้น เช่น ซีอรตโต ซีอนุ้ย และยาปราบศัตรู และซื้อสินค้าอุปโภคบริโภคมากขึ้น วิถีชีวิตของชาวบ้านได้เปลี่ยนไป คือ มีอาชีพรับจ้าง และอพยพย้ายถิ่นไปทำงานทำที่กรุงเทพมหานครและเมืองใหญ่

วิถีชีวิตของชาวบ้านยังมีความผูกพันกับป่า ในลักษณะเป็นแหล่งเก็บหาสมุนไพร เลี้ยงสัตว์ เก็บหาของป่า และล่าสัตว์ ได้มีการก่อสร้างทางการคมนาคมสะดวก วิถีชีวิตของ

ชาวบ้านบริเวณนี้กำลังจะเปลี่ยนไป ประชาชนได้เริ่มประกอบอาชีพรับจ้าง ค้าขาย เลี้ยงสัตว์ ประกอบกับบริเวณนี้ยังมีแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ คือ น้ำตก อุทยาน ภูเขา ป่าไม้ ชุมชน สังคมเริ่มเป็นสังคมเปิดมากขึ้น รับเอาความเจริญก้าวหน้า จากภายนอกทุกๆ ด้าน

4.6 แหล่งสมุนไพรและทรัพยากรธรรมชาติบริเวณศึกษา

แหล่งสมุนไพรที่สำคัญของชาวบ้าน ประกอบด้วย

- ป่าช้า ทุกหมู่บ้านมักจะมีป่าช้า ห่างจากหมู่บ้านประมาณ 1 กิโลเมตร
- ดอนปู่ตา ปัจจุบันเหลือพื้นที่น้อยมาก เพราะพื้นที่ถูกบุกกรุก ทำไร่
- ที่ดินทำเลสำหรับเลี้ยงสัตว์ของชุมชนพื้นที่เหลือน้อยเช่นกันไร
- พื้นที่วัดป่า หรือสำนักสงฆ์ มีวัดป่าหลายแห่งที่ตั้งอยู่ในเขตป่าอุทยานแห่งชาติห่างจากหมู่บ้านไม่มาก มีพื้นที่มาก เป็นแหล่งสมุนไพรที่สำคัญของชาวบ้าน

อุทยานแห่งชาติ คือ อุทยานแห่งชาติภูพาน ชาวบ้านมักใช้เป็นที่พักของป่า ล่าสัตว์ และใช้เป็นพื้นที่เลี้ยงสัตว์ด้วย ทางการยังไม่เข้มงวด ชาวบ้านยังเข้าไปใช้ประโยชน์ได้

ชุมชน หมู่บ้าน ตั้งอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติ ใกล้หมู่บ้านจึงมีภูเขา ป่าไม้ ลำธาร ส่วนสัตว์ป่าได้ลดลงอย่างมาก ป่าไม้เป็นป่าเต็งรัง มีต้นไม้ขึ้นตามหุบเขาและเชิงเขาอย่างหนาแน่น เมื่อประมาณ 30 ปี มาแล้วบริเวณแห่งนี้มีความอุดมสมบูรณ์ เต็มไปด้วยสัตว์ป่านานาชนิด ทั้งสัตว์ป่าเล็กและขนาดใหญ่ เช่น ช้าง เสือ หมูป่า ป่าไม้ที่เทือกเขาภูพาน เป็นป่าต้นน้ำลำธาร แหล่งทรัพยากรธรรมชาติ แหล่งสมุนไพรที่สำคัญของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เทือกเขาภูพานนี้ยังเป็นเทือกเขามีแนวเขาติดต่อกับภูเขาที่จังหวัดสกลนคร จังหวัดมุกดาหาร จังหวัดกาฬสินธุ์ และจังหวัดอุดรธานี จึงเป็นป่าต้นน้ำแหล่งสุดท้ายที่เหลืออยู่ในเขตภาคอีสาน ที่มีป่าไม้อุดมสมบูรณ์ ประมาณ 50 ปี มาแล้ว หมู่บ้านต่าง ๆ มีคนอาศัยอยู่น้อย หมู่บ้านละประมาณ 30 ครัวเรือน ด้วยเหตุที่ป่าไม้อุดมสมบูรณ์ ประมาณ 30 ปีมาแล้ว บริเวณนี้เป็นเขตที่มีการเคลื่อนไหวของผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ ต่อมารัฐบาลได้มีการปราบปรามผู้ก่อการร้าย ได้มีการทำสงคราม แย่งชิงประชาชน ทำให้สูญเสียบประมาณและกำลังคนไปเป็นอย่างมาก

เหตุการณ์ได้สงบลงเมื่อประมาณ 20 ปีมานี้ ราวปี พ.ศ. 2522 - 2523 (เลิง ชาวนา : สัมภาษณ์)

จากการสัมภาษณ์เกี่ยวกับสถานการณ์ของทรัพยากร ป่าไม้ ในบริเวณนี้ พบว่า ป่าไม้ ได้ถูกทำลายลงอย่างหนัก เนื่องจากมีการสร้างถนนสาย 2287 (เขาวง ดงหลวง ระยะทาง 90 กม.) ประกอบกับชาวบ้านบริเวณนี้ ได้บุกเบิกที่ดินเพื่อปลูกพืชเศรษฐกิจ ปอ มัน อ้อย ทำให้ป่าไม้ถูกทำลายลงอย่างมาก เมื่อประมาณ 20-30 ปีมานี้ ระยะเวลาที่มีการนำเอาพืชเศรษฐกิจมาปลูกเพื่อการค้าของชาวบ้านที่สำคัญได้แก่ การปลูกปอ 30-40 ปี มานี้ มันสำปะหลัง 20 ปี มานี้ อ้อย 5 ปีมานี้ (พระกาบ วุฒโร : สัมภาษณ์)

เนื่องจากชาวบ้านได้นำพืชเศรษฐกิจปลูกเป็นพืชไร่นาใหม่ มาปลูกในพื้นที่นี้ ทำให้ประชาชนส่วนใหญ่ในพื้นที่นี้ยากจน เดือดร้อนมากขึ้น กล่าวคือ ชาวบ้านต้องการปลูกพืชเศรษฐกิจเพื่อหารายได้ พร้อมทั้งมีการได้ทำลายบุกรุกป่าและความอุดมสมบูรณ์ของดินลงไปอย่างมาก แต่บางปีผลผลิตมากแต่กลับราคาถูก ส่งผลกระทบถึงความอุดมสมบูรณ์ของดินลดลง ชาวบ้านบางคนได้หันไปใช้ปุ๋ยเคมี ยาปราบศัตรูพืช ยิ่งทำให้ต้นทุนการผลิตสูงขึ้น ชาวบ้านบางคนก็เพิ่มพื้นที่ปลูกโดยทำลายป่าไม้ ทำลายแหล่งสมุนไพรร่วมกันไปด้วย สมุนไพรพื้นบ้าน ที่ชาวบ้านมาใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวันบางชนิด ต้องสูญพันธุ์ไปจากป่าละเมาะ ใกล้เคียงหมู่บ้าน เช่น บอระเพ็ด ไพล หนาด คัดเค้า เปล้า และอื่นๆ เป็นผลให้คนรุ่นใหม่ ไม่ทราบ ว่าสมุนไพรมีลักษณะอย่างไร และมีสรรพคุณอย่างไร แต่ผู้สูงอายุบางคนที่มีความรู้ ได้เคยใช้ประโยชน์จากสมุนไพรพื้นบ้านเหล่านี้เมื่ออายุมากขึ้นเรื่อยๆ แต่ยังไม่มีการถ่ายทอดภูมิปัญญาเหล่านี้ให้คนรุ่นหลัง ได้ตระหนักและฟื้นฟูทรัพยากร และอนุรักษ์ส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นสาขาเหล่านี้ให้กลับมาใช้ประโยชน์ในการพัฒนาชุมชน ให้พึ่งตัวเองได้ต่อไป

4.7 สภาพเศรษฐกิจ

ชาวบรูมีวิถีชีวิตอยู่กับป่ามานานแล้ว โดยอาศัยป่าไม้ ภูเขาเป็นแหล่งเก็บอาหาร สมุนไพรพึ่งตนเอง ในระยะประมาณ 30 ปีที่ผ่านมา ชาวบ้านเดือดร้อนเรื่องทรัพยากรป่าไม้ ได้ถูกทำลายไป แหล่งเก็บอาหารดั้งเดิมได้หมดไป รอบๆ หมู่บ้านได้พัฒนาเป็นไร่นา ส่วนที่ดอนก็บุกเบิกทำไร่ แต่ฐานะความเป็นอยู่ยังยากจนเป็นส่วนใหญ่ เพราะผลผลิตมีราคาถูก

และต้องทำนา ทำไร่ อีกต่อไป ชาวบ้านส่วนหนึ่งในวัยแรงงานได้เข้าไปหาทำงานในเมืองใหญ่ ส่งรายได้กลับมาหมู่บ้าน เป็นรายได้ส่วนหนึ่งที่ช่วยเหลือครอบครัวได้บ้าง พืชเศรษฐกิจที่สำคัญคือ อ้อย ข้าว และมันสำปะหลัง มีชาวบ้านส่วนหนึ่งได้หันมาปลูกหนุ่ยเพื่อจำหน่ายเป็นที่นิยมของตลาด มีผู้นำชุมชนบางคนได้พยายามเปลี่ยนอาชีพจากทำนา ทำไร่ เป็นการปลูกยางพารา ปลูกไม้ผล ชาวบ้านได้เริ่มหันมาทำสวนและเลี้ยงสัตว์เพิ่มขึ้น เพราะได้มีหน่วยงานเข้าไปพัฒนาถ่ายทอดเทคโนโลยี ด้านการเกษตร ทำให้วิถีชีวิตเริ่มเปลี่ยนแปลงไป แต่เป็นอาชีพทางเลือกหนึ่งเท่านั้น ชาวบ้านยังมีการปลูกมันสำปะหลังมาก เพราะระยะไม่นานมานี้ราคามันสำปะหลังราคาสูง มีชาวบ้านบางคนกล่าวว่า หากปีใด ราคาปอ มัน อ้อย สูง จะมีการบุกปลูกป่าไม้ในปีต่อไปมากด้วย (เลิง ชาวเขา : สัมภาษณ์)

4.8 ความเชื่อเรื่องผีกับการดูแลสุขภาพ

ความเชื่อและการนับถือผีมีอยู่คู่กับคนเราแต่โบราณมานานแล้ว จนกระทั่งปัจจุบันก็ยังคงนับถืออยู่ ผีที่ชาวบรูว์นับถือมีอยู่หลายชนิด จุดมุ่งหมายเพื่อเป็นที่ยึดเหนี่ยว ช่วยเหลือให้ชุมชนอยู่ร่วมกันอย่างปกติสุข ชุมชนเข้มแข็งทางด้านเศรษฐกิจ ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ และภัยพิบัติ ต่าง ๆ จากการศึกษพบว่า ชาวบรูว์มีความเชื่อเรื่องผีที่เกี่ยวข้องกับการดูแลสุขภาพที่สำคัญมี ดังนี้

ผีเจ้าปู่

ผีเจ้าปู่หรือมเหศักดิ์เป็นผีที่ปกป้องรักษาบ้านเมือง ชุมชน ไม่ให้มีภัยอันตราย โดยเฉพาะภัยธรรมชาติ พายุ หากสมาชิกของชุมชนเคารพเชื่อฟัง ก็จะเป็นผลดีในการดำเนินชีวิต ไม่มีภัย ผีเจ้าปู่จะอาศัยอยู่ตอนเจ้าปู่ เป็นป่าใกล้หมู่บ้าน ชาวบ้านจะสร้างศาลเจ้าไว้ให้อาศัย ทุกปีจะมีพิธีเลี้ยงเจ้าปู่ เพื่อความอยู่เย็นเป็นสุข ในเดือน 6 เครื่องเลี้ยงประกอบด้วย

- ไก่ 1 ตัว
- เหล้า 1 ขวด
- ภาหวาน 8 ภา

(ภาหวาน หมายถึง สำหรับหรือภาชนะใส่ของหวานหรือขนม)

ปกติผีเจ้าปู่จะมีบุคคลหนึ่งในหมู่บ้านเป็นตัวแทนในการทำพิธี เป็นผู้นำชาวบ้านมา ทำพิธีทุกชนิด และติดต่อกับผีเจ้าปู่ เรียกว่า "เฒ่าจ๋า" หรือ "กะจ๋า"

ปัจจุบัน ความเชื่อและการเคารพเรื่องผีได้ลดลงมาก เนื่องจากความเจริญก้าวหน้า ทางด้านต่างๆ ทำให้ค่านิยม ความเชื่อในเรื่องนี้ได้ลดความสำคัญลง ดอนปู่ตาซึ่งเป็นที่อยู่ อาศัยของผีปู่ตา ชาวบ้านได้ใช้เป็นที่พักสร้างสาธารณะประโยชน์อื่น บางแห่งเอกชนได้นำ พื้นที่มาใช้ประโยชน์ ทำสวน ทำไร่ พื้นที่ป่าเหลือน้อย

ตาแฮก

ก่อนทำนาชาวบ้านจะทำพิธี เลี้ยงผีตาแฮก โดยกำหนดบริเวณปลูกข้าวจำลองไว้เป็น รูป 4 เหลี่ยม กว้าง ยาว ประมาณ 1 ศอก ทำเขตพิธีไว้ นำเครื่องบูชามาวางและบอก กล่าวผีตาแฮก ซึ่งประกอบด้วย

- เหล้า 1 ก่อง(ขวด)
- ไก่ 1 ตัว

คำอธิษฐานชาวบ้านจะพูดบอกกล่าวให้ผีตาแฮก อำนวยอวยชัยให้ทำนาได้พืชผล ผลิตสูง ให้คนในครอบครัวมิให้ป่วยไข้ รวมทั้งสัตว์เลี้ยง วัว ควาย มิให้เจ็บป่วยด้วย ส่วนใหญ่จะกำหนดวันฟู เป็นวันทำพิธี เรียกว่า "แฮกนา"

(วันฟู หมายถึง วันมงคล วันดี ส่วนวันจุม หมายถึงวันอวมงคล วันไม่ดี)

พิธีเหยา

พิธีเหยาจะทำ 2 ลักษณะ

1 เหยาเลี้ยงผี จะทำพิธีเหยาพร้อมกันปีละ 1 ครั้ง เพื่อความสบายของคนใน หมู่บ้านมิให้เจ็บไข้ได้ป่วย ปัจจุบันจะทำพิธีเฉพาะผู้ที่ยังมีความเชื่อนับถือผี บางคนอาจไม่เข้า ร่วมเพราะไม่นับถือ แต่มักจะอ้างว่าได้หัดมานับถือพระพุทธ พระธรรม แทนการนับถือผี ส่วน ผู้ที่ยังมีความเชื่อเรื่องผีอยู่ก็จะร่วมกันจัดพิธีเหยาในราวเดือน 5 หรือ เดือน 6 ของทุกปี

2. เหยาเพื่อการรักษาอาการเจ็บป่วย เรียกว่า "เหยาหาแนวเป็น" ในกรณีผู้ นับถือผีป่วยอาจเหยาหาสาเหตุเพราะผีชนิดใด หรือหากเป็นโรคไม่ใช่สาเหตุเพราะผี ก็อาจ

เหยาหาหมอรักษา เป็นหมอสมุนไพร หรือแพทย์แผนปัจจุบันก็ได้ หากเกิดจากผีจะทำจะเลี้ยงผีแล้วจะหาย หากเกิดจากโรคต่างๆ จะเหยาเพื่อเลี้ยงตายหาหมอ คือหมอจากโรงพยาบาลหรือหมอพื้นบ้าน หมอจะอยู่ทางทิศใด เป็นใคร เมื่อทราบแล้วจะนำผู้ป่วยไปรักษากับหมอคนนั้น ดังนั้นหมอสมุนไพรอาจจะถูกระงับจากการเลี้ยงตาย ว่าเป็นหมอที่รักษาโรคผู้ป่วยให้หายได้ ปัจจุบันชาวบรูยังนับถือผีและมีการทำพิธีเหยา หมูบ้านละประมาณ 10-30 ครอบครัว

4.9 สถานการณ์ด้านสาธารณสุขชุมชน

พื้นที่ศึกษาห่างจากตัวอำเภอประมาณ 70 กิโลเมตร มีสถานีอนามัยประจำตำบลเป็นที่ตั้งองค์การบริหารส่วนตำบล ชุมชนมีการตั้งบ้านเรือนใกล้ชิดติดกันคล้ายกับหมู่บ้านอีสานโดยทั่วไป บางครอบครัวปลูกบ้านหลายหลังในพื้นที่ดินแคบๆ เพราะมีการขยายครอบครัวตั้งบ้านเรือนแยกครอบครัวออกจากพ่อแม่ ในสมัยก่อนมีการตายจากโรคร้ายแรง คือโรคมาลาเรียกันมาก เพราะหมู่บ้านมีป่าไม้มาก ประชาชนจึงเป็นโรคไข้มาลาเรียมาก ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า "ไข้ป่า" นอกจากนี้ยังมีอาการเจ็บป่วยอีกแต่ไม่ทราบชื่อโรค เพราะสมัยนั้นยังไม่มีโรงพยาบาลตรวจรักษา แต่ปัจจุบันการเจ็บไข้ได้ป่วยมีหลายโรค เพราะสามารถไปตรวจวินิจฉัยที่โรงพยาบาลได้ แต่ก็สามารถรักษาหายได้หลายโรคเช่นกัน ส่วนอาการเจ็บป่วยที่คนในชุมชนป่วยตายไปมาก คือ โรคมะเร็งตับ ซึ่งไม่สามารถรักษาให้หายได้ ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นโรคสมัยใหม่ ไม่ทราบว่าสาเหตุมาจากอะไร จากการศึกษา พบว่า หมอสมุนไพรชาวบรูเชื่อว่า โรคภัยไข้เจ็บได้มากับอาหารจากเมือง ซึ่งหมายถึง การบริโภคอาหารของชาวบ้านปัจจุบันได้ซื้อจากเมืองเกือบทุกประเภท ได้แก่ ผัก ผลไม้ เนื้อ ไข่ และอาหารสำเร็จรูป ทุกชนิด อาหารเหล่านี้ทำให้เกิดโรคภัยไข้เจ็บ เพราะมีสารพิษตกค้างเจือปน สารที่เป็นอันตรายต่อร่างกายนี้ เมื่อสารพิษได้สะสมไว้ในร่างกายจนร่างกายไม่สามารถกำจัดได้ ก็จะเป็นอันตรายต่อร่างกาย สาเหตุเป็นเพราะปัจจุบันสังคมได้เปลี่ยนไป ชาวบ้านต้องรับทำงานรับจ้าง ไม่มีเวลาผลิตเอง การปลูกพืชผักบริโภคเองไม่ได้ผล ในอดีตที่ผ่านมา คนในเมืองต้องอาศัยผลิตผลจากชนบท นำไปขายให้คนในเมืองได้บริโภค และคนชนบทเองก็มีอาหารพืชผัก ที่ผลิตได้เอง สามารถเลี้ยงตนเองได้ โดยไม่ต้องพึ่งพาสินค้าจากตลาดภายนอกชุมชน

มากนัก แต่ปัจจุบันหมู่บ้านในชนบทต้องพึ่งพาสินค้าจากตลาดในเมือง ทุกหมู่บ้านจะมีร้านค้าภายในหมู่บ้านนำพืช ผัก อาหาร และสินค้าทุกชนิดมาจำหน่าย ค่านิยมของชาวชนบทอีกประการหนึ่งคือ ชอบสะดวกสบายฟุ่มเฟือย นิยมสินค้าประเภทอาหารจากร้านค้าในหมู่บ้าน มาบริโภค เป็นผลให้ประชาชนในหมู่บ้านได้รับเอาสารพิษจากสินค้าที่ปนเปื้อนมาด้วย ทำให้เกิดโรค โดยเฉพาะโรคมะเร็งตับ เบาหวาน โรคหัวใจ และโรคอื่น ๆ

โรคและอาการเจ็บป่วยในสมัยก่อนและปัจจุบัน จากการศึกษาหมอสุนไพรมากหลายคน เชื่อว่า โรคและอาการเจ็บป่วยในสมัยก่อนเปรียบเทียบกับสมัยปัจจุบันได้เปลี่ยนแปลงไป สมัยก่อนๆ ชาวบ้านจะเป็นไข้มาลาเรีย ไข้หามกไม้ ถือว่าเป็นโรคร้ายแรง ถ้าผู้ป่วยมีอาการหนักจะรักษาไม่หายและมีการตายเป็นจำนวนมาก นอกจากนั้นจะมีโรคปวดหัวตัวร้อนเป็นไข้ และไม่ทราบสาเหตุอีก แต่ก็ไม่ถึงตายพอจะรักษาถือว่าไม่ร้ายแรง แต่ก่อนได้มีการใช้สมุนไพร รักษาหายได้ โดยไม่ต้องไปรักษาที่โรงพยาบาล และโรงพยาบาลก็อยู่ไกลมาก

สำหรับโรคและอาการเจ็บป่วยสมัยใหม่ หมอสุนไพรรุ่นก่อน ๆ ไม่สามารถจะรักษาให้หายได้ มีหลายโรคที่ทำให้คนป่วยต้องตายไปมาก สาเหตุเพราะหมอสุนไพรรุ่นก่อนๆ ส่วนใหญ่ได้ตายไปแล้ว ไม่มีโอกาสได้ใช้วิชาความรู้รักษาโรคในสมัยใหม่โดยใช้สมุนไพร หมอสุนไพรมัยเก่าหากมีโอกาสได้ใช้วิชาความรู้ก็อาจจะรักษาได้ ในขณะเดียวกัน แหล่งสมุนไพร ป่าไม้ ได้ถูกทำลายลดลงไปด้วย โอกาสที่หมอสุนไพรรุ่นเก่า ๆ ได้รักษาโรคสมัยใหม่ก็ยิ่งไม่มีด้วยเช่นกัน โรคสมัยใหม่นี้อาจเกิดมากับความเจริญของบ้านเมือง จึงเหมือนกับว่าได้อย่างเสียอย่าง หากประมาณเวลาการเกิดโรคสมัยใหม่จะพบว่า

โรคตับ(มะเร็งตับ)	มีมาประมาณ	30 ปี
โรคเบาหวาน	มีมาประมาณ	20 ปี
โรคเอดส์-	มีมาประมาณ	10 ปี

นอกจากนั้นแล้ว อาการเจ็บป่วยที่คนในชุมชน หมู่บ้านมักเป็นและไปตรวจที่โรงพยาบาลพบอาการเจ็บป่วยด้วยโรคต่าง ๆ ในปัจจุบัน คือ

- โรคริดสีดวง
- โรคนี้วกระเพาะปัสสาวะ โรคนี้วฤนน้ำดี
- โรคอัมพาต และอัมพฤกษ์

- โรคมะเร็งมดลูก
- โรคเบาหวานและความดันสูง

สำหรับการดูแลสุขภาพแบบสมัยใหม่และการดูแลสุขภาพแบบพื้นบ้าน จากการศึกษ พบว่า ชาวบ้านได้ใช้การดูแลสุขภาพใน 2 ลักษณะ คือ แบบสมัยใหม่โดยรักษาที่โรงพยาบาลและรักษาแบบพื้นบ้าน การดูแลรักษาสุขภาพไม่แน่นอนตายตัว กล่าวคือ ขึ้นอยู่กับอาการของโรคและความต้องการของผู้ป่วย แต่ส่วนใหญ่จะไปโรงพยาบาลของรัฐก่อน หากอาการป่วยไม่หายแล้ว ค่อยกลับมารักษาการแพทย์พื้นบ้าน อาจมีการทำพิธีเลี้ยงทายหาสาเหตุเพราะผีทำหรือไม่ สำหรับกรณีที่ชาวบ้านส่วนใหญ่ใช้การแพทย์พื้นบ้านเป็นลำดับแรกคือ อาการธาตุลุ่ม หมายถึงอาการเสื่อมสมรรถภาพทางเพศ หรืออาการร่างกายอ่อนเพลียทำงานไม่มีประสิทธิภาพ เป็นต้น ประชาชนยังยอมรับการแพทย์พื้นบ้านแบบนี้อยู่มาก นอกจากนี้ยังมีอาการอัมพาต อัมพฤกษ์

4.10 ข้อมูลพื้นฐานของชุมชน

จำนวนครัวเรือนและประชากร (ข้อมูล พฤษภาคม 2545)

หมู่ที่	จำนวนครัวเรือน	จำนวนประชากร(คน)
4 บ้านนาโคกสูง	70	1,649
7 บ้านสวนแก้ว	90	882
5 บ้านคำผักกูด	70	748
6 บ้านปากช่อง	200	1,252
8 บ้านนาหินกอง	300	766

ข้อมูลด้านเศรษฐกิจ สังคม การศึกษา

- อาชีพหลัก คือ ทำนา
- อาชีพรอง คือ ทำไร่ ทำสวน
- รายได้ยังอยู่ในเกณฑ์รายได้ต่อหัวต่อปีต่ำ
- มีภาวะทุโภชนาการของเด็ก มีเด็กขาดสารอาหารในระดับ 1 ไม่ถึงขั้นรุนแรง

- ระดับการศึกษา ส่วนใหญ่จบชั้นประถมศึกษาปีที่ 4

ลักษณะสภาพแวดล้อมทางกายภาพ

พื้นที่ส่วนใหญ่อยู่บนที่ราบสูงของเทือกเขาภูพาน ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ ของ จังหวัดมุกดาหาร ห่างจากตัวจังหวัด 110 กิโลเมตร ตามเส้นทางสายดงหลวง - เขาวง กาศสินธุ์ หมายเลข 2287 ห่างจากอำเภอเขาวง จังหวัดกาฬสินธุ์ 11-15 กิโลเมตร

ที่ตั้ง ตำบลกกตูม พื้นที่ศึกษา

ทิศเหนือ	ติดต่อกับ	อำเภอโคกศรีสุพรรณ อำเภอเต่างอย จังหวัดสกลนคร
ทิศใต้	ติดต่อกับ	อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับ	ตำบลพังแดง อำเภอดงหลวง จังหวัดมุกดาหาร
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับ	อำเภอเขาวง กิ่งอำเภอนาคู จังหวัดกาฬสินธุ์

ลักษณะภูมิอากาศ ฤดูกาล ประกอบด้วย 3 ฤดู คือ

ฤดูฝน เริ่มในเดือนพฤษภาคม - กันยายน ฝนตกชุกประมาณเดือนสิงหาคมถึง เดือนกันยายน

ฤดูหนาว เริ่มในเดือนตุลาคม - กุมภาพันธ์ อากาศหนาวมากในเดือนธันวาคมถึง เดือนมกราคม

ฤดูร้อน เริ่มในเดือนกุมภาพันธ์ - พฤษภาคม ร้อนมากในเดือน มีนาคมถึงเดือน เมษายน

ทรัพยากรธรรมชาติ และแหล่งท่องเที่ยว

อำเภอดงหลวงตั้งอยู่ทางทิศใต้ของจังหวัดมุกดาหาร บนเทือกเขาภูพาน พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นป่าเขาประมาณร้อยละ 70 และเป็นพื้นที่ราบเหมาะแก่การเพาะปลูกประมาณร้อยละ 30 ตำบลกกตูมอยู่ในเขตพื้นที่อุทยานแห่งชาติภูผายล มีป่าไม้ธรรมชาติที่สมบูรณ์เหมาะสำหรับท่องเที่ยวและศึกษาธรรมชาติมาก มีลำห้วยหลายสายเกิดจากภูพาน และไหล

ลงสู่แม่น้ำโขง ในระหว่างช่องเขา มีน้ำตกธรรมชาติที่สวยงาม เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ เช่น น้ำตกแก่งโพธิ์ น้ำตกตาดทอง เป็นต้น

ในเขตอุทยานแห่งชาติภูผายล ลักษณะเป็นป่าดิบแห้ง (Dry Evergreen Forestry) มีลักษณะคล้ายป่าดงดิบ แต่เนื่องจากความชื้นน้อยกว่า ป่าจึงโปร่งไม่หนาแน่นเท่าป่าดงดิบ มีขนาดต้นไม้เล็กกว่า ชนิดพันธุ์ไม้ที่สำคัญมีคุณค่าทางเศรษฐกิจประเภทไม้ต้น ได้แก่ ไม้ยาง ตะเคียน กะบาก พยุง ชิงชัน มะค่าแต้ มะค่าโมง ตะแบก กะบก นนทรี นอกจากนี้ ยังมีประเภทไม้พุ่ม ไม้ต่างๆ หวาย พืชตระกูลปาล์ม เฟิร์นและพวกกล้วยป่า

พื้นที่ศึกษา ตั้งอยู่บนพื้นที่สูงเทือกเขาภูพาน และยังมีภูเขา แยกย่อยออกไปอีก หลายแห่ง เช่น ภูผาซาม ภูกก ภูจ้อก้อ ภูผาแดง ภูผาผึ้ง ภูลัดควาย เป็นต้น

การคมนาคม เส้นทางที่สะดวกที่สุดคือ ทางรถยนต์ตามเส้นทาง ทางหลวงหมายเลข 2278 สายอำเภอเขาวง - ดงหลวง เส้นทางผ่าน ตำบลกกตูม ไปอำเภอดงหลวง ระยะทาง 90 กิโลเมตร สามารถเชื่อมติดต่อกับทางหลวงแผ่นดินสายกุฉินารายณ์ - ภูพาน หมายเลข 2291 และ สาย 2042 อำเภอห้วยผึ้ง- กิ่งอำเภอนาคู กาฬสินธุ์ และเส้นทางอำเภอดงหลวง - คำชะอี หมายเลข 2292

บทที่ 5

หมอยาสมุนไพร ผู้รู้เกี่ยวกับสมุนไพร และการดูแลรักษาสุขภาพ

การศึกษาเรื่อง การใช้สมุนไพรเพื่อการดูแลสุขภาพของชาวบรู จังหวัดมุกดาหารได้ศึกษา ประวัติส่วนบุคคลของหมอยาสมุนไพร ประสบการณ์ชีวิตที่ผ่านมา ในการเป็นหมอยาสมุนไพร เหตุจูงใจในการมาเป็นหมอยาสมุนไพร ขบวนการเรียนรู้ การถ่ายทอดความรู้เรื่องสมุนไพร คุณสมบัติและการปฏิบัติตัวของหมอยาสมุนไพร บทบาทของหมอยาสมุนไพรในอดีตและปัจจุบัน เกี่ยวกับขบวนการรักษาผู้ป่วย การมีบทบาทแก้ปัญหาสุขภาพของประชาชน ในสังคมปัจจุบัน ผลการศึกษา ปรากฏในเรื่องต่าง ๆ ดังนี้

5.1 หมอยาสมุนไพร

หมอยาสมุนไพร หมายถึง ผู้ที่ได้ใช้ส่วนต่าง ๆ ของพืช สัตว์ หรือแร่ธาตุ นำมาประกอบเป็นยารักษาผู้ป่วย หรือ หมอพื้นบ้านที่ใช้สมุนไพรเป็นยารักษาโรค

หมอยาสมุนไพร คือบุคคลธรรมดาที่มีความรู้เรื่องสมุนไพร ใช้สมุนไพรหลายอย่างเรียกว่า ตำรับสมุนไพร หรือใช้สมุนไพรเดี่ยว ก็ได้ สมุนไพรหมายถึงยาที่ได้จากพืช สัตว์ วัตถุธาตุ

- ได้จากพืช ได้แก่ ส่วนของพืช 5 ชนิด คือ ราก แก่น เปลือก ใบ ดอกหรือฝัก
- ได้จากสัตว์ ได้แก่ กระดุก ผิวหนัง เนื้อ งา เขา เปลือกหอย
- ได้จากวัตถุธาตุ ได้แก่ หิน สารส้ม เกลือ

ดังนั้น หมอยาสมุนไพร หรือหมอยาสมุนไพรพื้นบ้าน คือ ผู้ที่ได้ใช้ส่วนต่าง ๆ ของพืช สัตว์ หรือแร่ธาตุ นำมาประกอบเป็นยารักษาผู้ป่วย หรือ หมอพื้นบ้านที่ใช้สมุนไพรเป็นยารักษาโรค

มูลเหตุหรือปัจจัยของการเป็นหมอยาสมุนไพรและสถานภาพในอดีต บุคคลใดจะเป็นหมอยาสมุนไพร นั้น มีสาเหตุจากปัจจัยหลายอย่าง เช่น มีคนในครอบครัวหรือตนเอง เคยเจ็บป่วยจากโรคบางอย่าง หรือบรรพบุรุษเคยเป็นหมอยาสมุนไพรมาก่อน การมีจิตใจรักเรื่อง

สมุนไพร และบางคนอาจเป็นคนชอบเสียสละช่วยเหลือผู้อื่น เป็นเหตุให้อยากเป็นหมอยาสมุนไพร ในสมัยก่อน สาเหตุสำคัญประการหนึ่ง คือ ความเจริญก้าวหน้าทางด้านการแพทย์สมัยใหม่ ยังไม่เจริญเช่นปัจจุบันนี้ หมู่บ้านมีความด้อยพัฒนาเกือบทุกด้าน ไม่ว่าจะด้านการแพทย์ การศึกษา การคมนาคม และอื่น ๆ จำเป็นที่ชุมชนต้องมีสิ่งพึ่งพิง โดยเฉพาะ ด้านการรักษาพยาบาล จะต้องให้มีหมอสุนัขไพรประจำหมู่บ้าน ในอดีตสถานภาพทางสังคมของหมอสุนัขไพร นั้น คือบุคคลที่มีความสำคัญมาก เมื่อพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างหมอสุนัขไพรกับประชาชนในหมู่บ้านแล้ว พบว่า หมอสุนัขไพรไม่เพียงแต่เป็นหมอรักษาอาการเจ็บป่วยของคนในหมู่บ้านเท่านั้น แต่มีความสำคัญมากในฐานะ เป็นพ่อ เป็นอาจารย์ เป็นผู้อาวุโส หรือเป็นผู้วิเศษในหมู่บ้าน

จากการศึกษาพบว่า มีหมอยาสมุนไพรเป็นที่รู้จักกันดีในพื้นที่ศึกษา 5 คน แต่ละคนจะมีความรู้ความชำนาญในการใช้สมุนไพรดูแลสุขภาพแตกต่างกัน คือ มีความรู้ในการรักษาโรคอัมพาต อัมพฤกษ์ อาการธาตุลุ่ม อาการของโรคกระเพาะอาหาร เป็นต้น ส่วนโรคที่คนมีการตายกันมากเช่น มะเร็งตับ เอดส์ ยังไม่มีหมอสุนัขไพรรักษาได้ ชาวบรูส่วนใหญ่ที่เป็นผู้ใหญ่ เคยมีประสบการณ์อยู่กับป่า และเคยใช้สมุนไพรดูแลสุขภาพมาแล้ว จะมีความรู้เรื่องสมุนไพรดีมาก ในลักษณะใช้เป็นยาสามัญประจำบ้าน ใช้ดูแลหญิงหลังคลอด อุบัติเหตุเล็ก ๆ น้อยๆ แมลงพิษ สัตว์กัดต่อย และใช้เป็นอาหาร พืชผัก ในชีวิตประจำวัน เช่น ต้มแกง กินสดๆ จิ้มน้ำพริก และเชื่อว่าพืชผักเหล่านี้บางเป็นอาหาร บางอย่างมีสรรพคุณทางยา บางอย่างเป็นทั้งอาหารและเป็นยาด้วย

สถานภาพของหมอสุนัขไพรในปัจจุบัน ชาวบรูจังหวัดมุกดาหาร จะมีหมอสุนัขไพรที่มีชื่อเสียงประมาณ 5 คน ส่วนใหญ่มีอายุตั้งแต่ 55 ปีขึ้นไป เป็นหมอสุนัขไพรที่ใช้สมุนไพรจากพืชเป็นหลัก และใช้วิธีการต้ม บางครั้งจึงมีบางคนเรียกว่า “หมอยาหม้อ” หลังจากการแพทย์สมัยใหม่เจริญ หมอสุนัขไพรจะลดบทบาทลงมาก แต่ยังมีคนมารับการรักษาอยู่บ้าง ในลักษณะชื้อยาไปต้มกินเองที่บ้าน

สำหรับประวัติ ความเป็นมาของหมอสุนัขไพรนั้น มีความสำคัญต่อการเป็นหมอสุนัขไพรมาก เพราะเป็นตัวกำหนดบทบาทของหมอสุนัขไพรต่อมา ผลการศึกษา มีดังนี้

กรณีนายวาส แรกชื่อ เกิดเมื่อปี พ.ศ. 2490 ที่บ้านปากช่อง ตำบลกกตูม อำเภอคง หลวง จังหวัดมุกดาหาร เป็นชาวนา เรียนจบชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 มีโอกาสเรียนรู้เรื่อง สมุนไพรจากคุณพ่อ จนทำให้มีความรู้เรื่องสมุนไพรมาจนถึงทุกวันนี้ นอกจากนั้นยังมีโอกาส เรียน การรักษาโรคโดยใช้ว่านสมุนไพรจากชาวซา โดยได้มอบพันธุ์ว่านรักษาโรคหลายโรค และได้นำมาปลูกในสวนจนทุกวันนี้

การเรียนรู้เรื่องสมุนไพรนั้นจำเป็นต้องเห็นด้วยตา มิใช่ดูในตำรายาแล้วจะไปเก็บหาเอา ได้โดยง่าย เพราะการเก็บหาเอานั้นมีต้นไม้อื่นๆ มากมายแทบไม่สามารถแยกความแตกต่าง ออกจากกันได้ เมื่อเรียนใหม่ๆ หากสงสัยก็จะสอบถามอาจารย์บ่อยๆ แต่อาจารย์เคนได้ตาย เมื่อ 20 ปีมาแล้ว

การเรียนรู้เรื่องสมุนไพรจากอาจารย์ จะใช้วิธีการช่วยเหลืออาจารย์เก็บหาสมุนไพรใน ป่าแล้วจดจำ เมื่อช่วยอาจารย์หลายครั้งเป็นเวลาหลายปี ทำให้จดจำชื่อสมุนไพรรักษาโรค ต่างๆ ได้เป็นอย่างดี อาจารย์ที่เป็นหมอสมุนไพรขณะนั้นมีชื่อเสียงมาก ชาวบ้านในแถบนี้ได้ อาศัยพึ่งพามารักษาเป็นจำนวนมาก

การเรียนรู้เป็นหมอสมุนไพรรักษาโรคของชาวชาวนา จะมีเครื่องคาย ได้แก่

1. เงิน 12 บาท
2. ชันธ 5

มูลเหตุสำคัญอีกประการหนึ่งของการเป็นหมอสมุนไพร คือ ญาติพี่น้องเจ็บป่วย โดยเฉพาะภรรยาหลังคลอดบุตรใหม่ มักจะเกิดอาการผิดปกติ คือ หงุดหงิดอยู่ไฟไม่ได้ เรียกว่า "อยู่ กรรมอยู่คำ"

อาการเจ็บป่วยหรือโรคที่หมอสมุนไพรรักษาได้ และชาวบ้านนิยมให้หมอหายารักษา คือ

1. ผิดกรรม
2. ริดสีดวง
3. ธาตุล้นหรืออาการ กำลังไม่ดี เบื่อเพศตรงข้าม หรือ สมรรถภาพทางเพศลด ลง ต้อใช้สมุนไพรปลูกธาตุ
4. อัมพาต หรืออัมพฤกษ์

มูลเหตุหรือปัจจัยของการเป็นหมอสุนไพร เพราะมีสาเหตุจากปัจจัยหลายอย่าง เช่น มีคนในครอบครัวหรือตนเองเคยเจ็บป่วยจากโรคบางอย่าง หรือบรรพบุรุษเคยเป็นหมอสุนไพรมาก่อน การมีจิตใจรัก ชอบ เรื่องสุนไพร และบางคนเป็นคนชอบเสียสละต้องการช่วยเหลือผู้อื่น ในชุมชนหมู่บ้านที่ศึกษานี้ ส่วนใหญ่เป็นชาวบรูที่มีความสัมพันธ์ลักษณะเครือญาติกัน สืบเชื้อสายมาจากบรรพบุรุษเดียวกัน ได้อพยพมาจากถิ่นฐานดั้งเดิมเดียวกัน ในสมัยก่อนชาวบรูดำรงชีวิตอยู่กับป่า ใช้พืชสุนไพรเป็นปัจจัย 4 คือยารักษาโรค ความเจริญก้าวหน้าทางด้านการแพทย์ยังไม่เจริญเช่นปัจจุบันนี้ หมู่บ้านมีความด้อยพัฒนาเกือบทุกด้าน ไม่ว่าจะเป็นด้านการแพทย์ การศึกษา การคมนาคม และอื่นๆ การศึกษาชีวิตของคนในชุมชนจำเป็นต้องมีสิ่งพึงพิง โดยเฉพาะ ด้านการรักษาพยาบาล หมอสุนไพรบางคนเป็นทั้งผู้รักษาอาการเจ็บป่วยของคนในหมู่บ้านและมีฐานะ เป็นพ่อ เป็นครู เป็นผู้อาวุโส หรือเสมือนเป็นเทพผู้วิเศษ สามารถเป็นตัวแทนติดต่อกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในหมู่บ้าน หมอสุนไพร มีความใกล้ชิดรู้จักกันดีกับชาวบ้าน มีชื่อเสียง เป็นที่เคารพนับถือของคนทั่วไปในหมู่บ้าน แต่ไม่ค่อยมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักของคนจากต่างถิ่นมากนัก เพราะไม่มีผู้ป่วยจากถิ่นอื่นมารับการรักษา วิธีการรักษาเป็นเพียงให้นำสุนไพรไปปรุงใช้เองที่บ้าน ผู้มารับบริการคือคนในหมู่บ้าน และชุมชนใกล้เคียงเท่านั้น

การเรียนเป็นหมอสุนไพร ใช้วิธีเรียนจากบรรพบุรุษหรือหมอสุนไพรรุ่นก่อน ๆ มีการศึกษาจากตำรายาที่บรรพบุรุษได้บันทึกไว้ ประกอบกับชาวบรูมีวิถีชีวิตดั้งเดิมอยู่กับป่า จึงมีโอกาสเรียนรู้เรื่องสุนไพรได้ง่าย หากสุนไพรชนิดใดมีอยู่ในป่าห่างไกลผู้เรียน จะใช้วิธีการช่วยเหลืออาจารย์ เก็บหาสุนไพรในป่าแล้วจดจำ เมื่อเก็บหาสุนไพรช่วยอาจารย์หลายครั้งเป็นเวลาหลายปี ทำให้จดจำชื่อสุนไพรรักษาโรคต่างๆ ได้เป็นอย่างดี ชาวบรูมีการเก็บหาของป่าเพื่อการยังชีพ จะท่องเที่ยวและสำรวจป่าอยู่เสมอ ๆ

พิธีการเรียนเรื่องสุนไพรรักษาโรคของชาวบรู จะมีเครื่องคายหรือยกครู ได้แก่

- เงิน   12 บาท
- ชันท์ 5   1 ชุด
- ผ้าซิ่น   1 ผืน

- ผ้าแพร์   1 วา
- เหล้า   1 ก่อง
- ไซไก่   1 ฟอง

แรงจูงใจหรือมูลเหตุสำคัญของการเป็นหมอสุมไพร คือ ญาติ พี่ น้อง มีอาการป่วย เช่น สตรีมีอาการผิดกรรมหลังคลอด คือ มีน้ำนมไม่พอเพียงในการเลี้ยงบุตร ผอมแห้ง ตัวเหลือง ไม่แข็งแรง อยู่กรรมอยู่ค่าไม่ได้ มีญาติป่วยด้วยโรคที่รักษาหายได้ยาก หรือตัวเองเคยป่วย เมื่อได้รับการรักษาจากหมอสุมไพรแล้วเห็นว่า เป็นประโยชน์เลยสนใจอยากเป็นหมอสุมไพร

5.2 ศิษย์และการถ่ายทอดความรู้เรื่องสุมไพร

การถ่ายทอดความรู้หรือการสอนความรู้เรื่องสุมไพรให้แก่ศิษย์ พบว่า หมอสุมไพรส่วนใหญ่ไม่มีการถ่ายทอดความรู้ให้แก่ศิษย์ มีหมอสุมไพรเพียงคนเดียว ที่มีศิษย์มาเรียนเพียง 1 คน และศิษย์ก็ได้ล้มเลิกไม่เป็นหมอสุมไพร อาจจะเป็นเพราะว่า ปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำจำเป็นต้องหารายได้ทางอื่น มีหมอสุมไพรบางคนต้องการสอนหรือถ่ายทอดความรู้เรื่องสุมไพรให้แก่บุคคลอื่น แต่ไม่มีผู้ใดสนใจ ทั้ง ๆ ที่หมอสุมไพรอายุมากแล้ว ต้องการถ่ายทอด เพราะเกรงว่าความรู้จะสูญหายไป หมอสุมไพรบางคนหวังวิชา แต่ส่วนใหญ่ไม่หวังวิชา บางคนมีทัศนคติว่าตำรับสุมไพรจะดีมีคุณภาพรักษาผู้ป่วยได้หรือไม่ได้ จะขึ้นอยู่กับผู้ใช้หรือหมอสุมไพรผู้นั้น ว่าจะเป็นคนดีมีคุณธรรมหรือไม่ หากเป็นคนดีมีคุณธรรมก็จะทำให้ตำรับยานั้นมีประสิทธิภาพในการรักษาด้วย

วิธีการเรียนเป็นหมอสุมไพร จากการศึกษา พบว่า วิธีการเรียนที่อาจารย์ใช้สอนศิษย์คือให้ศิษย์ทำพิธียกครู สอนคาถาการปลุกเสกยา และไปเก็บยาตามคำสั่งของอาจารย์ เมื่อเก็บมาแล้วจะบอกว่าแต่ละชนิดแก้โรคอะไร ผู้เรียนจะจดจำลักษณะของสุมไพรเกี่ยวกับสี ลักษณะใบ ลำต้น แหล่งที่พบ วิธีการเก็บ และวิธีการที่เรียกว่า “กล” ในการเก็บยา เช่น ให้บอกเจ้าของผู้ดูแลรักษา คือ เจ้าป่า เจ้าเขา พระแม่ธรณี การเก็บยาไม่ให้ทับเงาตัวเองเป็นต้น วัน เวลาการเก็บยา คือ วันอังคารเพราะเป็นวันแข็ง แต่ปัจจุบันหมอสุมไพรส่วนใหญ่จำเป็นต้อง

ต้องไปเก็บสมุนไพรไม่จำกัดวัน เวลา เพราะปัญหาทางเศรษฐกิจ และมีผู้ป่วยจำนวนมากมา
ให้รักษาในแต่ละวัน

ความรู้เรื่องสมุนไพรในระดับพื้นฐาน ชาวบรู ส่วนใหญ่มักจะมีความรู้ในเรื่องนี้ติดอยู่
แล้ว ไม่จำเป็นต้องเรียนเพราะ ได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง
สมุนไพรที่เป็นยาสามัญประจำบ้าน ชาวบ้านทั่วไปจะทราบสรรพคุณ และวิธีการใช้เป็นอย่าง
ดี ตัวอย่าง เช่น

ผักแป้น	สรรพคุณ	ใช้แก้เด็กปวดศีรษะ
หนาด	สรรพคุณ	ใช้รักษาการฟกช้ำ
พลับพลึง	สรรพคุณ	ใช้รักษาการฟกช้ำ
เปล้า	สรรพคุณ	ใช้รักษาการตกเลือดจากการคลอดบุตร เป็นต้น

หมอสมุนไพรเกือบทุกคนยังไม่มี การถ่ายทอดความรู้เรื่องสมุนไพร ให้บุตรหลานตนเองเรียนเป็นหมอสมุนไพร ทั้งนี้ก็เพราะว่า ไม่มีบุตรหลานคนใดสนใจ อาจเชื่อว่าเป็นอาชีพที่
ยุ่งยาก ลำบาก คิดว่าเป็นอาชีพที่ไม่มั่นคง จึงไม่สนใจ ในอนาคตคิดว่า อาชีพหมอสมุนไพรจะ
ไม่เจริญก้าวหน้าแน่นอน รวมทั้งหมอสมุนไพรเองก็ไม่อยากให้ลูกเรียน เพราะเสียเวลาโดย
เปล่าประโยชน์ หากไปเรียนด้านอื่นจะมีอนาคตมีรายได้ที่ดีกว่า

ในระยะหลายปีที่ผ่านมา หมอสมุนไพรชาวบรูหลายคนได้เสียชีวิตไป โดยที่ไม่มีใคร
สืบทอดความรู้ต่อจากหมอสมุนไพรเหล่านั้น ประกอบกับช่วงเวลาดังกล่าวทางรัฐบาลไม่ค่อย
ให้การสนับสนุนเรื่องสมุนไพรพื้นบ้าน และการแพทย์สมัยใหม่ได้เจริญก้าวหน้ามาก ทั้งถึง
ต่างๆ มีโรงพยาบาล ประชาชนได้หันไปรับการรักษาจากโรงพยาบาลมากขึ้น

แนวโน้มการจะประกอบอาชีพเป็นหมอสมุนไพร พบว่า ยังไม่มีความแน่นอน หมอ
สมุนไพรจะทำหน้าที่ต่อไปหรือไม่ เพราะมีปัจจัยด้านเศรษฐกิจ สังคม แหล่งสมุนไพร กำลังจะ
เปลี่ยนแปลงไป หมอสมุนไพรปัจจุบันเป็นหมอสมัครเล่น มีใช้อาชีพ ฐานะความเป็นอยู่ได้
เปลี่ยนไปด้วย อาจไม่มีเวลา และผู้มารับบริการน้อยลงทุกปี แต่มีผู้ป่วยด้วยโรคสมัยใหม่ที่
รักษาไม่หาย ได้หันมาพึ่งสมุนไพรมากขึ้น

5.3 ขั้นตอนการรักษาผู้ป่วย

การรักษาหรือการดูแลสุขภาพโดยสมุนไพรเริ่มจาก ขั้นตอนทั่วๆ ไป ผู้ป่วยมาบอกอาการหรือขอให้รักษาอาการป่วย จากนั้นหมอจะวินิจฉัยโรค ว่าเป็นโรคอะไร หมอจะเดินทางไปเก็บหายาสสมุนไพร เพราะไม่เก็บยาไว้ที่บ้าน มักนิยมใช้สมุนไพรสดๆ การรักษาจะให้ผู้ป่วยนำสมุนไพรไปปรุงเองที่บ้าน ส่วนใหญ่เป็นยาต้มรับประทาน ผู้ป่วยจะจ่ายค่าสมุนไพร ปรกติราคาเม็ดละ 10 บาท ใช้ยาสมุนไพรที่เม็ด (1 เม็ด เรียกเป็นหน่วยนับ 1 หม้อ) แต่ละเม็ดจะต้มกินจนยาจืด

เกี่ยวกับอาการเจ็บไข้ได้ป่วยในปัจจุบันแตกต่างจากอดีตมาก กล่าวคือ เพราะมีโรคใหม่ๆ เกิดขึ้นซึ่งรักษายาก เช่น เอ็ดส์ มะเร็ง หัวใจล้มเหลว เป็นต้น มีการทดลองรักษาโดยใช้สมุนไพรไม่หายสาเหตุของโรคเกิดมาจาก 3 สาเหตุใหญ่ๆ คือ

(1) เกิดจากพฤติกรรมกรรมการบริโภคของคน ที่บริโภคอาหารสำเร็จรูป มีสารที่ก่อให้เกิดโรคปนเปื้อนอยู่ในอาหารหลายชนิด โดยเฉพาะสารพิษ สารเคมีที่ตกค้างในพืชผักจากตลาด และอาหารที่ผลิตจากอุตสาหกรรม เป็นต้น เมื่อรับประทานไปนานๆ เข้าจะสะสมทำให้เกิดโรค เช่น มะเร็ง เบาหวาน ความดัน เป็นต้น

(2) สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ได้แก่ อากาศ ฟ้าไม่ ที่ช่วยให้ร่างกายสดชื่น มีไม่เพียงพอ ทำให้คนเกิดโรคประสาท อารมณ์เครียด จะมีผลต่อระบบหัวใจ และระบบย่อยอาหารต่อไป

(3) สาเหตุเกิดจากความเสื่อมไปตามอายุขัยของคน หรือคนเราเกิดมาต้องมีการเจ็บป่วยไข้เป็นธรรมดา ทุกคนต้องมีโรค การเสื่อมของร่างกายคือโรคกระษัย โรคชรา ชาติพิการ อาหารไม่ย่อย ปวดเมื่อย อาการธาตุลุ่ม เป็นต้น

ขั้นตอนการรักษาผู้ป่วย เริ่มจากการตรวจวินิจฉัยโรค จากการศึกษาพบว่า ในสมัยก่อนหมอสมุนไพรตรวจวินิจฉัยโรค โดยการซักถามอาการ การดูแลสุขภาพทั่วไปของผู้ป่วย ซึ่งอาการที่ปรากฏภายนอกนั้นสังเกตได้ง่าย เช่น การอยู่กรรมอยู่ค่าจะมีอาการผอมแห้งแรงน้อย มีน้ำนมให้ลูกกินไม่เพียงพอ มักมีอาการเป็นลมวิงเวียนบ่อยๆ ปวดหัวเป็นไข้ ส่วนลูกจะเป็นชาง อาการเหล่านี้สามารถวินิจฉัยได้ว่า เป็นอาการผิดปกติกรรม อยู่กรรมอยู่ค่าไม่ได้ ส่วนอาการ

เจ็บป่วยอื่นๆ ก็สามารถวินิจฉัยได้ว่าเป็นโรคอะไร มีอาการบ่งชี้อย่างไรบ้าง วิธีการวินิจฉัยนี้ได้รับการถ่ายทอดเรียนรู้จากอาจารย์ โรคในสมัยก่อน มักเป็นโรคที่ไม่ต้องมีการตรวจวินิจฉัยแบบการแพทย์ปัจจุบัน อาจเป็นเพราะว่าโรคสมัยก่อนมีน้อยกว่าปัจจุบัน หรือเพราะสมัยก่อนไม่รู้จักโรคก็ได้ แต่ถ้าหมอสุนไพรวินิจฉัยไม่ได้ เชื่อว่าเกิดจากผีทำก็ได้ สมัยก่อนมีความเชื่อเกี่ยวกับการเกิดโรคอยู่ 2 กรณี คือ เกิดจากผีและเกิดเองตามธรรมชาติที่คนเราจะมีร่างกายเสื่อมตามธรรมชาติ การวินิจฉัยโรคอีกวิธีหนึ่ง คือ การบอกเล่าของญาติผู้ป่วยในเรื่องการกิน การนอน การขับถ่าย และวินิจฉัยได้จากการสังเกต รูปร่าง หน้าตา แผล ผิวน การแสดงออกภายนอก

การวินิจฉัยโรคในปัจจุบัน มีบางโรคที่คนปัจจุบันเป็นกันมากเหมือนสมัยก่อน คือ อาการอยู่กรรมอยู่คำของผู้หญิงหลังคลอด ซึ่งไม่ต้องวินิจฉัยยาก แต่มีบางโรคที่ต้องอาศัยการตรวจที่โรงพยาบาลเพื่อเป็นข้อมูลในการรักษา เช่น โรคเบาหวาน นิ่ว โรคกระเพาะอาหาร ผู้ป่วยที่มารับยาสมุนไพรไปรักษา มักจะบอกโรคของตัวเอง เพราะได้ไปรักษาที่โรงพยาบาลมาแล้วหลายครั้งไม่หาย ได้หันมาพึ่งหมอสุนไพรรักษา

5.4 การรักษาผู้ป่วย

การรักษาผู้ป่วยของหมอสุนไพรรักษาในปัจจุบัน ได้เปลี่ยนแปลงไปจากอดีตมาก กล่าวคือหมอสุนไพรรักษาได้ปรับเปลี่ยนบทบาทและสถานภาพของตนเอง เพื่อให้เข้ากับสถานการณ์ปัจจุบัน การปรับเปลี่ยนบทบาทจากอดีต คือรับรักษาผู้ป่วยนอกสถานที่ เดินทางไปดูอาการผู้ป่วยที่บ้านของผู้ป่วย หรือบางครั้งมีผู้ป่วยมารับการรักษาอยู่ที่บ้าน ดูแลรักษาเป็นเวลานาน และมีการสังเกตอาการอย่างใกล้ชิด หมอสุนไพรรักษาบางคนต้องเดินทางไปดูอาการผู้ป่วยที่บ้านผู้ป่วยก่อนการรักษา มีการจัดพิธีกรรม เช่น ต้องตั้งค้าย นูชาครูกันอย่างเข้มงวด หรือผู้ป่วยอาจจะมาพักรักษา โดยอยู่ประจำที่บ้านหมอสุนไพรรักษาจนกว่าจะหายก็มี แต่บทบาทในปัจจุบันได้เปลี่ยนไป กล่าวคือ หมอสุนไพรรักษาเป็นเพียงคนขายยาสมุนไพรหรือเภสัชกร มีหน้าที่ไปเก็บยา จัดยา ขายยาให้ผู้ป่วยนำไปปรุงยาและใช้ยาที่บ้าน หมอสุนไพรรักษาจะบอกชื่อของแสดงต่อโรคให้ผู้ป่วยให้จดไว้ หมอสุนไพรรักษาจะได้คำตอบแทนคิดเป็นชุด สำหรับการมารับยาครั้ง

หนึ่งๆ หากเป็นยาต้มจะเรียกว่า “หม้อ” รับประทาน 1 หม้อ 2 หม้อ แล้วแต่อาการป่วยและความรุนแรงของโรค

คำว่า “หม้อ” หมายถึง ยาสมุนไพรตำรับหนึ่ง ประกอบด้วยสมุนไพรชนิดเดียวหรือหลายชนิด เมื่อนำไปต้มใส่หม้อดินหรือกาน้ำ ใส่น้ำพอท่วมยาต้มรับประทานจนฤทธิ์ยาจืด เรียกว่า 1 หม้อ หากอาการของโรครุนแรง หมอสมุนไพรอาจจะจัดให้ 2-3 หม้อ ให้ต้มรับประทานต่อไปเรื่อยๆ หรือบางครั้งหมอสมุนไพรอาจจัดให้ 2 ตำรับ โดยให้ต้มรับประทานทีละตำรับ เรียกว่า “หากรับประทานหม้อนี้เสร็จแล้ว ให้รับประทานหม้อนี้ต่อ”

5.5 การจำหน่ายยาสมุนไพร

เนื่องจากหมอสมุนไพรในปัจจุบัน ได้เปลี่ยนแปลงบทบาทและสถานภาพ การจำหน่ายยาสมุนไพรจึงเป็นกิจกรรมที่สำคัญ ให้หมอสมุนไพรดำรงฐานะเป็นหมอสมุนไพรอยู่ได้ เพราะการเป็นหมอสมุนไพรในอดีต ได้ค่าตอบแทนจากการรักษาผู้ป่วย แต่ปัจจุบันได้เงินจากการขายยาสมุนไพรเป็นสำคัญ จากการศึกษาวิธีการจำหน่ายยาสมุนไพร พบว่า มีการจำหน่าย แก่ผู้ป่วยโดยตรง การจำหน่ายแบบนี้จะมีผู้ป่วยหรือญาติผู้ป่วย มาพบหมอสมุนไพรที่บ้าน บอกอาการป่วยหรือโรคที่เป็น แล้วหมอสมุนไพรจะจัดหาสมุนไพรให้นำไปต้มรับประทาน หมอสมุนไพรจะบอกของแถมต่อโรค สำหรับราคายา มีดละประมาณ 10 - 20 บาท แต่มีอาการป่วยที่รักษายากบางอาการ หมอสมุนไพรมีสมุนไพรปลูกรักษาไว้ หรือไปหามาจากถิ่นอื่นไกลๆ อาจคิดราคาสูงกว่าปกติ คือราคาประมาณ 100 บาท เช่น ยารักษาโรคกระเพาะอาหาร รักษาโรคนิ่ว รักษาโรคริดสีดวงทวาร เป็นต้น

กรณีผู้ป่วยมารับยาที่บ้าน อาจมีข้อดีอยู่มาก ก็เพราะได้คุยกับหมอสมุนไพรได้โดยตรง ผู้ป่วยบางคนมารับยาอาจไม่จ่ายค่ายา แต่บางคนยินดีและต้องการจ่ายเงินเพราะกลัวว่ายาที่นำไปรับประทานจะไม่ได้ เมื่อนำยาไปรับประทานแล้ว บางคนกลับมาบอกอาการป่วย บางคนมาบอกว่าได้หายจากโรคแล้ว หรือมาบอกขอบคุณหมอที่รักษาโรคให้หายได้

ในพื้นที่ศึกษา มีหมอสมุนไพรจำนวนมาก ที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านชาวบรู คือ เป็นหมอประจำบ้าน ประจำครอบครัว มีทั้งหญิงทั้งชาย ส่วนใหญ่มีความรู้ด้านสมุนไพร และมีกระจายเกือบทุกหมู่บ้าน บางหมู่บ้านอาจมีหลายคน แต่ไม่มีชื่อเสียง เพราะไม่มีการรักษาผู้

ป่วยอย่างเป็นทางการ แต่จะใช้ความรู้ดูแลสุขภาพคนในครอบครัว ญาติ สำหรับอาการป่วยธรรมดาไม่รุนแรง เช่น การดูแลหญิงหลังคลอด การอยู่กรรมอยู่คำ การบำรุงกำลัง รักษาอาการไข้ ปวดหัว ตัวร้อน เป็นต้น หมอพยาบาลประจำบ้านนี้ได้รับการถ่ายทอดความรู้จากบรรพบุรุษ ไม่มีพิธีกรรมในการเรียน การเก็บหายา การใช้ยา ไม่ยุ่งยาก เพราะไม่เป็นหมอสมุนไพร อาชีพ อาจกล่าวได้ว่าเป็นวิถีชีวิตของคนในหมู่บ้าน หรือชุมชน เมื่อมีการเจ็บไข้ได้ป่วยแล้ว จะมีการดูแลรักษา

กรณี สตรีคลอดบุตรใหม่ จะมีการอยู่กรรมอยู่คำ สามีหรือญาติของหญิงที่คลอดบุตรใหม่ จะมีหน้าที่หาสมุนไพร เพื่อนำมาเป็นยาต้มรับประทานระหว่างอยู่กรรมอยู่คำ แต่อาจเก็บหาได้ไม่ครบ ผู้ที่เก็บหาเพิ่มเติมตามคำสั่งของแม่ คือพ่อ สามี และน้องชาย ส่วนอาการเจ็บไข้ได้ป่วยอื่นๆ คนในครอบครัวก็พอมีความรู้บ้าง จะออกไปเก็บหาสมุนไพรมาใช้ เช่น ไปเก็บหาสมุนไพรบำรุงกำลัง บำรุงเลือด แก้ไข้ เป็นต้น

5.6 ผู้ป่วยกับการรักษา

การศึกษาการใช้สมุนไพรดูแลรักษาสุขภาพ ได้ศึกษาสาเหตุ อาการของโรค การไปรักษาที่โรงพยาบาลของรัฐ มูลเหตุที่หันมารักษาโดยการใช้สมุนไพร ความพึงพอใจที่ได้รับจากการรักษา จากการศึกษา พบว่า

ผู้ป่วยที่เป็นผู้หญิง ส่วนใหญ่เมื่อคลอดบุตรที่โรงพยาบาลแล้ว ต้องการมาอยู่กรรมอยู่คำ เพราะยังไม่แน่ใจว่าจะมีयरักษาอาการผัดกรรมได้ ต้องพึ่งหมอสมุนไพร และมีผู้อื่นแนะนำให้ใช้ยาสมุนไพร ส่วนอาการป่วยอย่างอื่น เป็นเรื่องธรรมชาติที่คนจะเป็นโรคต่าง ๆ โดยไม่ทราบสาเหตุที่ชัดเจน

ส่วนผู้ป่วยในกรณีอื่น ๆ เห็นว่าเป็นเรื่องของบุญกรรม ที่ป่วยเป็นโรคต่าง ๆ แต่ มีอาการที่รู้แน่ ๆ ว่า มีสาเหตุจากอะไรแล้วก็พยายามหลีกเลี่ยง เช่น เอดส์ มะเร็ง เบาหวาน เป็นต้น เพราะสาเหตุของโรคเกิดจากพฤติกรรมการบริโภค การออกกำลังกาย และพฤติกรรมเสี่ยงอื่นๆ

หญิงชาวบรูส่วนใหญ่ เชื่อว่า ขณะอยู่กรรมอยู่ค่า มักจะเกิดอาการผัดกรรม เพื่อป้องกันไว้จะหาสมุนไพรมารับประทานขณะอยู่กรรมอยู่ค่า ระยะเวลาอยู่ไฟ 7-14 วัน จะต้องอยู่ไฟหรืออยู่กรรม โดยการนั่งผิงไฟตลอดเวลา ต้องใช้สมุนไพรทั้งกินทั้งอาบ ปกตินิยมต้มสมุนไพร 2 หม้อ หม้อแรก สำหรับอาบ สมุนไพรที่สำคัญ ได้แก่ ใบหนาด ใบเป้งา ใบมะขาม ช่า ใบมะกรูด เป็นต้น ส่วนหม้อที่ 2 สำหรับ ต้มยากินแก้ผัดกรรม สามารถเก็บหาสมุนไพรเหล่านี้ใกล้บ้าน ไม่ต้องซื้อ ชาวบ้านจะทราบดีว่า แหล่งสมุนไพรเหล่านี้อยู่ที่ใด

ผลที่ได้ใช้สมุนไพรในระหว่างอยู่กรรมนั้น ทุกคนบอกว่า สมุนไพรแก้ผัดกรรม คือ อยู่กรรมอยู่ค่าไม่ได้ มีความจำเป็นต้องใช้ และได้มีประสบการณ์การใช้มาหลายปีแล้ว การคลอดบุตรจะคลอดที่โรงพยาบาล แต่เมื่อออกจากโรงพยาบาลแล้ว จะมาอยู่กรรมอยู่ค่าที่บ้านซึ่งต้องใช้สมุนไพร ทำให้มีน้ำนมเพียงพอเลี้ยงลูก แข็งแรง ทำงานหนักได้ เมื่อคนในหมู่บ้านคลอดบุตร ก็จะบอกต่อๆ กัน ให้จัดหายาแก้ผัดกรรมมาใช้ สมุนไพรหลัก ๆ ต้มสำหรับอาบ ได้แก่

- (1) เป้งาใหญ่
- (2) หนาด
- (3) สมัด

ส่วนยาสมุนไพรต้มสำหรับรับประทาน จะมีหม้อต้มอีกต่างหาก เพื่อเป็นการบำรุงเลือด ชาวบรูทั่วไปนิยมใช้ดูแลหลังคลอด สมุนไพรที่สำคัญ ประกอบด้วย

- (1) ไม้แดง (เปลือก)
- (2) ไม้ขาม (แก่น)
- (3) ยานางแดง (เถา ใบ)
- (4) ตองทุง (เปลือก แก่น)

หมอยาสมุนไพรชาวบรู ที่เป็นหมอยาประจำบ้าน ประจำครอบครัว เป็นหญิงหรือชายที่มีความรู้ด้านสมุนไพร มีเกือบทุกหมู่บ้าน บางหมู่บ้านอาจมีหลายคน แต่ไม่มีชื่อเสียง ไม่มีการรักษาผู้ป่วยอย่างจริงจัง แต่จะใช้ความรู้ดูแลสุขภาพคนในครอบครัว ญาติ สำหรับอาการ

ป่วยธรรมดาไม่รุนแรง เช่น การดูแลหญิงหลังคลอด การอยู่ไฟ การบำรุงร่างกาย รักษาอาการไข้ ปวดหัว ตัวร้อน เป็นต้น หมอยาประจำบ้านนี้ได้รับการถ่ายทอดความรู้จากบรรพบุรุษ ไม่มีพิธีกรรมในการเรียน การเก็บหายา การใช้ยา ให้ยุ่งยาก เพราะไม่เป็นหมอสมุนไพรอาชีพ เป็นวิถีชีวิตของคนในชุมชน เมื่อมีการเจ็บไข้ได้ป่วยแล้ว จะมีการดูแลรักษา เช่น

กรณี ผู้หญิงคลอดบุตร จะมีการอยู่ไฟ คุณแม่ของหญิงที่คลอดลูก จะเป็นผู้หาสมุนไพร จำนวนหนึ่ง เพื่อเป็นยาต้มรับประทานระหว่างอยู่ไฟ แต่ยังไม่เก็บหาได้ไม่ครบ ผู้ที่เก็บหาเพิ่มเติมตามคำสั่งของคุณแม่ คือคุณพ่อ สามี และน้องชาย ส่วนอาการไม่สบายอื่น ๆ คนในครอบครัวก็พอมีความรู้จะออกไปเก็บหาสมุนไพรมาใช้ เช่น ไปเก็บหาสมุนไพรบำรุงกำลัง บำรุงเลือด แก้ไข้ เป็นต้น

สมุนไพรสำหรับดูแลหลังคลอด สามารถเก็บหาได้จากป่าละเมาะข้างหมู่บ้าน ส่วนใหญ่คือสามีเป็นผู้จัดหาและเตรียมหายาไว้ตั้งแต่ทราบว่าจะคลอดบุตร ไม่ได้ซื้อสมุนไพรจากหมอสมุนไพรทั้งนี้ก็เพราะว่า ชาวบรูส่วนใหญ่มีความรู้และประสบการณ์ จัดหาสมุนไพรให้ผู้หญิงคลอดบุตร เป็นความรู้ที่สืบทอดต่อกันมาเป็นเวลานานหลายร้อยปีมาแล้ว เชื่อว่าสมุนไพรหลายชนิดเป็นสิ่งจำเป็นมากในการดูแลสุขภาพ

การผิดกรรมอาจเกิดจากสาเหตุหลายสาเหตุ ที่สำคัญ คือ เกิดจาก การรับประทานอาหารแสลงโรค ได้แก่ เนื้อสัตว์บางชนิด เช่น เป็ด ไก่เลี้ยงจากฟาร์ม ปลาชนิดไม่มีเกล็ด ผักตำลึง เป็นต้น การใช้สมุนไพรดูแลหลังการคลอดบุตรใหม่ เป็นเรื่องจำเป็น ขณะอยู่กรรมอยู่คำ ต้องใช้สมุนไพรทั้งอาบ กิน ควบคู่กันไปด้วย และหลังจากการอยู่กรรมอยู่คำแล้ว สตรีส่วนใหญ่จะยังใช้สมุนไพรต้ม รับประทานแทนน้ำดื่มอยู่ระยะหนึ่ง เพราะจะมีผลให้ เบา สบายตัว มีน้ำนมให้ลูกดื่มอย่างเพียงพอ ร่างกายแข็งแรง ทำงานหนักได้เร็ว

สรุปได้ว่า หมอสมุนไพรชาวบรูที่ได้มีผลงานการดูแลสุขภาพ ให้ประชาชนได้ปกติสุข มาหลายรุ่นแล้ว จากการศึกษาผู้ที่รู้เรื่องสมุนไพร สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ระดับ คือ

(1) หมอสมุนไพรที่มีความรู้ความสามารถมาก สามารถรักษาโรค อาการเจ็บป่วยได้หลายโรค รักษาอาการเจ็บป่วยที่เป็นโรคป่วยหนัก และได้พัฒนาการมาเป็นหมอ

สมุนไพรรักษาชีพ ขณะนี้มีประมาณ 15 คน แต่ละคนก็มีความสามารถรักษาโรคได้ แตกต่างกันไป มักจะมีความรู้ตำรายา ได้เรียนรู้มาจากบรรพบุรุษ

(2) ประชาชนทั่วไป ส่วนใหญ่ชาวบรู มีความรู้เรื่องสมุนไพรรักษาโรค ในลักษณะใช้เป็นยาสามัญประจำบ้าน เช่น การดูแลสตรีหลังคลอด รักษาอาการไข้ อุบัติเหตุเล็กน้อย

5.7 การรักษาโรคกับพิธีเหยาของชาวบรู

การเหยาของชาวบรู คือการเสี่ยงทายหาสาเหตุของอาการป่วย หากป่วยเพราะผีทำก็ จะเลี้ยงผี ผู้ป่วยอาจหายได้โดยไม่ต้องไปหาหมอ แต่หากผู้ป่วยป่วยเพราะสาเหตุจากโรคภัย ไข้เจ็บ การเหยาจะทำพิธีเพื่อเสี่ยงทายหาวิธีรักษาให้หายจากโรค และเสี่ยงทายหาหมอ ยา สมุนไพรที่จะรักษาโรคที่เป็นอยู่ขณะนี้ โดยจะทราบว่ามีหมอสมุนไพรรักษาทางทิศใด มี ลักษณะหน้าตาคร่าว ๆ อย่างไร มีวิธีการรักษาอย่างไรบ้าง เมื่อทราบข้อมูลการรักษาจากพิธี เหยาแล้ว ผู้ป่วยจะมารักษาที่หมอสมุนไพรมุมนั้น กรณีการรักษาแบบนี้มีมากในสมัยก่อน และหมอสมุนไพรรูปบางคน ได้เป็นผู้ที่ถูกระบุว่าเป็นหมอสมุนไพรรักษาผู้ป่วยหายจาก การเสี่ยงทาย นอกจากนั้นในสมัยก่อนการเสี่ยงทายด้วยพิธีกรรมอื่น เช่น การให้หมอดูชี้ทาง และบอกลักษณะหมอ เพื่อให้ผู้ป่วยมารับการรักษาที่หมอสมุนไพรมุมนั้น มักจะมีอยู่เสมอ

บทที่ 6

สมุนไพรของชาวยุโรป

การศึกษาเรื่อง ภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับการใช้สมุนไพรพื้นบ้านของชาวยุโรป จังหวัด มุกดาหาร วัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ใช้สมุนไพรพื้นบ้านในชีวิตประจำวันด้าน ต่างๆ ได้แก่ การใช้ดูแลสุขภาพและการใช้ในชีวิตประจำวันอื่นๆ วิธีหรือขั้นตอนการใช้ การเก็บรักษา ชื่อ ชนิด ประเภท แหล่งสมุนไพร ศึกษาปัญหา การอนุรักษ์ แนวทางพัฒนา รวบรวมองค์ความรู้ เผย แพร่ให้ผู้สนใจได้ศึกษาหรือนำไปใช้ประโยชน์ พัฒนาคุณภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อมของชนบทต่อไป ผลการศึกษา มีประเด็นที่สำคัญ ดังนี้

6.1 ปัญหาด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับสมุนไพรพื้นบ้าน

พัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงเรื่องสมุนไพรจากอดีตสู่ปัจจุบัน พบว่า เดิมชาวยุโรปมี วิถีชีวิตความเป็นอยู่ อาศัยอยู่กับธรรมชาติไม่ว่าการเก็บหาอาหาร การเพาะปลูก เลี้ยงสัตว์ และมีประเพณี พิธีกรรมตามความเชื่อของตน การดูแลสุขภาพได้อาศัยธรรมชาติที่อยู่ใกล้ตัว วิถีชีวิตความเป็นอยู่จึงผูกพันกับธรรมชาติ ป่าไม้ ภูเขา แม่น้ำ ลำธาร แต่ปัจจุบันสิ่งแวดล้อม ได้เปลี่ยนแปลงไป ป่าไม้กำลังจะหมดไป แม่น้ำลำธารตื้นเขิน ชาวยุโรปได้เปลี่ยนแปลงวิถีชีวิต ของตัวเองไปเรื่อยๆ ซึ่งขึ้นอยู่กับสภาพเศรษฐกิจสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปด้วย และมีอิทธิพล ของเศรษฐกิจวัฒนธรรมจากต่างประเทศด้วย กระแสการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้เกิดขึ้นทุกพื้นที่ วัฒนธรรมที่มีความอ่อนแอกว่าย่อมถูกวัฒนธรรมที่เข้มแข็งกว่าดูดกลืนไป การเปลี่ยนแปลง ทางวัฒนธรรมของสังคมไทย ก็ได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมภายนอกที่ไหลบ่าเข้ามา ทำให้ วัฒนธรรมไทยบางอย่างด้านทานไว้ไม่ไหว ในระยะ 30 ปีมานี้ กลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ใน บริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย ได้ถึงจุดเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่นิยมหรือยอม รับเอาวัฒนธรรมภายนอก หรือวัฒนธรรมที่เข้มแข็งกว่า การเปลี่ยนแปลงทางด้านระบบ เศรษฐกิจ ได้เปลี่ยนเป็นการผลิตเพื่อการจำหน่าย ทำให้ชาวบ้านเห็นคุณค่าของเงินตรา มากขึ้น เงินทำให้มีการทำลายสิ่งแวดล้อม และทำลายระเบียบประเพณีค่านิยมดั้งเดิมหลาย

อย่างด้วย เช่น แต่เดิมชาวบรูผลิตเพื่อการยังชีพ แต่ต่อมาผลิตเพื่อการจำหน่าย สะสมสร้างฐานะให้มีวัตถุมากขึ้น ค่านิยมได้เปลี่ยนไปในลักษณะฟุ่มเฟือย ในระยะเวลาดังกล่าวที่บริเวณแห่งนี้ มีการเคลื่อนไหวของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย กลุ่มชาติพันธุ์ที่อยู่ในบริเวณ ป่าภูเขา เป็นเป้าหมายที่รัฐบาลในสมัยนั้น ต้องปรับปรุง พัฒนาความเป็นอยู่ให้ดีขึ้น เพื่อมิให้ เป็นแนวร่วมกับผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์

รัฐบาลได้มีการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานของชุมชน ทำให้ค่านิยมของชาวบรูเปลี่ยนไป โดยหันมาสร้างฐานะความเป็นอยู่ ผลิตเพื่อการจำหน่าย ชาวบรูได้ขยายพื้นที่เพาะปลูกปลูกข้าว พืชเศรษฐกิจ อย่างกว้างขวาง ปรับปรุงวิธีการผลิตโดยใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่แทนที่เทคโนโลยีดั้งเดิม ทำให้คุณภาพชีวิตส่วนรวมดีขึ้น มีการพัฒนาด้านการศึกษา การสาธารณสุข การคมนาคม อย่างก้าวหน้ามาก แต่ผลกระทบในด้านลบก็มีมากเช่นกัน กล่าวคือ ค่านิยมบางอย่างได้เปลี่ยนไป เช่น ไม่รู้จักการพึ่งตนเอง เห็นแก่ตัว เห็นแก่ได้ ทำลายสิ่งแวดล้อมอย่างกว้างขวาง

ความรู้เรื่องสมุนไพรพื้นบ้าน เป็นเรื่องหนึ่งที่ชาวบรูได้ละเลย ขาดการส่งเสริม เพราะ ว่าความเจริญทางด้านสาธารณสุขของไทย ได้พัฒนาอย่างเต็มที่ อัตราการตายลดลง การเจ็บไข้ได้ป่วยเล็กๆ น้อยๆ ต้องได้รับการรักษาพยาบาลหรือการแพทย์สมัยใหม่ แม้ว่าอาจจะใช้การแพทย์พื้นบ้านดูแลรักษา ก็สามารถหายได้ การดูแลสุขภาพมุ่งไปที่การรักษามากกว่าการป้องกัน ชาวบรูได้ใช้ทรัพยากรธรรมชาติบางส่วนอย่างกว้างขวาง ทำให้สิ่งแวดล้อมเปลี่ยนแปลง ป่าไม้ซึ่งเป็นแหล่งสมุนไพรที่สำคัญได้ลดน้อยลงไปด้วย และสมุนไพรที่เป็นยาสามัญประจำบ้าน ก็หมดความสำคัญ ขาดการส่งเสริมถ่ายทอดความรู้ด้านสรรพคุณทางยาและประโยชน์ด้านอื่น ๆ คนรุ่นใหม่อายุต่ำกว่า 30 ปี จะรู้เรื่องสมุนไพรพื้นบ้านน้อยมาก ทั้งๆ ที่มีพืชสมุนไพรที่มีประโยชน์จำนวนมากอยู่ใกล้ๆ ตามริมรั้วหรือสวนหลังบ้านก็ตาม ส่วนประชากรที่อยู่ในช่วงอายุ 50-60 ปี ขึ้นไป กลุ่มนี้ได้เคยมีวิถีชีวิตความเป็นอยู่ดั้งเดิมก่อนชุมชนเปลี่ยนแปลง และมีชีวิตอยู่ในสมัยปัจจุบันด้วย สังคมเปลี่ยนแปลงไปอย่างมากแล้ว ประชากรกลุ่มนี้ยังมีความรู้เรื่องสมุนไพรอยู่มาก แต่ประสบปัญหาสำคัญ คือ

- ไม่มีโอกาสถ่ายทอดความรู้ให้คนรุ่นใหม่ได้
- บางคนมีอายุมากหรือเป็นผู้สูงอายุ ไม่สามารถถ่ายทอดความรู้ได้เพราะอายุมากเกินไป
- บางคนหวนวิชา หรือยึดกฎเกณฑ์คำสอนจากอาจารย์คนก่อน ๆ อย่างเคร่งครัด แต่ประเด็นนี้มักจะเกิดเฉพาะสมุนไพรที่รักษาโรคร้ายแรง ส่วนสมุนไพรพื้นบ้านที่เป็นยาสามัญประจำบ้านจะไม่ค่อยมีปัญหาหวนวิชา

6.2 ประเภทสมุนไพรของชาวยุโรป

เมื่อศึกษาพฤติกรรมการใช้สมุนไพรดูแลสุขภาพ สามารถแบ่งประเภทการใช้ประโยชน์ของสมุนไพรดูแลสุขภาพของชาวยุโรป ได้ตามลักษณะการใช้ ดังนี้

1. ใช้สมุนไพรลักษณะเป็นยาสามัญประจำบ้าน ได้แก่

- (1) อาการเจ็บป่วยเล็กๆ น้อยๆ เช่น ปวดหัว ตัวร้อน เป็นไข้
- (3) อุบัติเหตุ เช่น อุบัติเหตุทางจราจร แมลงสัตว์กัดต่อย และอื่น ๆ
- (4) อาการสุขภาพร่างกายเสื่อม เช่น โรคกระษัย อาการธาตุลุ่ม
- (5) การอยู่กรรมอยู่ค้ำ หรือการดูแลสุขภาพหลังการคลอดบุตรใหม่

2. ใช้สมุนไพรรักษาอาการเจ็บป่วยอย่างรุนแรง

- (1) อาการเจ็บป่วยรุนแรง เช่น มะเร็งตับ เอดส์
- (2) อุบัติเหตุอาการหนัก เช่น อุบัติเหตุทางจราจร รุกัด และอื่น ๆ

หากแบ่งประเภทตามลักษณะการนำมาใช้ประโยชน์ พบว่า

(1) ใช้ดูแลสุขภาพสุขภาพ หรือมีสรรพคุณเป็นยารักษาโรค สมุนไพรประเภทนี้ หมอยาสมุนไพรจะรู้จักชื่อ ลักษณะ แหล่ง และการเก็บหา แต่สมุนไพรลักษณะยาสามัญประจำบ้านที่มีสรรพคุณรักษาอาการเจ็บป่วยบางอย่างได้ คนทั่วไปก็รู้จักดีเช่นกัน แนวโน้มคนรุ่นใหม่อาจจะยังไม่รู้จักมากนัก ทั้งที่มีอยู่ใกล้บ้าน ตามรั้ว ริมสวน หิวไร่ ปลายนา

ในวิถีชีวิตดั้งเดิมของชาวยุโรป จะใช้ยาสามัญประจำบ้านมาก เช่น อาการเป็นไข้เล็กๆ น้อยๆ ท้องอืดท้องเฟ้อ แต่ปัจจุบันคนส่วนใหญ่เริ่มหันมาใช้ยาจากตลาดมากขึ้น ไม่มีเวลาเก็บ

หาสมุนไพรพื้นบ้านมาใช้ นานๆ เข้าอาจลืมชื่อสรรพคุณ ไม่เห็นประโยชน์และทำลายทิ้งไป ก็มี เช่น ทำลายป่าไม้ในที่สาธารณะ ทางป่าละเมาะใกล้หมู่บ้านทิ้ง

(2) สมุนไพรใช้เป็นอาหารพืชผัก บำรุงสุขภาพ หรือ บำรุงธาตุ ให้ระบบการย่อยอาหาร ระบบประสาท สมุนไพรบางชนิดอาจเป็นประโยชน์ทั้งเป็นอาหารและเป็นยาด้วย สมุนไพรประเภทนี้คนทั่วไปมักจะรู้จักดี ชาวบ้านมักปลูกไว้ที่บ้าน และหากมีมาก ก็จะมีแหล่งไปเก็บหาได้ง่าย เช่น ดั้ว เตย สมอ มะขามป้อม ชะพลู เป็นต้น

(3) สมุนไพรใช้เพื่อเป็นพืชมงคล เป็นเครื่องรางของขลังและมีสรรพทางยาด้วย สมุนไพรประเภทนี้ มักจะนำมาปลูกไว้ในสวนหน้าบ้าน สวนหลังบ้าน ปลูกในกระถางบนบ้าน สมุนไพรบางอย่างชาวบ้านเชื่อว่า สามารถป้องกันภัยอันตรายได้ ปิดเป่าภัยพิบัติ และให้โชคลาภ ส่วนใหญ่จะเป็นว่านต่าง ๆ ผลพลอยได้ ทำให้บ้านร่มเย็น มีความสวยงาม อากาศดี กรณีที่ไม่มีพื้นที่ลานบ้านเพียงพอจะปลูกในกระถาง ริมรั้วบ้าน ขานบ้าน เป็นต้น

6.3 การเก็บหาสมุนไพร

การเก็บหาสมุนไพรในอดีต ชาวบรูมีการใช้สมุนไพรรักษาสุขภาพตนเอง หรือคนในครอบครัว แม้ว่าคนที่ไม่ได้เป็นหมอสมุนไพรรักษาผู้ป่วยอย่างเต็มตัว แต่พอจะมีความรู้เรื่องสมุนไพรอยู่บ้าง ซึ่งสามารถสังเกตจากร่องรอยการเก็บสมุนไพรที่ต้นไม้ โดยเฉพาะต้นยาปะดงมีรอยตากจำนวนมาก แสดงว่ามีชาวบ้านได้นำไปใช้รักษาสุขภาพตนเอง หรือคนในครอบครัว นอกจากนี้ยังพบร่องรอยการเก็บหาสมุนไพรตำรับบำรุงร่างกาย บำรุงกำลัง พืชสมุนไพรบางชนิดมีผู้ตัดตากเอาเปลือก แก่น ไปใช้มาก ทำให้ต้นสมุนไพรหักหรือแห้งตายก็มี

สำหรับแหล่งสมุนไพรของชาวบรูจังหวัดมุกดาหาร มักจะเก็บหาสมุนไพรตามป่าเขา ป่าละเมาะใกล้ๆ หมู่บ้าน และป่าบริเวณเทือกเขาภูพาน ซึ่งเป็นป่าที่มีพื้นที่กว้างขวางมาก ในอดีตเป็นป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์ พื้นที่ของป่าอยู่ในเขตจังหวัดมุกดาหาร กาฬสินธุ์ ต่อมาได้มีผู้คนเข้าไปตั้งถิ่นฐานบุกรุกทำกิน พื้นที่ป่าจึงเหลือน้อยมีเพียงเฉพาะบริเวณเชิงเขาและภูเขาเท่านั้น ชาวบ้านยังเก็บหาสมุนไพรได้ แต่บางชนิดก็หายากและหมดไปจากบริเวณนี้แล้ว ปัจจุบันกรมป่าไม้ได้ประกาศให้บริเวณป่าที่เหลืออยู่เป็นเขตอุทยาน เพื่อป้องกันการบุกรุก การเก็บหาสมุนไพรจึงเก็บจากพื้นที่ นา ไร่ สวน แต่บางชนิดก็ไปเก็บหาในเขตอุทยานแห่งชาติ

บริเวณพื้นที่จังหวัดมุกดาหาร จะมีพื้นที่ป่าเหลืออยู่มาก ในบริเวณอำเภอดงหลวง กิ่งอำเภอคำชะอี อำเภอหนองสูง และเขตอำเภอเมือง จังหวัดมุกดาหาร

6.4 แหล่งสมุนไพรและสถานการณ์สมุนไพรของชาวบรู

ความหลากหลายของสมุนไพรบริเวณศึกษาในปัจจุบันเริ่มลดลง เนื่องจากประชาชนส่วนหนึ่งยังขาดความรู้ ความสำคัญในการอนุรักษ์แหล่งสมุนไพร ทั้งนี้อาจเป็นเพราะการถ่ายทอดความรู้ การปลูกจิตสำนึกให้รักหวงแหนและอนุรักษ์สมุนไพร แหล่งสมุนไพรยังไม่มาก และจริงจังกเท่าที่ควร นอกจากนี้ยังพบว่า แหล่งสมุนไพรใกล้ชุมชนได้ถูกบุกรุก ใช้พื้นที่เป็นที่เพาะปลูกพืชเศรษฐกิจอย่างกว้างขวาง ทำให้บริเวณรอบ ๆ หมู่บ้านและพื้นที่บริเวณป่าหัวไร่ปลายนา ป่าชุมชน เหลืออยู่น้อย แต่มีพื้นที่ป่าใช้สอยเหลืออยู่บ้าง เช่น พื้นที่สวนหลังบ้านของชาวบ้านบางคน ที่ดินสาธารณะก็อาจมีพื้นที่ปลูก และอนุรักษ์สมุนไพรได้

แหล่งสมุนไพรที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งคือ ป่าดอนปู่ตา และป่าช้า เป็นป่าที่ชาวบ้านสงวนรักษาไว้มิให้บุกรุก ทำให้มีป่าไม้ ต้นไม้ขนาดใหญ่ แต่พื้นที่ป่าค่อนข้างเหลือน้อย สำหรับป่าดอนปู่ตาเหลือประมาณ 5 - 10 ไร่ ป่าช้าเหลือประมาณ 20-70 ไร่ ป่าสองประเภทดังกล่าวนี้ค่อนข้างเป็นป่าสมบูรณ์ มีไม้เถาเจริญได้ดี กรณีที่ชาวบ้านส่วนหนึ่ง ยังไม่มีความรู้เรื่องสมุนไพร ก็มีสวนที่เป็นผลดีอยู่บ้าง คือชาวบ้านจะไม่สามารถเก็บหาสมุนไพรไปใช้ประโยชน์อย่างกว้างขวางนัก ซึ่งการเก็บหาสมุนไพรและใช้ประโยชน์ส่วนใหญ่ เป็นหมอสมุนไพรและผู้รู้เป็นผู้เก็บหา ทำให้สมุนไพรในป่าชุมชน ยังไม่ถูกบุกรุก ทำลายหมด ส่วนป่าภูเขา ป่าเชิงเขา ค่อนข้างมีพื้นที่กว้างขวางมาก แต่วิถีชีวิตของชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์จากป่าเหล่านี้ เป็นที่เก็บหาอาหารของป่า ล่าสัตว์ และเลี้ยงสัตว์มานานแล้ว คือ ในฤดูหลังการปักดำ ชาวบ้านจะนำสัตว์ไปเลี้ยงที่บริเวณป่าบนภูเขา เกือบทุกครอบครัว และให้สัตว์เลี้ยงวัวควาย อยู่ในป่าเป็นเวลาหลายเดือน ชาวบ้านจะสร้างกระท่อมไว้เฝ้าป่าเพื่อดูแลสัตว์เลี้ยงเรียกว่า "ทัพควาย" การเก็บหาของป่าและสมุนไพรของชาวบ้าน ยังไม่คำนึงถึงการอนุรักษ์และการใช้ประโยชน์ให้คุ้มค่ามากเท่าที่ควร

แหล่งสมุนไพรรปัจจุบัน ชาวบรูมีวิถีชีวิตที่อยู่กับป่าไม้มาหลายร้อยปีแล้ว จากสถานการณ์ป่าไม้ถูกทำลาย ทำให้แหล่งสมุนไพรถูกทำลายไปด้วย จากการศึกษาพบว่า แหล่งสมุนไพรรของชาวบรูมี ดังนี้

(1) แหล่งสมุนไพรรส่วนบุคคล คือ พื้นที่ดินส่วนบุคคล ส่วนตัว เช่น บริเวณบ้าน สวนครัว พื้นที่หัวไร่ปลายนา วิถีชีวิตของชาวบรูส่วนใหญ่จะมีพื้นที่สวน พื้นที่เลี้ยงสัตว์ ปลูกผัก ผลไม้ ที่ใช้บริโภคในครัวเรือน พื้นที่ดังกล่าวจึงเป็นพื้นที่ปลูกสมุนไพรรได้ แต่ความเป็นจริงแล้ว พื้นที่สวนหลังบ้าน ที่ไร่ ที่นา ส่วนตัวเหล่านี้มีสมุนไพรรเกิดอยู่ก่อนแล้ว เพียงแต่รักษาไว้ เช่น ย่านาง ไพล ว่าน กล้วย อ้อย ผักแป้น ต้นฝรั่ง แค ชีเหล็ก ฯลฯ หากจะนำสมุนไพรรจากป่ามาปลูกเพิ่มเติมก็สามารถทำได้ จากการศึกษา พบว่า มีชาวบ้านบางคนได้จัดทำสวนสมุนไพรรที่บ้านในที่ดินของตนเอง เนื่องจากสมุนไพรรบางชนิดตามแหล่งสมุนไพรรธรรมชาติป่าเชิงเขา ภูเขา อยู่ไกลและกำลังจะหมดไปด้วย มีชาวบ้านจัดทำสวนสมุนไพรรส่วนตัว เป็นกิจลักษณะ ประมาณ 5 ราย ส่วนสมุนไพรรที่บ้าน หรือสมุนไพรรในลักษณะยาสามัญประจำบ้าน มีการปลูก รักษาไว้ ตามสวนหลังบ้าน มีประมาณ ไร่ละ 60 ของครัวเรือนทั้งหมด

(2) แหล่งสมุนไพรรป่าชุมชน คือ บริเวณป่าดอนปูด ป่าช้า และวัดป่า แหล่งสมุนไพรรดอนปูดาค่อนข้างจะมีสมุนไพรรสมบูรณ์กว่าแหล่งอื่น แต่พื้นที่ป่าเหลือน้อยแล้ว ในขณะที่สมุนไพรรมีหลายชนิดมีการเจริญเติบโตในระบบนิเวศแตกต่างกัน บางชนิดเจริญเติบโตใกล้แหล่งน้ำ ป่าเชิงเขา ป่าภูเขาที่มี ซึ่งต้องการพื้นที่ที่หลากหลาย

(3) ป่าเชิงเขาและป่าภูเขา แหล่งสมุนไพรรที่ใหญ่ที่สุด คือ ป่าเชิงเขา ป่าภูเขา ซึ่งอยู่ห่างจากชุมชนหมู่บ้านประมาณ 2-15 กิโลเมตร ชาวบรูได้อาศัยป่าเชิงเขา ป่าบนภูเขาทำมาหากินเก็บหาของป่า ล่าสัตว์ และเลี้ยงสัตว์มาตั้งแต่บรรพบุรุษ นอกจากนั้นยังใช้ป่าเป็นแหล่งสมุนไพรร จากการศึกษาโดยการสำรวจเดินป่า พบว่า แหล่งสมุนไพรรของชาวบรูที่อยู่บนภูเขา มีความหลากหลายทางชีวภาพมาก มีพื้นที่ชุ่มน้ำ มีลำธาร มีต้นไม้ขนาดใหญ่ สมุนไพรรประเภทเถาสามารถเจริญเติบโตเกาะพันต้นไม้อื่นได้ ส่วนบริเวณที่ชุ่มชื้น หรือ

บริเวณลำธาร สมุนไพรประเภทที่ชอบความชุ่มชื้นมาก ได้แก่ สมุนไพรจำพวก ข่า โคมิ ว่าน เรว์ เป็นต้น ส่วนบริเวณที่เป็นป่าลักษณะพื้นดินแห้งแล้งมีหน้าผา ภูเขาจะมีสมุนไพรพวก พันธุ์ไม้เลื้อยจำนวนมาก นอกจากนั้นยังมีสัตว์ป่าที่เป็นสมุนไพร เช่น บ้าง ต๊กแก งู นก ฯลฯ ด้วย แหล่งสมุนไพรนี้ เป็นพื้นที่เก็บของป่า สัตว์ และเลี้ยงสัตว์ของชาวยุโรปด้วย แหล่งสมุนไพรบริเวณนี้มีทั้งภูเขา ลำห้วย สำหรับป่าภูเขา ที่สำคัญ ได้แก่

แหล่งสมุนไพรดังกล่าวชาวยุโรปได้ใช้ประโยชน์ในการดำรงชีวิตมาเป็นระยะเวลาอันแล้ว แต่ปัจจุบันพื้นที่บางแห่งได้ถูกบุกรุก เป็นพื้นที่เพาะปลูก พืชไร่ ทำสวน ทำนา ของชาวบ้าน เป็นพื้นที่ทำกิน แต่ยังมีป่าละเมาะ ป่าหัวไร่ปลายนา ป่าสวนหลังบ้าน ป่าดอญป่า วัดป่า และป่าช้า ป่าเหล่านี้ยังมีสมุนไพรหลงเหลืออยู่บ้าง และถือว่าเป็นแหล่งสมุนไพร แหล่งสุดท้ายของชาวยุโรปที่สามารถฟื้นฟูให้กลับมาหนาแน่นคืนได้

6.5 ความเชื่อเกี่ยวกับการเก็บหาสมุนไพร

การใช้สมุนไพรของชาวยุโรปส่วนใหญ่ใช้เป็นสมุนไพรสด เพราะหมู่บ้านชุมชนอยู่ใกล้แหล่งสมุนไพร บางครอบครัวมีการปลูกสมุนไพรใช้เอง ในกรณีใช้ดูแลสุขภาพอาการไม่หนัก หรือสมุนไพรเป็นยาสามัญประจำบ้าน ค่อนข้างจะหาได้ง่ายและไม่ต้องเดินทางไปเก็บหาไกลๆ สามารถขุดราก ตัดพื้ มาใช้ สมุนไพรบางชนิดอาจอยู่ริมรั้วบ้าน บางชนิดอาจเดินทางไปเก็บบนภูเขา

การเก็บหาสมุนไพรของชาวยุโรปในปัจจุบัน ไม่มีพิธีกรรมมากมาย ผู้เก็บยาสมุนไพรบางคน บางครั้งอาจยึดถือฤกษ์ยาม บางครั้งก็ไม่ยึดถือฤกษ์ยาม และไม่มีพิธีกรรม ทั้งนี้ก็เพราะว่า การใช้สมุนไพรดูแลสุขภาพเชื่อว่า คุณภาพและประสิทธิภาพของสมุนไพรมีอยู่แล้ว ไม่จำเป็นต้องประกอบพิธีกรรม แต่สมัยก่อนอาจยึดถือฤกษ์ยาม คือ เก็บสมุนไพรในวันอังคาร เวลาเก็บห้ามไม่ให้ทับเงาตนเอง แต่ปัจจุบันด้วยความจำเป็นและความรุนแรงของอาการเจ็บป่วย ซึ่งผู้ป่วยบางรายมีอาการเจ็บป่วยรุนแรงมาก จึงไม่มีการยึดถือฤกษ์ยามและพิธีกรรม แต่หมอสมุนไพรบางคนก็อาจจะยึดพิธีกรรมฤกษ์ยามอยู่บ้าง เพื่อความคิดที่ศักดิ์

สิทธิ และคุณภาพในการรักษาอาการเจ็บป่วย สรุปได้ว่าการเก็บหาสมุนไพรมีหลากหลายรูปแบบคือ ยึดประเพณีพิธีกรรมและไม่ยึดประเพณีพิธีกรรม

6.6 การปรุงและการใช้สมุนไพร

การปรุงและการใช้สมุนไพรขึ้นอยู่กับอาการเจ็บป่วย และชนิดประเภทของสมุนไพร จากการศึกษา พบว่า การปรุงและการใช้สมุนไพรมี 2 ลักษณะใหญ่ๆ คือ

(1) ตำรับยาต้ม หมายถึง การใช้สมุนไพรที่ปรุงด้วยการต้ม ใส่น้ำพอท่วมยา รับประทานน้ำต้มยา รักษาอาการเจ็บป่วย จนกว่าจะหาย มีปริมาณการใช้เรียกว่า "หม้อ" คือตำรับหนึ่ง ๆ นำมาต้มรับประทานน้ำต้มจนยาจืด เรียกว่า 1 หม้อ ส่วนใหญ่จะเป็นการรักษาอาการธาตุล้น โรคกระเพาะอาหาร นิ่ว โรคชาน การดูแลผู้หญิงหลังคลอด เป็นต้น การต้ม รับประทานน้ำต้ม เป็นการปรุงและการใช้สมุนไพรที่ผู้คนนิยมมากที่สุด

(2) ตำรับยาเย็น หมายถึง การใช้สมุนไพรที่ปรุงโดยการผสมน้ำสะอาด ต้มจนกว่าจะหายหรือการแช่น้ำให้อาบ เช่นโรคกระเพาะอาหาร โรคไข้ตัวร้อน สมุนไพรที่ใช้ใช้ในลักษณะตำรับยาเย็น ได้แก่ เปลือกหอย หิน กระดุกสัตว์ เป็นต้น

การปรุงและการใช้สมุนไพรในรูปแบบอื่น ๆ ได้แก่

(1) การบดเป็นผงแล้วผสมน้ำผึ้งปั้นเป็นลูกกลอน การปรุงยาลักษณะนี้คือการนำสมุนไพรทั้งตำรับมาบด หรือตำให้ละเอียด ใช้น้ำผึ้งผสมปั้นเป็นเม็ดลูกกลอน รับประทาน เช่น สมุนไพรรักษาอาการปวดกล้ามเนื้อ ปวดหลัง แก้ไข้ เป็นต้น

(2) การต้มอาบ ใช้ในกรณีหลังคลอดใหม่ จะต้มสมุนไพรอาบ ขณะอยู่ไฟ

(3) การประคบ ส่วนใหญ่ใช้ในกรณีรักษาอาการปวด ฟกช้ำ เช่น ได้รับความ جراจ หรือหกล้ม จะใช้ว่านพลับพลึง เปล้า อย่างหรือรมไฟ ให้ผู้ป่วยนอนทับหรือนำไปประคบบริเวณฟกช้ำ เลือดคั่ง

(4) การผสมสมน้ำ หรือผสมกระสายยา ใช้ทาบริเวณที่เป็น เช่น ถูกสัตว์แมลงกัดต่อย น้ำกระสายที่ใช้ได้แก่ มะนาว น้ำมันงา น้ำฝน ส่วนสมุนไพรที่ใช้ฝนได้แก่ กระดุกสัตว์ หนังสัตว์ หรือราก เปลือกไม้

ผลการใช้ยาสมุนไพร การใช้ยาสมุนไพรดูแลสุขภาพของชาวบรู ปัจจุบันได้เริ่มเปลี่ยนแปลงไปในเมื่อไม่มียาแผนปัจจุบัน หรือยาสมัยใหม่ไม่สามารถใช้แทนได้ และกรณีใช้รักษาอาการป่วยที่หมดหนทางรักษาโดยใช้ยาแผนปัจจุบัน หรือรักษาที่โรงพยาบาลแล้วไม่หาย เมื่อมีการเจ็บป่วย ผู้เจ็บป่วยต้องการรักษา โดยจะเลือกการรักษาโดยโรงพยาบาลของรัฐก่อนเสมอ เมื่อรักษาจนหมดหนทางรักษาแล้ว จะหันกลับมาพึ่งการรักษาโดยใช้สมุนไพร แต่มีอาการที่ชาวบ้านเลือกวิธีรักษาโดยใช้สมุนไพรก่อนคือการอยู่กรรมอยู่คำ อาการธาตุลุ่ม อาการปวดหลังปวดเอว ปวดเส้น ปวดเอ็น และเป็นไข้ ซึ่งอาการเหล่านี้ชาวบ้านจะไม่ทราบสาเหตุว่ามาจากอะไรและเชื่อว่าไม่เป็นโรคร้ายแรง ผลการใช้สมุนไพรพบว่า มีความพึงพอใจ คือการใช้สมุนไพรของหมอสมุนไพร หรือชาวบ้านได้รับความพึงพอใจมากเพราะสมุนไพรสามารถรักษาอาการเจ็บป่วยได้ดี ชาวบ้านเห็นว่าสมุนไพรใช้ได้ผล เช่น

(1) ตำรับยาปลุกธาตุ หมอสมุนไพรเห็นว่าใช้ได้ผลมาก เพราะมีผู้ป่วยมาซื้อสมุนไพรอยู่เป็นประจำ ชายสมุนไพรได้บิละหลายร้อยคน ส่วนคนที่ใช้สมุนไพรเห็นว่าเมื่อรับประทานแล้วรู้สึกว่าร่ากายมีความแข็งแรงมากขึ้น ความรู้สึกทางเพศดีขึ้นกว่าเดิม นอนหลับ ทำงานได้ดี ส่วนสตรีเห็นว่าสามารถรักษาอาการเจ็บป่วยทางร่างกาย จิตใจ อาการของสตรีวัยหมดประจำเดือนได้ดีมาก

(2) ตำรับยาอยู่กรรมอยู่คำ (อยู่ไฟ) พบว่า สตรีที่คลอดบุตรใหม่ ๆ จำเป็นต้องใช้สมุนไพรต้มอาบ ต้มกิน เรียกว่า "หม้อกรรม" ทำให้ร่างกายกลับคืนสู่สภาพเดิมได้เร็ว แม้ว่าจะลดเวลาอยู่ไฟให้สั้นลง แต่ต้องใช้สมุนไพรอาบ กินหลังคลอดเสมอ เห็นว่าตำรับสมุนไพรดูแลสุขภาพหลังคลอดมีประโยชน์และมีความจำเป็นมาก

(3) สมุนไพรพื้นบ้านที่เสมือนยาสามัญประจำบ้านของชาวบรู หมายถึงสมุนไพรที่อยู่ตามรั้วบ้าน ใช้ดูแลสุขภาพเจ็บป่วยไม่มาก เช่น อาการป่วยศีรษะเป็นไข้ แมลงสัตว์กัดต่อยเล็ก ๆ น้อย ๆ พกข้าจากอุบัติเหตุเล็ก ๆ น้อย ๆ ซึ่งสมุนไพรเหล่านี้ ชาวบรูจะปลูกไว้ตามสวนหลังบ้าน รั้ว ป่าละเมาะ เป็นต้น เช่น ไพล ผักแป้น ว่าน พลับพลึง ชี่เหล็ก ชิง ข่า ย่านาง ชะพลู ฯลฯ จากการศึกษ พบว่า ชาวบรูแต่ละครอบครัวจะมีสถานที่ปลูกสมุนไพรเสมอ แต่ขึ้นอยู่กับบริเวณพื้นที่สวน และชาวบรูมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกันดี

สามารถขอสมุนไพรบ้านใกล้เรือนเคียงโดยไม่ต้องซื้อหา หากสมุนไพรเป็นยาสามัญประจำบ้านอยู่ในพื้นที่สาธารณะ เช่น วัด โรงเรียน ป่าดอนปู่ตา ป่าช้า ป่าสาธารณะประโยชน์อื่นๆ ก็สามารถเก็บหามาใช้ได้

สมุนไพรที่ชาวบ้านได้รับความพึงพอใจปานกลาง ได้แก่ สมุนไพรที่ใช้รักษาอาการเจ็บป่วยค่อนข้างหนักแต่อาจจะเป็นเพราะว่า ชาวบ้านรักษาไม่ต่อเนื่อง โรคอาจเป็นเรื้อรังเป็นๆ หายๆ ได้แก่ อาการนิ่ว เบาหวาน ภาวะอาหาร อากาศปวดหลัง ปวดเอว ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะ อากาศของโรคอยู่ในขั้นที่รุนแรงหรือการดูแลรักษาไม่ต่อเนื่อง หมอสมุนไพรเชื่อว่า การขำกินของแสลงต่อโรค เป็นเรื่องที่สำคัญ หากงดเว้นอาหารตามที่หมอสมุนไพรกำหนดไว้ก็จะรักษาโรคให้หายขาดได้

ตัวอย่างของแสลงต่อโรคที่พบ เช่น โรคเบาหวาน ห้ามรับประทานอาหารรสจัด อาหารมีไขมันสูง อาหารหมักดอง อาหารที่มีรสหวาน เป็นต้น

สมุนไพรที่ใช้ได้ผลน้อยหรือไม่ได้ผลเลย คือ สมุนไพรที่ใช้รักษา อาการที่พบเป็นโรคร้ายแรงในปัจจุบัน ส่วนใหญ่ผู้ป่วยจะไปรับการรักษาที่โรงพยาบาลของรัฐมาแล้วไม่หาย ได้แก่ โรคมะเร็งตับ เอดส์ ไตพิการ เป็นต้น หมอสมุนไพรเชื่อว่าอาการเหล่านี้อาจมีทางรักษาได้ในโอกาสต่อไป แต่โรคเหล่านี้เพิ่งเกิดขึ้นมาใหม่ๆ หากนานเข้าจะรักษาได้

6.7 เครื่องมือ อุปกรณ์

เครื่องมืออุปกรณ์การปรุงยา การเก็บหยา ไม่มีเทคโนโลยีสมัยใหม่ เพราะนิยมใช้สมุนไพรสด เก็บหยาจากป่าก็นำมาใช้ได้เลย การปรุงสมุนไพรห่านำมาทำยาจะนิยมต้ม รับประทานนำต้มยาจนกว่าจะหาย บางครั้งอาจมีการใช้โดยการประคบ บริเวณที่เป็น หรือบางครั้งจะฝนผสมน้ำสะอาด รับประทานน้ำยาจนกว่าจะหาย

การต้มยา อุปกรณ์ จะใช้หม้อต้ม การฝนยาอุปกรณ์จะใช้หิน เป็นอุปกรณ์หลัก

6.8 รายละเอียดชื่อ แหล่ง สรรพคุณและการใช้ประโยชน์ ของสมุนไพรพื้นบ้าน

(1) ชื่อภาษาบรู : อารองปะไร้มัดตะเร็บ (ชื่อภาษาอีสาน ก้นถ้วย)

ชื่อสามัญ พลองแก้มอัน

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Rhodamnia dumetorum* Merr. & Prry

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

ป่าเชิงเขา ป่าโคก ป่าหินดาน ห่างจากหมู่บ้านประมาณ 4-5 กิโลเมตร ปริมาณมีมาก หาได้ง่าย

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

นิยมใช้ราก ประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่นที่มีสรรพคุณ แก้อาการอยู่กรรมอยู่ค้ำไม่ได้ หรืออยู่ไฟไม่ได้ บำรุงกำลัง ใช้เป็นตำรับยาต้ม

(2) ชื่อภาษาบรู : อารองกราเรียว (ชื่อภาษาอีสานเขินอ้า)

ชื่อสามัญ โคลงเคลงขนนก

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Melastoma villosum* Lodd.

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

มักพบตามป่าทั่วไป ป่าเชิงเขา ป่าที่ราบ หรือทุ่งนา คันทนา ดินที่มีความชุ่มชื้นมาก มักเจริญเติบโตรวมกันเป็นหย่อม ๆ พบปริมาณ พอหาได้

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

นิยมใช้ราก ประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่นที่มีสรรพคุณ แก้อาการอยู่กรรมอยู่ค้ำไม่ได้ หรืออยู่ไฟไม่ได้ บำรุงธาตุ ใช้เป็นตำรับยาต้ม

(3) ชื่อภาษาบาลี : อารองมะร่า (ชื่อภาษาอีสาน หัวขมพู)

ชื่อสามัญ ---

ชื่อวิทยาศาสตร์ หาชื่อไม่พบ

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

ป่าเชิงเขา ท่งนา ริมลำธาร ริมห้วย ริมแหล่งน้ำ ปริมาณมีพอหาได้

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้เปลือกหรือแก่นประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่นที่มีสรรพคุณรักษาอาการท้องร่วงและ
สमानแผล ใช้เป็นตำรับยาต้มผลสุกใช้รับประทานรสหวาน เบี้ยว และบางต้นอาจมีรสหวานเป็นพิเศษบางคนอาจ
ชอบรับประทานเพราะมีรสชาติถูกใจ

(4) ชื่อภาษาบาลี : อารองขิมือไกร (ชื่อภาษาอีสาน เขือง เครือเขือง)

ชื่อสามัญ ---

ชื่อวิทยาศาสตร์ หาชื่อไม่พบ

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าที่มีต้นไม้ใหญ่ หนาทึบ ป่าหัวไร่ ปลายนา สวน ไร่ พบทั่วไป ทุกสภาพป่า

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้รากหรือเถาประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่น ที่มีสรรพคุณรักษาโรคริดสีดวงทวาร
รักษาอาการเกี่ยวกับท้องกระเพาะอาหาร ใช้เป็นตำรับยาต้มเขืองบางชนิด เขืองใหญ่ สามารถรับประทานได้ เป็นผักหรือใช้แกง อ่อม เป็นกับข้าว
รับประทาน แล้วแต่ความชอบของแต่ละบุคคล

(5) ชื่อภาษาบรู : อารองตุกใส (ชื่อภาษาอีสาน ตุกใส)

ชื่อสามัญ ชันทองพยับบาท

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Suregada multiforum* Baill

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าเชิงเขา และป่าโคกใกล้หมู่บ้าน ค่อนข้างหายาก ปริมาณพหหาได้

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้รากหรือลำต้น แก่น ตำรวมกับตำรับยาสมุนไพรชนิดอื่น ที่มีสรรพคุณรักษาโรคเลือดจาง โรคกระเพาะอาหาร ขับถ่ายไม่ปกติ ท้องอืดเฟ้อ และโรคไข้บักหมัน

(6) ชื่อภาษาบรู : อารองสแบง (ชื่อภาษาอีสาน สะแบง)

ชื่อสามัญ ยางกราด

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Dipterocarpus imtricatus* Dyer

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าเต็งรัง ชายทุ่งริมนา ที่นา ที่สวน ชาวบ้านมักสงวนรักษาไว้ เพราะเป็นต้นไม้ใหญ่ เพื่อนำไปแปรรูปก่อสร้างบ้าน เรือน

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้แก่นหรือลำต้นประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่น ที่มีสรรพคุณรักษาอาการเลือดลมไม่ปกติ ปรงโดยการตำรวมกับสมุนไพรอื่น

สะแบง เป็นต้นไม้ขนาดใหญ่ มีน้ำมันติดไฟ คล้ายน้ำมันยาง แต่คุณภาพด้อยกว่า ส่วนลำต้นชาวบ้านจะนำไปก่อสร้างบ้านทำโครงคร่าว มีคุณสมบัติคงทน มอด แมลงไม่ชอบกัดกิน

(7) ชื่อภาษาบรู : อารองไม้ซาด (ชื่อภาษาอีสาน ชาติ)

ชื่อสามัญ ยางชาติ

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Dipterocarpus intricus* Dyer

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าเต็งรัง ตามทุ่งนา ป่าเขา ที่สวน ที่นา ไร่ ชาวบ้านจะสงวนรักษาไว้ให้โต เพื่อจะนำไปใช้ก่อสร้างบ้านเรือน

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

น้ำมัน สามารถนำมาทำสบู่ไฟได้ (กะบอง)

ชาติเป็นต้นไม้ขนาดใหญ่ เนื้อไม้แข็งแรง สามารถนำไปก่อสร้าง ทำเป็นโครงคร่าว บ้านได้ดี มีคุณสมบัติคงทน มด มอด แมลงไม่ค่อยกัดกิน

ชาติมีน้ำเก็บไว้ในลำต้นมาก คนเดินป่าไม่มีน้ำดื่ม เมื่อตัดแล้ว เลี่ยมปลายให้แหลม ยกชันขึ้นให้ด้านหนึ่งสูง จะมีน้ำไหลออก สามารถดื่มแก้กระหาย ใช้แก้โรคท้องร่วง

(8) ชื่อภาษาบรู : อารองแฝก (ชื่อภาษาอีสาน แฝกส้ม)

ชื่อสามัญ —

ชื่อวิทยาศาสตร์ หาชื่อไม่พบ

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

หญ้าแฝก พบตามป่า ริมแหล่งน้ำ ป่าโปร่ง ปัจจุบันพื้นที่ถูกรุกค่อนข้างหายาก

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้รากประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่น ที่มีสรรพคุณแก้ท้องเสีย ขับนิ่ว บัสสาวะขัด ใช้เป็นตำรับยาต้ม และสามารถผสมกับสมุนไพรชนิดอื่นที่มีสรรพคุณ แก้ท้องเสีย ริดสีดวงทวาร

(9) ชื่อภาษาบรู : ไพร (ชื่อภาษาอีสาน ว่านไฟ)

ชื่อสามัญ ไพล

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Zingiber purpurcum* Rosc.

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามสวนหลังบ้าน ชาวบ้านบางคนปลูกไว้ใช้เป็นยาสามัญประจำบ้าน ชาวบรูสามารถชอกกันได้

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้หัวหรือใบ ลำต้น นำไปต้มประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่น ที่มีสรรพคุณรักษาหญิงขณะอยู่กรรมอยู่ค่า (อยู่ไฟ) สมุนไพรอื่น ๆ ได้แก่ หนาด (ใบ) เปล้าน้อย (ใบ) ช่า (หัวลำต้น ใบ) แก้ปวดท้อง โดยใช้หัว ชูดเป็นฝอยๆ นำไปย่างไฟ ทาที่บริเวณท้อง

(10) ชื่อภาษาบรู : แกระ (ชื่อภาษาอีสาน ว่านซี่ ว่านเหม็น)

ชื่อสามัญ ---

ชื่อวิทยาศาสตร์ หาชื่อไม่พบ

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าตามริมรั้วบ้าน ป่าละเมาะ ในฤดูฝนจะมีใบเจริญงอกงาม ชาวบ้านบางคนจึงถือว่าเป็นวัชพืชอาจทำลายทิ้งมิให้แย่งอาหารพืชที่ปลูก

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้ลำต้น ใบ ราก หัว ต้มใช้ไอน้ำเป็นตำรับยาสมุนไพร เพื่อรักษาอาการปวด เมื่อเวลาชาวบ้านถูกตะปู หรือ หนามตำเท้า ได้รับความเจ็บปวด หากกรรมไธจะรู้สึกคลายปวด และหายเร็วกว่าปกติ แก้แผล ฟกช้ำ วัช ควาย ชน

(11) ชื่อภาษาบรู : ปราณ (ชื่อภาษาอีสาน กะหมก อีหมก)

ชื่อสามัญ บุก

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Amorphophallus rex* Prain ex Hook. f.

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าทั่วไป ที่สวน ที่ไร่ นา ชาวบ้านบางคนพยายามปราบ ถือว่าเป็นวัชพืช แต่ยังมีปรากฏให้เห็น เจริญเติบโตในฤดูฝน ที่ดินที่บุกบุกใหม่จะมีมาก

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ชาวบรูจะใช้หัวบุกขูด หรือฝน หัวบุกใส่แอลกอฮอล์ คั่วย กั้นหนอนแมลงเจาะทำลาย แผล จิว คั่วยถูกเสือกัด ใช้ทารักษา แก้พิษบาดเจ็บ

ต้นบุกบางชนิดสามารถนำมาแกงเป็นอาหาร ทำแกงอ่อมใส่น้ำย่านาง รสชาติดี บางคนชอบรับประทาน แล้วแต่ความชอบของแต่ละบุคคล

(12) ชื่อภาษาบรู : ป่าเรียง (ชื่อภาษาอีสาน กอย)

ชื่อสามัญ กลอย

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Dioscorea hispida* Dennst.

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าเชิงเขา ป่าเต็งรัง ป่าละเมาะริมไร่นาที่ชาวบ้านปล่อยให้ร้างไว้ กลอยเป็นพืชเถามีหนาม หากทำไร่ต้องทำลายทิ้ง ถือว่าเป็นวัชพืช จึงทำให้ลดจำนวนลงอย่างมาก

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้หัวอ่อน ฝานเป็นชิ้นบาง ๆ ใช้ย่างที่ขี้มออกมาทาหรือพอกหน้าแก้สิ่ว ผื่น แต่อย่าใช้จำนวนมาก ๆ จะเป็นอันตราย ส่วนหัวกลอยที่ได้ขนาด ชาวบ้านส่วนหนึ่งชอบนำมาเตรียมเป็นอาหาร ในปลายฤดูฝนหัวกลอยจะมีคุณภาพดี นิยมนำมาปลอกเปลือกฝานเป็นแว่น บางๆ นำไปแช่น้ำคลองเพื่อกำจัดพิษประมาณ 4-5 วัน แล้วนำไปนึ่งให้สุกรับประทานเป็นอาหารได้ เถา ใบ นำมาตากให้แห้งมวนเป็นบุหรี่สูบแก้ริดสีดวงจมูก และฆ่าพยาธิในท้อง

(13) ชื่อภาษาบรู : อารองกะโดน (ชื่อภาษาอีสาน กะโดน)

ชื่อสามัญ กะโดน

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Craeya sphaerica* Roxb.

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าเชิงเขา ป่าเต็งรัง หุบเขา สวน ไร่ จำนวนพบน้อยได้ เป็นต้นไม้ขนาดใหญ่ อาจเป็นอุปสรรคต่อการทำนา ทำสวน ทำไร่ ชาวบ้านจะสงวนรักษาไว้แต่ไม่มาก

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

เปลือกกระโดนนำมาแช่น้ำให้น้ำขุ่นออกมา แล้วใช้รักษาอาการเท้าคัน ใช้เท้าที่เป็นแช่น้ำยา น้ำกัดเท้า ซึ่งเกิดจากเท้าเหยียบย่ำน้ำคัน ตามแหล่งน้ำธรรมชาติบ่อย ๆ เป็นเวลานาน ในช่วงฤดูทำนา หรือเวลาเดินป่า

ใบกระโดน บางต้นมีรสชาติไม่ฝาดมาก ชาวบ้านบางคนชอบนำมาเป็นผักกินกับน้ำพริก ปั่น ลาบ ซึ่งมีสรรพคุณแก้อาการท้องเสียได้ด้วย ซึ่งขึ้นอยู่กับความนิยมของแต่ละบุคคล

(14) ชื่อภาษาบรู : อารองซี่เหล็กน้อย (ชื่อภาษาอีสาน ซี่เหล็กน้อย)

ชื่อสามัญ ซี่เหล็ก

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Cassia siamea* Lamk.

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าละเมาะใกล้หมู่บ้าน ที่สวนบ้าน ป่า ชายทุ่งริมนา พบเป็นจำนวนมาก

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้ราก แช่น้ำให้ฤทธิ์ยาออก สรรพคุณรับประทานแก้อาการกินผิด แก้ไข้ ปวดหัว ตัวร้อน หรือใช้รากต้มน้ำดื่มเพื่อแก้อาการไข้ ตัวร้อนเช่นเดียวกัน ในกรณีรักษาอาการกินผิด เช่นบางคนรับประทานอาหารแสลง เช่น เนื้อควาย เนื้อวัว ถั่ว ใช้รากซี่เหล็กบ้านแช่รับประทานน้ำ ขณะที่มีอาการไม่เหม็นยา แต่หมดพิษแล้วจะรู้สึกเหม็นยา ถือว่าหายแล้ว

(15) ชื่อภาษาบรู : อารองแค (ชื่อภาษาอีสาน แคบ้าน)

ชื่อสามัญ แค

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Sesbania grandiflora* Pers.

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

แคบ้านเป็นพืชที่ชาวบ้านมักปลูกเอง เพื่อใช้เป็นผักรับประทานได้ทั้งดอกและยอดอ่อน จึงพบได้ทั่วไป เฉพาะชาวบ้านที่ชอบรับประทาน

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้เปลือก ส่วนที่เป็นเปลือกด้านในอ่อนๆ มีสรรพคุณใช้อมหรือเคี้ยวแก้ปากเป็นแผล ชาวบรูเรียกว่า "ปากเป็นกาง" แสบร้อนที่เพดาน หรือกระพุ้งแก้มด้านใน รับประทานอาหารลำบาก

ยอดอ่อน และดอกแค ชาวบ้านบางคนนิยมนำมาเป็นผัก โดยการลวกหรือนึ่งจิ้มน้ำพริก หรือป่น รสชาติอร่อย ชมเล็กน้อย แล้วแต่ความชอบของแต่ละบุคคล

(16) ชื่อภาษาบรู : ซีมือประสง (ชื่อภาษาอีสาน ประสงค์ข้าง)

ชื่อสามัญ ประสงค์

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Streptocaulon Juventas* Merr.

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

เป็นเถาขึ้นอยู่ตามป่าที่มีต้นไม้สูง ๆ ส่วนใหญ่จะขึ้นอยู่ตามโพนหรือจอมปลวก ปริมาณพมหาได้ แต่ไม่มากนัก ชาวบ้านบางคนจะรู้แหล่ง

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้รากประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่นที่มีสรรพคุณ อยู่กรรมอยู่ค่า แก้กินผิด ขณะอยู่กรรมอยู่ค่า ใช้เป็นตำรับยาต้ม

(17) ชื่อภาษาบรู : อารองสมัด (ชื่อภาษาอีสาน สมัด

ชื่อสามัญ หวดหม่อน

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Clausena excavata* Burm. f.

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าละเมาะ ป่าริมรั้วบ้าน และป่าเชิงเขา ป่าริมทุ่ง ริมนา ทั่วไปมีจำนวน
มาก

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้ใบต้มน้ำประคบกับสมุนไพรชนิดอื่น ที่มีสรรพคุณรักษาผิวหนังหรืออยู่กรรมอยู่ค้ำ ใช้ได้ทั้ง
อาบทั้งกิน

ใช้รากประคบกับสมุนไพรชนิดอื่น ที่มีสรรพคุณแก้โรคตาเหลือง ตัวเหลือง ใช้เป็น
ตำรับยาต้ม

(18) ชื่อภาษาบรู : ชีมือเปียว (ชื่อภาษาอีสาน ยานาง)

ชื่อสามัญ ยานาง

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Tiliacora triandra* Diels.

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าทั่วไป ที่ไร่ นา ทุ่งร้าง ริมรั้ว สวน ไร่ หรือบางคนอาจนำมาปลูกเองที่
สวนหลังบ้าน หาได้ง่าย

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ชาวบ้านนิยมใช้ยานางในชีวิตประจำวันมาก โดยนำมาเป็นเครื่องปรุงแกงอ่อมต่างๆ
ชยี่ใบผสมน้ำเปล่า แกง อ่อม ทำให้รสชาติอาหารอร่อยยิ่งขึ้น

รากยานางอาจนำมาประคบสมุนไพรชนิดอื่น ๆ ที่มีสรรพคุณรักษาอาการกระเพาะ
อาหาร

(19) ชื่อภาษาบรู : อารองแห้ง (ชื่อภาษาอีสาน หมากแห้ง แห้ง)

ชื่อสามัญ เร่ว

ชื่อวิทยาศาสตร์ หาชื่อไม่พบ

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าดิบชื้น ป่าภูเขา ปัจจุบันหาได้ยากมาก เพราะชาวบ้านนำไปทำยา หากจะหามาทำยาต้องเดินทางไปเก็บในป่าระยะทางไกล ป่าตามเชิงเขา

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้เมล็ดประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่น ที่มีสรรพคุณรักษาอาการท้องอืด ท้องเฟ้อ รากนำมาบดทำรูปหอม

(20) ชื่อภาษาบรู : อังกิงลาแฮ้(ชื่อภาษาอีสาน หมากเขือขึ้น เขือขึ้น)

ชื่อสามัญ มะเขือขึ้น

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Solanum aculeatissimum* Jacq.

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

ชาวบ้านมักจะปลูกเองตามสวนหลังบ้าน หรือสวนไร่ นา แต่ไม่ค่อยจะดูแลรักษาให้ดี เป็นพิเศษ ปล่อยให้เกิดขึ้นเอง

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้รากประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่น ที่มีสรรพคุณรักษาสตรีคลอดบุตรใหม่ ๆ อยู่กรรม อยู่คำ ตำรับยาประกอบด้วยแก่นมะขาม รากเปล้า รากแคลาว รากสมัด ปรุงโดยการต้มรับประทานแทนน้ำดื่มขณะอยู่กรรมอยู่คำ

รากมะเขือขึ้น แขน้ำรับประทานน้ำ หรือเคี้ยวสดๆ แก้อี้อ ระคายคอ

(21) ชื่อภาษาบรู : อารองกริ่ง (ชื่อภาษาอีสาน หมากอึก หมากขน)

ชื่อสามัญ มะอึก

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Solanum stramonifolium* Jacq.

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

ชาวบ้านมักจะปลูกไว้ตามสวนครัวหลังบ้านหรือปล่อยทิ้งไว้ให้เจริญเติบโตตามลำพังไม่ค่อยเอาใจใส่ดูแลรักษามากนักแต่ชาวบ้านจะรู้ว่าสมุนไพรชนิดนี้มีอยู่ที่ใด จำนวนที่ปลูกจึงไม่ค่อยมีมากนัก

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ผลดิบหรือผลสุก ชาวบ้านจะนำมารับประทานบำรุงธาตุ บางคนอาจนำมารับประทานเป็นผัก เมื่อรับประทานกับข้าวจำพวกน้ำพริก หรือลาบ ซึ่งจะขึ้นอยู่กับรสนิยมของแต่ละบุคคล บางคนชอบนำมาใช้ปรุงส้มตำ

(22) ชื่อภาษาบรู : อารองสีดา (ชื่อภาษาอีสาน สีดา)

ชื่อสามัญ ฝรั่ง

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Psidium guajava* Linn.

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามรั้วบ้าน และสวนหลังบ้าน สวนไร่ นา ทั้งที่เกิดเองและปลูก ปริมาณพอหาได้ หากเป็นฝรั่งพื้นบ้าน

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้ใบหรือลูกอ่อนเคี้ยวเพื่อดับกลิ่นปาก หรือรับประทานสดๆ สรรพคุณรักษาโรคกระเพาะอาหาร ท้องอืด ท้องเฟ้อ

(23) ชื่อภาษาบาลี : อารองบงอ้าก (ชื่อภาษาอีสาน ลิ่นฟ้า)

ชื่อสามัญ เพกา

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Oroxylum indicum* Vent.

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามสวนหลังบ้าน ตามรั้วบ้าน ป่าละเมาะหรือสวน ไร่ นา ชาวบ้านอาจปลูกหรือสงวนรักษาไว้ ไม่ตัดทำลายทิ้ง ปริมาณพอกาได้

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้เปลือกโดยใช้มีดขูดให้เป็นฝอยหรือขูดละเอียด ใช้พอกบริเวณที่เป็นแผล ผิ หนอง ราก ใช้ร่วมกับสมุนไพรชนิดอื่น บำรุงธาตุ ตำรับยาต้ม

ผลอ่อนของลิ่นฟ้า ใช้รับประทานได้โดยนำไปปิ้งหรือย่างไฟแล้วรับประทานเป็นผัก กินกับน้ำพริกหรือลาบ ขึ้นอยู่กับความชอบของแต่ละบุคคล

(24) ชื่อภาษาบาลี : อารองสัมมอ (ชื่อภาษาอีสาน สัมมอ)

ชื่อสามัญ สมอ

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Terminalia chebula* Retz.

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามที่นาที่สวน ป่าเชิงเขา ป่าเต็งรัง ชาวบ้านจะสงวนรักษาไว้เพื่อรับประทานผล ถือว่าเป็นยาและเป็นผัก

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้รากประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่น ที่มีสรรพคุณแก้โรคท้องบิด ใช้เป็นตำรับยาต้ม

ผลสมอมีสรรพคุณรักษาโรคกระเพาะอาหาร ท้องอืด ท้องเฟ้อ ช่วยขับลม ชาวบ้านนิยมรับประทานผลสด ๆ หรือนำมาดอง

(25) ชื่อภาษาบาลี : กะย่ำ (ชื่อภาษาอีสาน ผักกะย่ำ)

ชื่อสามัญ ---

ชื่อวิทยาศาสตร์ หาชื่อไม่พบ

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าขึ้นแฉะ หรือริมแหล่งน้ำ มักรวมอยู่เป็นกลุ่ม ปริมาณพอลหาได้ จะมีเฉพาะแหล่ง

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใบชาวบ้านชอบนำมารับประทานเป็นผักสด มีสรรพคุณรักษากระเพาะอาหารให้ย่อยง่าย สบายท้อง ชาวบรูชอบนำมารับประทานกับแกงหน่อไม้ ปนปลา น้ำพริกปลา แต่กินขึ้นอยู่กับความชอบของแต่ละบุคคล

(26) ชื่อภาษาบาลี : อารองปัตปี (ชื่อภาษาอีสาน ปัตปีแดง)

ชื่อสามัญ เจตมูลเพลิงดอกแดง

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Plumbago indica* Linn.

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามรั้วบ้าน ป่าละเมาะใกล้หมู่บ้าน บางคนนำมาปลูกหลังบ้าน 1-2 ต้น ไม่มาก หรืออาจเกิดเอง และรักษาไว้ไม่ทำลาย

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้ใบหรือลำต้นประกอบกับสมุนไพรอื่น ๆ ที่เป็นยาที่มีสรรพคุณแก้ปวดหลัง ปวดเอว เป็นยาบำรุงกำลัง บำรุงธาตุ ใช้เป็นตำรับยาต้ม

(27) ชื่อภาษาบรู : ผักแป้น (ชื่อภาษาอีสานผักแป้น)

ชื่อสามัญ ผักแป้น

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Allium tuberosom* Roxb.

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

ชาวบรูชอบปลูกในกระถาง ตั้งไว้บริเวณชานบ้าน รั้วบ้าน บ้านละ 1-2 กระถาง เพื่อนำมาใช้ประโยชน์ได้สะดวก

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้ใบสด ๆ จำนวนมากพอสมควรรยี้หรือตำ ผสมกับข้าวสารเหนียว ข้าวสารเจ้า นำมาพอก แปะศีรษะ เพื่อลดอาการไข้ ปวดหัวตัวร้อน

(28) ชื่อภาษาบรู : อารองมะค้อ (ชื่อภาษาอีสาน ไม้ค้อ)

ชื่อสามัญ ตะคร้อ

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Schleichera oleosa* Merr.

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าเชิงเขา ป่าหัวไร่ปลายนา ป่าละเมาะใกล้หมู่บ้าน เป็นไม้ขนาดใหญ่ ชาวบรูมักสงวนรักษาไว้เพราะผลรับประทานได้ ปริมาณพหุหาได้

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ยอดอ่อนนำมารับประทานแก้ไข้ แก้อาการร้อนใน ผลมีเมล็ดและมีเนื้อหุ้มเมล็ด มีรสเปรี้ยว หวาน บางคนชอบรับประทาน จิ้มเกลือ น้ำปลา ปลาแร่ ได้ ขึ้นอยู่กับความชอบของแต่ละบุคคล เปลือก ขูดเป็นฝอย ใช้พอก ทา บาด แผลสด

(29) ชื่อภาษาบรู : ซิมือเกรี้ยมปริง (ชื่อภาษาอีสาน เครือกระจาย)

ชื่อสามัญ กระจาย

ชื่อวิทยาศาสตร์ หาชื่อไม่พบ

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

เป็นไม้เถามีหนามสั้น ๆ ขึ้นตามโพน จอมปลวก ตามป่าหรือที่ดอน หัวไร่ปลายนา ปริมาณพมหาได้ แต่ไม่มาก

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้ราก ประกอบสมุนไพรชนิดอื่นที่มีสรรพคุณ แก้อาการปวดท้องบิด ถ่ายไม่หยุด ใช้เป็นตำรับยาต้ม

ชาวบรูนำยอดกระจาย มาตำปุงด้วยปลาร้า พริก เกลือ รับประทาน

(30) ชื่อภาษาบรู : ซิมือตี้จ้อจ (ชื่อภาษาอีสาน ตดหมา เครือตดหมา)

ชื่อสามัญ ย่านทาไหม

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Paederia tomentosa* Bl. var. *glabra* Kurz.

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าละเมาะ ป่าหัวไร่ปลายนา สวน จะสงวนรักษาไว้เพราะรู้ว่าเป็นพืชที่มีประโยชน์ จำนวนพมหาได้ แต่ไม่มาก

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้รากทุบละลายน้ำเป็นส่วนผสมทำขนมชนิดหนึ่งที่เรียกว่า ข้าวเกรียบอีสาน ทำให้มีรสหอมหวาน มีสรรพคุณขับลม

ประโยชน์ด้านอื่น สามารถใช้ใบยี้ละลายน้ำ ให้วัวควายกินเมื่อมีอาการท้องเสีย อาหารไม่ย่อย ใช้รากนำมาผสมกับสมุนไพรอื่น ทำเป็นหัวเชื้อหมักเหล้าสาโท

(31) ชื่อภาษาบรู : ตาเสื่อ (ชื่อภาษาอีสาน หูเสื่อ)

ชื่อสามัญ ---

ชื่อวิทยาศาสตร์ หาคือไม่พบ

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

ชาวบรูชอบปลูกไว้ในกระถาง ตามระเบียงบ้าน ข้างลานบ้าน แต่ไม่มาก เพราะชาวบ้านสามารถขอกันและกันได้ เมื่อเพื่อนบ้านต้องการจะใช้

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

รับประทานใบสด บำรุงกำลัง ทำให้นอนหลับดี ใบรับประทานเป็นผักสด จิ้มน้ำพริก

(32) ชื่อภาษาบรู : อาเจ็ย (ชื่อภาษาอีสาน ชิง)

ชื่อสามัญ ชิง

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Zingiber officinale* Rosc.

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

ชาวบรูส่วนใหญ่มักจะปลูกไว้ใช้เอง เพราะเป็นทั้งอาหารและเป็นยาสามัญประจำบ้าน ระหว่างเพื่อนบ้านสามารถจะขอกันได้

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้หัว ลำต้น ใบ ประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่น ที่มีสรรพคุณบำรุงธาตุ ขับลมในกระเพาะใช้เป็นตำรับยาต้ม หัว ผานทาแผลสด

ใช้หัวบดให้ละเอียดเป็นผงชงละลายน้ำร้อนดื่มเพื่อบำรุงธาตุ ขับลมในกระเพาะ

หัวสด ใช้ปรุงอาหาร ใส่แกง อ่อม ต่างๆ

(33) ชื่อภาษาบาลี : อารองปะตงเลียด (ชื่อภาษาอีสาน ปะตงเลียด)

ชื่อสามัญ —

ชื่อวิทยาศาสตร์ หาชื่อไม่พบ

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าเชิงเขา แต่หาได้ยากมาก เพราะป่าถูกทำลาย การเจริญเติบโตต้องเป็นป่าที่มีต้นไม้ขนาดใหญ่ให้เกี่ยวพันเพื่อเจริญเติบโต

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้หัวประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่น ที่มีสรรพคุณบำรุงเลือด บำรุงธาตุ แก้ปะตง ใช้เป็นตำรับยาต้ม

(34) ชื่อภาษาบาลี : อารองแกะอาเตย (ชื่อภาษาอีสาน ต่างไก่)

ชื่อสามัญ กะดังใบ

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Leea indica* (Burm.f.) Merr.

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าเต็งรัง ป่าเชิงเขา ริมรั้วสวน ไร่นาทัวไป หาได้ง่าย มีชนิดต่างไก่ใหญ่ และต่างไก่น้อย

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้รากประกอบสมุนไพรชนิดอื่น ที่มีสรรพคุณรักษา อาการไอ แก้โรคกระเพาะอาหาร ท้องร่วง เป็นตำรับยาสมุนไพรต้ม

(35) ชื่อภาษาบรู : ยาห้ว(ชื่อภาษาอีสาน ยาห้ว)

ชื่อสามัญ ยาห้ว

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Smilax glabra* Roxb.

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

ป่าเชิงเขาไกลจากหมู่บ้าน ค่อนข้างหาได้ยากมาก แต่มีขายที่ร้านขายสมุนไพร ตามตลาดทั่วไป

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้ห้วประกอบด้วยสมุนไพรชนิดอื่น ที่มีสรรพคุณบำรุงธาตุ รักษาโรคมะเร็ง ส่วนใหญ่หมอสุมไพรมักจะนำไปประกอบกับตำรับยาสมุนไพรหลายตำรับ เพื่อลดอาการหลายอาการ ส่วนใหญ่ใช้เป็นตำรับยาต้ม

(36) ชื่อภาษาบรู : อารองกุกู้ (ชื่อภาษาอีสาน ไมยราบ)

ชื่อสามัญ ไมยราบ

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Mimosa pudica* Linn.

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าละเมาะใกล้ ๆ หมู่บ้าน ปริมาณมากหาได้ง่าย ถือว่าเป็นวัชพืช

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้ราก เถา ประกอบด้วยสมุนไพรชนิดอื่น ที่มีสรรพคุณบำรุงธาตุ ส่วนใหญ่ใช้เป็นตำรับยาต้ม

(37) ชื่อภาษาบาลี : ชีมีอคางควาย (ชื่อภาษาอีสาน คางควาย)

ชื่อสามัญ หางไหล

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Dalbergia abbreviata* Craib

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าเชิงเขา ป่าละเมาะ ป่าเต็งรัง ค่อนข้างหายาก แต่พอหาได้ คนทั่วไปจะไม่ทราบชื่อ

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้เถา ประกอบกับสมุนไพร ภูซาง แขน้ำสะอาด ให้วัวควายกิน เพื่อรักษาอาการปากเปื่อย

(38) ชื่อภาษาบาลี : อารองบักเม้า (ชื่อภาษาอีสาน หมากเม้า)

ชื่อสามัญ เม้าสร้อย

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Antidesma acidum*

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าเต็งรัง ป่าเชิงเขา ไกล่ และ ไกล หมูบ้าน มีจำนวนมาก ชาวบ้านบางคนนำมาปลูกไว้ในที่ดินของตนเพื่อแปรรูปเป็นน้ำหวานหรือทำไวน์

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้แก่นประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่น ที่มีสรรพคุณรักษาอาการโรคนี้ เป็นตำรับยาสมุนไพรต้ม

(39) ชื่อภาษาโบราณ : อารองสองฟ้า (ชื่อภาษาอีสาน สองฟ้า)

ชื่อสามัญ สองฟ้า

ชื่อวิทยาศาสตร์ หาชื่อไม่พบ

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าเต็งรัง ป่าเชิงเขา ป่าไร่ สวน นา ที่ทิ้งร้าง พบจำนวนมากทั่ว ๆ ไป

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้รากประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่น ที่มีสรรพคุณรักษา ฝนผสมน้ำดื่มรักษา อาการไอ เจ็บคอ เสียงแหบแห้ง รักษาโรคกระเพาะ ท้องผูก บำรุงธาตุให้เลือดลมปกติ เป็นตำรับสมุนไพรต้ม

(40) ชื่อภาษาโบราณ : อารองกันจ้อง (ชื่อภาษาอีสาน คันจ้อง)

ชื่อสามัญ ลำบิดดง

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Diospyros filipendula* Pierre ex Lecomte

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าเต็งรัง ป่าละเมาะใกล้หมู่บ้าน ปริมาณพอหาได้

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้ใบหรือยอดอ่อน ชี้ละลายในน้ำสะอาด กรองด้วยผ้าจะได้น้ำยา เพื่อใช้หยอดตา สรรพคุณรักษาอาการตาฟาง

ใบอ่อนรับประทานเป็นผัก

(41) ชื่อภาษาบาลี : ชีมีอเขาปอก (ชื่อภาษาอีสาน เครือเขาปอก)

ชื่อสามัญ ---

ชื่อวิทยาศาสตร์ หาชื่อไม่พบ

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าเต็งรัง ป่าละเมาะใกล้ โกล หมู่บ้าน ปริมาณพมหาได้ คนทั่วไปไม่ค่อยรู้จักชื่อและสรรพคุณ

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้เถา ประกอบสมุนไพรชนิดอื่น ๆ ที่มีสรรพคุณแก้อาการท้องเสีย ใช้หมากหมื่น

(42) ชื่อภาษาบาลี : อีทือ(ชื่อภาษาอีสาน อีทือ)

ชื่อสามัญ ---

ชื่อวิทยาศาสตร์ หาชื่อไม่พบ

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าเชิงเขา ป่าโปร่ง ป่าไร่ นา สวนที่ทิ้งร้าง ปริมาณพมหาได้ หากรู้แหล่ง

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้ใบ หัว ประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่น ที่มีสรรพคุณรักษาอาการท้องร่วงและท้องอืด เป็นตำรับยาสมุนไพรต้ม

ดอก ใบ ชาวบ้านนิยมนำมาเป็นผักกินกับน้ำพริก ปั่น แล้วแต่ความชอบของแต่ละบุคคล

(43) ชื่อภาษาบรู : ซิมือกู่ตุ้ลราเจียง (ชื่อภาษาอีสาน ภูซ้าง)

ชื่อสามัญ —

ชื่อวิทยาศาสตร์ หาชื่อไม่พบ

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

เป็นพืชเถา ขึ้นตามต้นไม้ในป่าโปร่ง ป่าเต็งรัง ปริมาณหาได้ง่ายพบได้ทั่วไป

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้เปลือกแช่น้ำรับประทาน มีสรรพคุณบำรุงร่างกายให้อ้วนท้วนสมบูรณ์ หรือหากนำเปลือกมาบด ผสมน้ำผึ้งปั้นยาลูกกลอนรับประทานเป็นยาบำรุง

ใช้ใบทำห่อหมก หมกหน่อไม้ ทำให้รสชาติดี เป็นพิเศษ

(44) ชื่อภาษาบรู : อารองล้อยมาเยาะ (ชื่อภาษาอีสาน ทางวง)

ชื่อสามัญ —

ชื่อวิทยาศาสตร์ หาชื่อไม่พบ

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบในป่าเต็งรัง ป่าเชิงเขา ไกลจากหมู่บ้าน ปริมาณมากพอหาได้ แต่คนรู้จักน้อย

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ลำต้นมีน้ำมาก หากตัดแล้วเลื่อยมปลายให้แหลมชันขึ้นจะมีน้ำที่เก็บไว้ไหลออกมาจำนวนมาก ขึ้นอยู่ขนาดของต้น นำไปหยอดตาแก้ตาแดง เจ็บแสบตา นำน้ำไปดื่มรับประทานแก้ท้องร่วง

ใช้ราก ต้ม สรรพคุณ รักษาอาการอัมพาต อัมพฤกษ์ เป็นตำรับยาต้ม

(45) ชื่อภาษาบรู : ชิงแคง (ชื่อภาษาอีสาน ชิงชาย)

ชื่อสามัญ ทราย

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Boesenbergia rotunda* (Linn.) Mansf.

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าเต็งรัง ป่าเชิงเขา โกลหมุ่มบ้าน ปริมาณมีจำนวนพอหาได้

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้ใบ หัว นำไปประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่น ที่มีสรรพคุณรักษาโรคกระเพาะอาหาร
 ดำรับยาต้มหรือรับประทานสด ๆ แก้อาการท้องผูก

หัว ใบ บางคนชอบรับประทานเป็นผักกินกับแกงหน่อไม้ หรือกินกับน้ำพริก ซึ่งแล้ว
 แต่ความชอบของแต่ละบุคคล

(46) ชื่อภาษาบรู : ซิมือตะคอง(ชื่อภาษาอีสานหนามค่อม หนามคอง)

ชื่อสามัญ ตะคอง

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Zizyphus cambodiana* Pierre

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าเชิงเขา ป่าเต็งรัง โกลหมุ่มบ้าน ชาวบ้านทั่วไปชอบทำลาย เพราะลำบาก
 ในการเดินทาง มีหนามปักชิดชวน ปริมาณมีพอหาได้

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้เปลือก แก่น ราก ฝนผสมน้ำรับประทาน สรรพคุณแก้อาการสะอึก ที่มีอาการ
 หายยาก

ชูดเปลือก แปะ พอก รักษาอาการเลือดไหล แผลสด

(47) ชื่อภาษาบาลี : อารองคตงแล้ง(ชื่อภาษาอีสาน ต้องแล้ง ท้องแล้ง)

ชื่อสามัญ นมน้อย

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Polyalthia evecta* (Pierre) Finet & Gagnep

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

เป็นไม้พุ่มพบตามป่าโปร่ง ป่าภูเขา ป่าเต็งรัง ป่าไร่ สวนที่ทิ้งร้าง ปริมาณพบเป็นกลุ่มหากรู้แหล่งจะหาได้ง่าย

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้รากผสมน้ำประคบกับสมุนไพรอื่น ที่มีสรรพคุณรักษาอาการปวดเอว ปวดหลัง เป็นตำรับยาเย็น

ผลสุก มีรสหวานแต่มีเนื้อไม่มากรับประทานได้ บางคนชอบรับประทาน รสชาติอร่อย

(48) ชื่อภาษาบาลี : อารองทังคิ (ชื่อภาษาอีสาน ทังคิ)

ชื่อสามัญ ทังคิ

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Croton crassifolius* Geisel

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

เป็นไม้ขนาดเล็ก ชอบขึ้นอยู่ตามป่าโปร่ง ป่าเชิงเขา ขึ้นอยู่เป็นกลุ่ม ๆ ปริมาณค่อนข้างหายากหากไม่รู้แหล่ง มีคนรู้จักสมุนไพรชนิดนี้น้อย

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้ราก ลำต้น ใบ ประคบกับสมุนไพรชนิดอื่น ที่มีสรรพคุณ บำรุงกำลัง รักษาอาการท้องเสีย ไข้มาลาเรีย เป็นตำรับยาสมุนไพรต้ม หรืออาจใช้เป็นสมุนไพรเดี่ยวโดยการบดผสมกับน้ำผึ้งปั้นเป็นลูกกลอน

(49) ชื่อภาษาบรู : อารองตาไก่ (ชื่อภาษาอีสาน ตาไก่)

ชื่อสามัญ กำแพงเจ็ดชั้น

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Salacia chinensis* Linn.

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าเชิงเขา ป่าเต็งรัง หรือป่าตามหัวไร่ปลายนา ปริมาณมีมากห่างาย ชาวบ้านรู้จักสมุนไพรชนิดนี้

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้แก่น ลำต้น ประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่น ที่มีสรรพคุณรักษาอาการโรคกระเพาะอาหาร เป็นยาระบาย หากผสมกับตากวางจะมีสรรพคุณรักษาโรคตับ เป็นตำรับสมุนไพรต้ม

(50) ชื่อภาษาบรู : ซิมือบบวม (ชื่อภาษาอีสาน บวมลม)

ชื่อสามัญ จุกโรหินี

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Dischidia major* (Vahl) Merr.

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าเต็งรัง ป่าริมเขา โกลหมูบ้าน ชอบขึ้นเกาะเกี่ยวกับต้นไม้ขนาดใหญ่ ปริมาณค่อนข้างหาได้ยาก

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้ผล เถา ประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่น ที่มีสรรพคุณรักษาโรคปวดลม ปวดงเล็ด กะบูน เรอ สมุนไพรประกอบเป็นตำรับยาได้แก่ ค้อ(ราก) มะเกลือ(ราก) ส้มลม(ราก) เป็นตำรับยาสมุนไพรต้ม

(51) ชื่อภาษาบรู : อารองก้อมก้อยลวดซอน(ชื่อภาษาอีสาน ก้อมก้อย
ลวดซอน อ่อมอ้อยลวดซอน

ชื่อสามัญ ก้อมก้อยลวดซอน

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Tylophora rotundifolia* Ham. ex Wight

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

เป็นไม้พุ่มขนาดเล็ก เลื้อยตามดิน พบในป่าที่ห่างจากหมู่บ้าน ป่าโปร่ง ป่าไร่สวน
ที่ทิ้งร้างไว้ ปริมาณมีน้อยค่อนข้างหายาก

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้ราก ลำต้น ประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่น ที่มีสรรพคุณบำรุงหัวใจ ปัสสาวะ แก่
เมื่อย รักษาไตเสื่อม เป็นตำรับสมุนไพรต้ม

(52) ชื่อภาษาบรู : อารองมิดรากวย (ชื่อภาษาอีสาน บิคน)

ชื่อสามัญ ราชคัศ

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Brucea javanica* Merr.

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบในป่าเชิงเขา ป่าเต็งรัง ห่างจากหมู่บ้าน ปริมาณมีน้อยหายากและไม่ค่อยมีใครรู้
จักสมุนไพรชนิดนี้

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้รากประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่น ที่มีสรรพคุณรักษาโรคกระเพาะ มะเร็งมดลูก
มะเร็งเข้าข้อ และบำรุงกำลัง เป็นตำรับยาสมุนไพรต้ม

(53) ชื่อภาษาบรู : อารองลุ่มบ็ุย (ชื่อภาษาอีสาน ชีม้อน)

ชื่อสามัญ —

ชื่อวิทยาศาสตร์ หาชื่อไม่พบ

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าหนาที่บ บำเต็งรัง ป่าที่ไร้สวนที่ปล้อยทึงไว้ เป็นเถา ซึ่งชอบขึ้นตามป่า มีต้นไม้เกี่ยวพันเจริญเติบโต ปริมาณพมหาได้

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้เถาประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่น ที่มีสรรพคุณรักษาอาการโรคท้องร่วง ท้องเดิน และโรคกษัยไตพิการ เป็นตำรับยาสมุนไพรต้ม

ใช้รักษาอาการอยู่กรรมอยู่ค้ำไม่ได้ บำรุงเลือด

(54) ชื่อภาษาบรู : อารองบักกีโรด (ชื่อภาษาอีสาน ผักอีเล็ด)

ชื่อสามัญ ชะพลู

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Piper sarmentosum* Roxb. ex Hunter

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

ชาวบ้านมักปล้อยให้โตเองตามลำพัง เพราะปลุกง่าย ชอบขึ้นตามต้นไม้ใหญ่ ๆ ในสวนผลไม้ สวนหลังบ้าน ปริมาณมีมากหาได้ง่าย

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้ราก ลำต้น ใบ ประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่น ที่มีสรรพคุณรักษามะเร็งกระดูก มะเร็งเต้านม ใช้เป็นตำรับยาต้ม

ชาวบ้านชอบนำมาแกงอ่อมหรือรับประทานเป็นผักสด กินกับน้ำพริก หรือรับประทานในลักษณะเมียงสด

(55) ชื่อภาษาบรู : ซิมือหูลิง (ชื่อภาษาอีสาน หูลิง)

ชื่อสามัญ แพบน้ำ

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Hymenocardia wallichii* Jul.

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

ป่าเชิงเขา ป่าเต็งรังไกล ๆ จากหมู่บ้านปริมาณมีน้อยค่อนข้างหายาก มีคนรู้จักสมุนไพรนี้้น้อยมาก

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้ราก ลำต้น ประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่น ที่มีสรรพคุณแก้โรคใช้รากสาด ใช้ไต่พอยด์ ใช้เป็นตำรับยาต้ม

(56) ชื่อภาษาบรู : ซิมือกอรอ (ชื่อภาษาอีสาน กอชอ)

ชื่อสามัญ บอระเพ็ด

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Tinospora crispa* Miers

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าเชิงเขา ป่าละเมาะหรือหัวไร่ปลายนา ไร่สวนของชาวบ้านปลูกงาย เพียงแต่นำเถาทิ้งไว้ที่ต้นไม้ตามสวนผลไม้ ปริมาณมีมากหาได้ง่าย

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้เถากับสมุนไพรอื่น ๆ ที่มีสรรพคุณรักษาโรคกระเพาะอาหาร หรือเป็นยาปลูกธาตุ ต้องใช้ร่วมกับสมุนไพรอื่นเพราะมีรสขมจัด หากจะใช้เป็นสมุนไพรเดี่ยวมีกษสมหรือดองน้ำผึ้งเป็นยาบำรุงธาตุ บำรุงกำลัง

(57) ชื่อภาษาบาลี : อารองว่านชน (ชื่อภาษาอีสาน ว่านชน)

ชื่อสามัญ พลับพลึง

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Crinum asiaticum* Linn.

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามรั้วบ้าน สวนหลังบ้าน หลังสวน ชาวบรูชอบปลูกไว้โดยไม่ต้องดูแลรักษาให้ยุ่งยาก มักจะเจริญเติบโตตามลำพัง เพื่อนบ้านสามารถขอกันได้

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้ใบลนไฟหรือย่างเพื่อนำไปประคบ รักษาอาการช้ำบวม จากอุบัติเหตุ หรือใช้กับสตรีตกเลือด เสียเลือดมากคลอดบุตรใหม่ ตำรับประคบหรือใช้อม รุม บริเวณที่เป็น

ชาวบรูเชื่อว่า ปลูกว่านชนไว้หน้าหรือหลังบ้านจะเป็นพืชมงคลป้องกันภัยอันตราย ผีมิให้เข้ามาในบ้าน

(58) ชื่อภาษาบาลี : ชีมือไส้ตัน(ชื่อภาษาอีสาน ไส้ตัน เครือไส้ตัน)

ชื่อสามัญ ---

ชื่อวิทยาศาสตร์ หาชื่อไม่พบ

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าละเมาะ ป่าเชิงเขา ป่าหัวไร่ปลายนา ปริมาณหาได้ง่าย มีจำนวนมาก

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้รากประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่น ที่มีสรรพคุณรักษาโรคกระเพาะอาหาร ใช้เป็นตำรับยาต้ม ใบหรือยอดอ่อนสามารถนำมารับประทานสด ๆ เป็นผักสด

ยอดอ่อน แกง อ่อม รับประทานเป็นพืชผักได้

(59) ชื่อภาษาบรู : ซิมอตรอมป็น คีโตเต่า (ชื่อภาษาอีสาน บันไคลิง)

ชื่อสามัญ กระไคลิง

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Bauhinia scandens* Linn. var. *horsfieldii*
(Miq.) K. et S.S. Larsen

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าเชิงเขา ป่าดงรัง ไกลจากหมู่บ้าน ปริมาณค่อนข้างหายาก

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้เปลือก แก่น ประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่น ที่มีสรรพคุณรักษาโรคมาลาเรีย ใช้เป็นตำรับยาต้ม หรือฝนเป็นตำรับยาเย็นก็ได้

(60) ชื่อภาษาบรู : ซิมือกีแลงปรัน (ชื่อภาษาอีสาน ปอแสนพัน)

ชื่อสามัญ ---

ชื่อวิทยาศาสตร์ หาชื่อไม่พบ

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าเชิงเขา ป่าละเมาะ ป่าไกลจากหมู่บ้าน ปริมาณมีพหหาได้

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้เปลือกหรือแก่น ประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่น ที่มีสรรพคุณเป็นยารักษาธาตุ บำรุงกำลังและเป็นตำรับยาเย็น โดยการแช่น้ำหรือต้มอาบ รักษาอาการมดมาน (ลมพิษ) ลำต้น แช่ น้ำกิน แก้กระหายน้ำ ร้อนใน

(61) ชื่อภาษาบาลี : ชีมีอปอเต่าให้ (ชื่อภาษาอีสาน ปอเต่าให้)

ชื่อสามัญ ---

ชื่อวิทยาศาสตร์ หาชื่อไม่พบ

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าเชิงเขา ป่าเต็งรัง ป่าทั่วไปไกลจากหมู่บ้าน ปริมาณมีพอกหาได้

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้รากประกอบด้วยสมุนไพรชนิดอื่น ที่มีสรรพคุณรักษาโรคตับ บำรุงตับ ใช้เป็นตำรับยาต้ม ตำรับยาสมุนไพรรักษาโรคตับ บำรุงตับ ได้แก่ พวงพี (ราก) ปอเต่าให้ (ราก)

ลำต้น ชูด เขาเปลือก รับประทานแก้ท้องอืด ถ่ายไม่สะดวก

(62) ชื่อภาษาบาลี : ชีมีอฝี่่วน (ชื่อภาษาอีสาน ฝี่่วน)

ชื่อสามัญ นมควาย

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Uvaria rufa* Bl.

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าโปร่ง ป่าเต็งรัง ป่าตามหัวไร่ปลายนา มีต้นไม้ใหญ่มากพอกที่จะเกาะเกี่ยวพันเจริญเติบโต พอกหาได้

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้เถา ราก ประกอบด้วยสมุนไพรชนิดอื่น ที่มีสรรพคุณบำรุงกำลัง รักษาโรคกระเพาะอาหาร ใช้เป็นตำรับยาต้ม

ผลสุก รับประทานได้

(63) ชื่อภาษาบรู : อารองกำที่ค่อน (ชื่อภาษาอีสาน พวงที)

ชื่อสามัญ นมสวรรค์

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Clerodendrum paniculatum* Linn.

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

เป็นไม้พุ่ม พบตามริมรั้วสวน ไร่ นา สวนหลังบ้าน ปริมาณมีมากหาได้ง่าย มีคนรู้จักนำไปใช้มาก

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้รากประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่น ที่มีสรรพคุณ รักษาขณะอยู่กรรมอยู่คำ แก้สารพิษ บำรุงตับ ใช้เป็นตำรับยาต้ม

(64) ชื่อภาษาบรู : อารองแขนมาลวัน (ชื่อภาษาอีสาน เกล็ดตีน)

ชื่อสามัญ เกล็ดปลาร้อน

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Phyllodium pulchellum* (Benth) - Desv.

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าละเมาะ ป่าเต็งรัง ป่าไผ่หมู่บ้าน ปริมาณมีมากหาได้ง่าย

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้รากประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่น ที่มีสรรพคุณรักษาโรคกระเพาะอาหาร บำรุงตับ บำรุงเลือด ลม ใช้เป็นตำรับยาต้ม

(65) ชื่อภาษาบรู : ซีมือจ้อต (ชื่อภาษาอีสาน หนอนตายยาก)

ชื่อสามัญ หนอนตายยาก

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Stemona tuberosa* Lour.

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบในป่าเชิงเขา ป่าเต็งรังหนาที่บ ปริมาณมีน้อยค่อนข้างหาได้ยาก

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้เถา ประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่น ที่มีสรรพคุณรักษา แก้อาการคันสูงตัมร่วมกับผัก
กูด(ราช้อย) รักษาโรคตับ น้ำรุงตับ รักษาโรคกระเพาะอาหาร ใช้เป็นตำรับยาต้ม

(66) ชื่อภาษาบรู : อารองหนวดแมว (ชื่อภาษาอีสาน หญ้าหนวดแมว)

ชื่อสามัญ พยับเมฆ

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Orthosiphon aristatus* Miq.

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามสวนหลังบ้าน สวนครัว มักเกิดเอง คนส่วนใหญ่จะไม่เห็นประโยชน์ ปล่อยให้เจริญเติบโตตามธรรมชาติ มีพอกาได้

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้ลำต้น ราก ใบ หรือทุกส่วนประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่น ที่มีสรรพคุณบำรุง
กำลัง ใช้เป็นตำรับยาต้ม

(67) ชื่อภาษาบรู : ซิมือราบิราเยียะ (ชื่อภาษาอิสาน อีโก้ย เครือโก้ย)

ชื่อสามัญ ก่าแดง

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Cissus aristata*

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าที่มีต้นไม้ใหญ่ให้พันเกาะเกี่ยวเจริญเติบโตได้ ปริมาณมีพหุหาได้

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้เถา ใบ ประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่น ที่มีสรรพคุณบำรุงเลือดลม บำรุงสมอง ใช้เป็นตำรับยาต้ม เถามีน้ำเก็บไว้ รับประทานแก้กระหาย

ราก มีพิษ ใช้เบื่อปลา

(68) ชื่อภาษาบรู : บุกไม้ (ชื่อภาษาอิสาน กลิ้งกลางดง)

ชื่อสามัญ กลิ้งกลางดง

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Stephania venosa* (Bl.) Spreng.

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าเชิงเขา หน้าผา หรือป่าที่มีต้นไม้ขนาดใหญ่พอให้เกาะเกี่ยวเจริญเติบโต ปริมาณพหุหาได้

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้หัวประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่น ที่มีสรรพคุณรักษาโรคตับ บำรุงตับ บำรุงกระดูก บำรุงหัวใจ ใช้เป็นตำรับยาต้ม

หัว ใบ ต้ม เป็นยาบำรุงร่างกาย บำรุงเลือด

(69) ชื่อภาษาบรู : บัดส้มข้าด (ชื่อภาษาอีสาน หน้าคัมปาว)

ชื่อสามัญ หน้าสามคม

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Scleria levis* Retz.

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าทั่วไป ป่าเต็งรัง ป่าเชิงเขา เป็นพืชตระกูลหญ้า ปริมาณพบเห็นได้ง่าย เป็นวัชพืช ชาวไร่ชาวนาต้องกำจัด

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้รากประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่น ที่มีสรรพคุณรักษาโรคนิ่ว ปัสสาวะขัด ใช้เป็นตำรับยาต้ม

ใช้ประกอบกับ เอื้อง(หัว) หญ้าแห้วหมู เมล็ดฝ้าย เครือกะปอม ต้ม รักษาโรคนิ่ว

(70) ชื่อภาษาบรู : ซิมือขมันเคือ (ชื่อภาษาอีสาน ขมันเคือ)

ชื่อสามัญ ขมันเคือ

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Fibraurea tinctoria* Lour.

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบในป่าทั่วไป ป่าเชิงเขา ป่าเต็งรัง ปัจจุบันมีปริมาณน้อยหายากมาก มีคนรู้จักชื่อน้อยมาก

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้แก่นประกอบสมุนไพรชนิดอื่น ที่มีสรรพคุณรักษาโรคตาเหลือง ดีซ่าน ใช้เป็นตำรับยาต้ม

(71) ชื่อภาษาบรู : อารองกาม้อย(ชื่อภาษาอีสาน ตินนง)

ชื่อสามัญ ตินนง

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Vitex pinnata* Linn.

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าเชิงเขา ป่าภูเขา ป่าเต็งรัง ป่าที่มีต้นไม้หนาที่บ ปริมาณมีพอลหาได้ ไม่มากนัก เป็นหย่อม ๆ

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้แก่นประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่น ที่มีสรรพคุณรักษาโรคไข้รากสาด หรือไข้ไทฟอยด์ ใช้เป็นตำรับยาต้ม

ชาวบ้านบางคนนำมาก่อสร้างบ้านเรือน เพราะเป็นไม้เนื้อแข็ง ขนาดใหญ่

(72) ชื่อภาษาบรู : อารองเบ็ยกาม้อย(ชื่อภาษาอีสาน ตุมตัง)

ชื่อสามัญ กระแจะ

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Hesperethusa crenulata* Roem

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าเชิงเขา ป่าภูเขา ป่าเต็งรัง ป่าที่มีต้นไม้หนาที่บ ปริมาณมีไม่มากนัก เป็นหย่อม ๆ ค่อนข้างหายาก

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้แก่น ประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่น ที่มีสรรพคุณรักษาอาการท้องผูก นอกจากนั้น ยังมีสรรพคุณบำรุงตับ บำรุงหัวใจ ใช้เป็นตำรับยาต้ม

ตำรับยาอายุวัฒนะ กอฮอ ตุมตัง ไม้แดง ยาหัว ใช้เป็นตำรับยาต้ม

(73) ชื่อภาษาบรู : อารองเหมือดแอ่(ชื่อภาษาอีสาน เหมือดแอ่)

ชื่อสามัญ พลองเหมือด

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Memecylon edule* Roxb.

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าละเมาะ ป่าเชิงเขา ป่าภูเขา ป่าเต็งรัง ป่าที่มีต้นไม้หนาทึบ ปริมาณมีมาก หาได้ง่าย พบจำนวนมากที่พื้นที่ที่มีความชุ่มชื้นสูง

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้รากหรือแก่น ประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่น ที่มีสรรพคุณแก้อาการเส้นตึง เส้นเอ็นตึง และบำรุงกระดูก ตำรับยาประกอบด้วย ไม้แดง(แก่น) เหมือดดำ(ลำต้น) เหมือดแดง(ลำต้น) ให้เป็นตำรับยาต้ม

ยาง ใช้เป็นยาสีฟัน ทำให้ฟันดำ รักษาฟันผุ

(74) ชื่อภาษาบรู : ซิม้อมัดเขี้ยว(ชื่อภาษาอีสาน เครือตาปลา)

ชื่อสามัญ ---

ชื่อวิทยาศาสตร์ หาชื่อไม่พบ

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าเชิงเขา ป่าภูเขา ป่าเต็งรัง ป่าที่มีต้นไม้หนาทึบ ปริมาณมีพหุหาได้ ไม่มากนักเป็นหย่อม ๆ

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้ลำต้นประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่น ที่มีสรรพคุณบำรุงกำลัง บำรุงประสาท แก้อาการตาฟาง บำรุงสายตา ใช้เป็นตำรับยาต้ม

(75) ชื่อภาษาบรู : อารองมัดอาบึก (ชื่อภาษาอีสาน ตานกกด)

ชื่อสามัญ คำรอก

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Ellipanthus tomentosus* Kurz.

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าเชิงเขา ป่าหัวไร่ปลายนา ป่าภูเขา ป่าเต็งรัง ป่าที่มีต้นไม้หนาทึบ ปริมาณมีพอลหาได้ ไม่มาก ขึ้นเป็นหย่อม ๆ ชาวบ้านจะรู้ชื่อและนำมาใช้ประโยชน์อยู่เสมอ

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้แก่น ลำต้น ประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่น ที่มีสรรพคุณแก้ไข้ ใช้เป็นตำรับยาต้ม ผน กินแก้ปวดขัดตามเนื้อ ตามตัว

(76) ชื่อภาษาบรู : อารองคิไพนกุ่ม (ชื่อภาษาอีสาน คิงไพนกุ่ม
โตไม่รู้ล้ม)

ชื่อสามัญ โตไม่รู้ล้ม

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Elephantopus scaber* Linn.

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าโปร่ง ป่าตามเชิงเขา ป่าที่ห่างไกลจากหมู่บ้าน ปริมาณมีน้อยค่อนข้างหายาก มีเฉพาะแหล่ง

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้ราก ลำต้น ใบ หรือทุกส่วนประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่น ที่มีสรรพคุณบำรุงธาตุ เพิ่มกำลังให้แข็งแรง อาจใช้ลักษณะสมุนไพรเดี่ยว ใช้เป็นตำรับยาต้ม

(77) ชื่อภาษาบรู : ซิมือเป๊ะกั้ง (ชื่อภาษาอีสาน เขม็อยเลือด)

ชื่อสามัญ ---

ชื่อวิทยาศาสตร์ หาชื่อไม่พบ

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าเชิงเขา ป่าภูเขา ป่าเต็งรัง ป่าที่มีต้นไม้หนาที่บ ปริมาณมีไม่มากหายาก ขึ้นเป็นหย่อม ๆ คนส่วนใหญ่จะไม่ค่อยรู้จัก

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้ราก ลำต้น ประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่น ที่มีสรรพคุณบำรุงเลือดลม หรือใช้เป็นสมุนไพรเดี่ยว ใช้เป็นตำรับยาต้ม

(78) ชื่อภาษาบรู : อารองหมอยสาวแก่ (ชื่อภาษาอีสาน หมอยสาวแก่)

ชื่อสามัญ หญ้ายายเภา

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Lygodium flexuosum* Sw.

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าเชิงเขา ป่าภูเขา ป่าเต็งรัง ป่าที่มีต้นไม้หนาที่บ บริเวณที่มีความชื้นสูง ปริมาณมีไม่มาก ขึ้นเป็นหย่อม ๆ ค่อนข้างหายาก

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้ราก ลำต้น ใบ หรือทั้งหมด ประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่น ที่มีสรรพคุณบำรุงธาตุ ปลูกธาตุ หรืออาจใช้เป็นสมุนไพรเดี่ยวก็ได้ ใช้เป็นตำรับยาต้ม

(79) ชื่อภาษาบรู : อารองอิคู้นา (ชื่อภาษาอีสาน อีคู้นา)

ชื่อสามัญ ---

ชื่อวิทยาศาสตร์ หาชื่อไม่พบ

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามทุ่งนา คันทนา ปริมาณมีจำนวนมาก หาได้ง่าย ชาวนาต้องการกำจัดถือว่าเป็นวัชพืช

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้ราก ลำต้น ใบ ตากให้แห้งหั่นเป็นฝอย ผสมยาสูบมวนเป็นบุหรี่ สูบสรรพคุณ
รักษาโรคผิวหนัง

ใช้รับประทานเป็นผัก ต้ม แกง อ่อม

(80) ชื่อภาษาบรู : ซิมือมำกระทิบโงง (ชื่อภาษาอีสานมำกระทิบโงง)

ชื่อสามัญ มำทลายโงง

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Neuropeltis racemosa* Wall.

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าเชิงเขา ป่าภูเขา ป่าเต็งรัง ป่าที่มีต้นไม้หนาทึบ ปริมาณมีไม่มาก ขึ้นเป็น
หย่อม ๆ หาได้ยากมาก เพราะคนรู้จักจะเก็บหาไปทำยา

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้เถา แก่นประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่น ที่มีสรรพคุณบำรุงธาตุ บำรุงกำลัง ปลูกธาตุ

(81) ชื่อภาษาบรู : อารองแกระ(ชื่อภาษาอีสาน ถั่วแฮ)

ชื่อสามัญ ถั่วแระ

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Cajanus cajan* (Linn.) Millsp.

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

เป็นพืชที่ชาวบ้านบางคนจะปลูกเอง ตามสวนหลังบ้าน ที่นา สวน ไร่ เพื่อใช้รับประทาน เป็นผัก

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้ราก ประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่น ที่มีสรรพคุณรักษาอาการท้องร่วง ตำรับยาเย็น แขน้ำสะอาด ใบ ต้มอาบแก้คันตามตัว

ผักอ่อน ชาวบ้านนิยมนำมารับประทานเป็นผัก กินกับน้ำพริก ปน ลาบ ขึ้นอยู่กับความชอบของแต่ละบุคคล

(82) ชื่อภาษาบรู : ซิมือหมาน้อย (ชื่อภาษาอีสาน เคือหมาน้อย)

ชื่อสามัญ กรุงเขมา

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Cissampelos pareira* Linn.

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าเชิงเขา ป่าภูเขา ป่าเต็งรัง ป่าที่มีต้นไม้หนาทึบ ป่าละเมาะ ที่ดิน สวน ไร่ นาที่ทิ้งร้าง ปริมาณมีมาก หาได้ง่ายมีมาก

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้ราก แขน้ำรับประทานแก้ไข้ บำรุงธาตุ เป็นตำรับยาเย็น

ใบชยี้ละลายน้ำสะอาด ผสมเครื่องปรุง รับประทานเป็นอาหาร ซึ่งขึ้นอยู่กับความชอบของแต่ละบุคคล

(83) ชื่อภาษาบาลี : อารองละเวีย (ชื่อภาษาอีสาน เขม็อดซ่าง)

ชื่อสามัญ —

ชื่อวิทยาศาสตร์ หาชื่อไม่พบ

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าเชิงเขา ป่าภูเขา ป่าเต็งรัง ป่าที่มีต้นไม้หนาที่บ ปริมาณมีไม่มาก ขึ้นเป็นหย่อม ๆ ค่อนข้างหายาก ต้องทราบแหล่งจะหาพบ

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้แก่น เปลือก แขน้ำรับประทาน แก้อาการท้องเสีย แก้ไข้ ผสมกับสมุนไพรชนิดอื่น ที่มีสรรพคุณแก้ไข้ เป็นตำรับยาเย็น

ใบอ่อน รับประทานเป็นผัก

(84) ชื่อภาษาบาลี : อารองวิตวาวิต (ชื่อภาษาอีสาน แก่นเต่า ปอสา)

ชื่อสามัญ —

ชื่อวิทยาศาสตร์ หาชื่อไม่พบ

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าเชิงเขา ป่าภูเขา ป่าเต็งรัง ป่าที่มีต้นไม้หนาที่บ ปริมาณมีมาก หาได้ง่าย

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้ราก ลำต้นร่วมกับสมุนไพรชนิดอื่น มีสรรพคุณรักษาฝีทางใน ฝีในท้อง ใช้เป็นตำรับยาต้ม

(85) ชื่อภาษาบรู : ซิมือร่าง (ชื่อภาษาอีสาน คำแมด กำแมด)

ชื่อสามัญ —

ชื่อวิทยาศาสตร์ หาชื่อไม่พบ

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าเชิงเขา ป่าภูเขา ป่าเต็งรัง ป่าที่มีต้นไม้หนาทึบ ปริมาณมีไม่มาก ค่อนข้างหายาก คนทั่วไปจะไม่ทราบชื่อ

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้เปลือก แก่น ราก ประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่นที่มีสรรพคุณรักษาฝีหัวดำ ฝีในท้อง ใช้เป็นตำรับยาต้ม

ใบ เคี้ยว ฟัน รักษาบาดแผล แผลสด

(86) ชื่อภาษาบรู : ซิมือแบรงร่าก้อด (ชื่อภาษาอีสาน เครือเขาเกลบ)

ชื่อสามัญ รวงแดง

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Ventilago denticulata* Willd.

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าเชิงเขา ป่าภูเขา ป่าเต็งรัง ป่าที่มีต้นไม้หนาทึบ ปริมาณมีพหหาได้ ไม่มาก ขึ้นเป็นหย่อม ๆ

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้ราก เถา ประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่น คือ ส่องฟ้า ที่มีสรรพคุณรักษาโรคทำมะลา เป็นตำรับยาต้ม

(87) ชื่อภาษาบรู : อารองไต่ใบ (ชื่อภาษาอีสาน ลูกไต่ใบ)

ชื่อสามัญ ลูกไต่ใบ

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Phyllanthus niruri* Linn.

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามทุ่งนา คันทนา ป่าละเมาะที่มีสภาพป่าหญ้าขึ้นแฉะ ปริมาณหาได้ง่ายมีจำนวนมาก ชาวนาถือว่าเป็นวัชพืช

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้ต้น ใบ หรือทุกส่วน ประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่น ที่มีสรรพคุณแก้ไข้ คือ ประกอบฟ้าทะลายโจร(ต้น ใบ) ต้มรับประทานแก้ไข้

(88) ชื่อภาษาบรู : อารองไม้ฮ้าง (ชื่อภาษาอีสาน ต้นฮ้าง ไม้รัง)

ชื่อสามัญ รัง

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Shorea siamensis* Miq.

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าเชิงเขา ป่าเต็งรังทั่วไป เป็นต้นไม้ขนาดใหญ่ ชาวบ้านมักสงวนรักษาไว้เพื่อให้ประโยชน์ก่อสร้างบ้าน

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้แก่นประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่น ที่มีสรรพคุณบำรุงกระดูก เส้นเอ็น คือ ประกอบกับไม้จิก(ราก) ใช้เป็นตำรับยาต้ม หรือตำรับยาเย็น(ฝนรวมกัน)

ไม้ฮ้างหรือไม้รังเป็นไม้ขนาดใหญ่ ชาวบ้านนิยมนำมาแปรรูปก่อสร้างบ้าน เพราะเป็นไม้เนื้อแข็ง ทนทานดี

(89) ชื่อภาษาบรู : อารองก้อกกะย้อย (ชื่อภาษาอีสาน หมากกอก
เหลี่ยม หมากเหลี่ยม)

ชื่อสามัญ ---

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Canarium subutatum*

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าเชิงเขา ป่าภูเขา ป่าเต็งรัง ป่าที่มีต้นไม้หนาที่บ ปริมาณมีไม่มาก ขึ้นเป็น
หย่อม ๆ จำนวนพหหาได้

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้แก่น เปลือก ประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่นที่มีสรรพคุณแก้ซาง โดย แขน้ำ รับประทาน หรือใช้อาบ ใช้เป็นตำรับยาเย็น

(90) ชื่อภาษาบรู : อารองลำดวน (ชื่อภาษาอีสาน ลำดวน ดวน)

ชื่อสามัญ ลำดวน

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Melodorum fruticosum* Lour.

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าเชิงเขา ป่าภูเขา ป่าเต็งรัง ป่าที่มีต้นไม้หนาที่บ และสวนหลังบ้าน ที่ไร่ นา
ปริมาณมีพหหาได้แต่ไม่มาก ชาวบ้านนิยมสงวนรักษาไว้ไม่ตัดหรือทำลาย เพราะมีดอกที่มี
กลิ่นหอม

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้ราก แก่น ประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่น ที่มีสรรพคุณแก้ไข้ ใช้เป็นตำรับยาต้ม ผล
รับประทานได้

(91) ชื่อภาษาบรู : อารองข่าลิ้น (ชื่อภาษาอีสาน ข่าลิ้น)

ชื่อสามัญ กัดลิ้น

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Wallichia trichostemon* Miq.

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าเชิงเขา ป่าภูเขา ป่าเต็งรัง ป่าที่มีต้นไม้หนาทึบ ป่าหัวไร่ปลายนา ชาวบ้านนิยมสงวนรักษาไว้ เพื่อรับประทานผล ปริมาณมีพอหาได้

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้แก่น เปลือก ประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่น ที่มีสรรพคุณแก้ไข้ บำรุงกระดูก ใช้เป็นตำรับยาต้ม

ผล สามารถรับประทานได้ โดยทำส้มตำ แต่ต้องปรุงให้ถูกวิธีจึงจะรับประทานได้

(92) ชื่อภาษาบรู : อารองข่าง้าว (ชื่อภาษาอีสาน ข่าง้าว)

ชื่อสามัญ ข่าง้าว

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Ochna integerrima* (Lour.) Merr.

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าเชิงเขา ป่าภูเขา ป่าเต็งรัง ป่าที่มีต้นไม้หนาทึบ ปริมาณมีไม่มาก ขึ้นเป็นหย่อม ๆ ค่อนข้างหายาก ต้องทราบแหล่งจึงจะหาพบ

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้แก่น ลำต้น ประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่น ที่มีสรรพคุณปลุกธาตุ บำรุงธาตุ ให้แข็งแรง ใช้ดองเหล้าหรือใช้เป็นตำรับยาต้ม

(93) ชื่อภาษาบรู : อารองหมากเบ็น (ชื่อภาษาอีสาน หมากเบ็น)

ชื่อสามัญ ---

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Flacoirtia indica Merr.*

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าเชิงเขา ป่าภูเขา ป่าเต็งรัง ป่าละเมาะ ที่นา สวน ไร่ของชาวบ้าน ป่าที่มี
ต้นไม้หนาที่บ ปริมาณมีพอกหาได้ไม่มาก ขึ้นเป็นหย่อม ๆ

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้เปลือก แก่น ผล ประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่น ที่มีสรรพคุณสมานแผล แผลภายใน
ใน ใช้เป็นตำรับยาต้ม

ผลสุก สามารถรับประทานได้ หอม หวาน

(94) ชื่อภาษาบรู : ซิมือฮวงซุ่ม(ชื่อภาษาอีสาน ฮวงซุ่ม เคือฮวงซุ่ม)

ชื่อสามัญ ---

ชื่อวิทยาศาสตร์ หาชื่อไม่พบ

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามริมห้วย ลำธาร ริมแหล่งน้ำ ตามท้องนา ปริมาณมีมากหาได้ง่าย

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้ราก เถา ประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่น ที่มีสรรพคุณรักษาโรคกระเพาะอาหาร แก้ว
ใช้ บำรุงตับ ใช้เป็นตำรับยาต้ม

(95) ชื่อภาษาบรู : อารองเข็มแดง (ชื่อภาษาอีสาน เข็มแดง)

ชื่อสามัญ เข็มแดง

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Ixora coccinea* Linn.

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าเชิงเขา ป่าภูเขา ป่าเต็งรัง ป่าที่มีต้นไม้หนาที่บ และที่นา สวน ไร่ทั่ว ๆ ไป
ปริมาณหาได้ง่าย มีจำนวนมาก

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้ราก ลำต้น ประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่น ที่มีสรรพคุณบำรุงกำลัง รักษาขณะอยู่
กรรมอนุค้ำ ใช้เป็นตำรับยาต้ม

(96) ชื่อภาษาบรู : เป็ก (ชื่อภาษาอีสาน หญ้าเพ็ก เพ็ก)

ชื่อสามัญ เพ็ก

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Arundinaria pusilla* Cheval. et A. Camus

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าเชิงเขา ป่าภูเขา ป่าเต็งรัง ป่าที่มีต้นไม้หนาที่บ ปริมาณมีมาก หาได้ง่าย

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้รากประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่น ที่มีสรรพคุณรักษาอาการไตพิการ ใช้เป็นตำรับ
ยาต้ม

ราก แขน ร่วมกับสารส้ม กินแก้ร้อนใน

(97) ชื่อภาษาบรู : บัดชัน (ชื่อภาษาอีสาน ผักหนาม)

ชื่อสามัญ ผักหนาม

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Lasia spinosa* (Linn.) Thw.

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามริมห้วย แหล่งน้ำ ป่าไม้ที่หนาที่บ ปัจจุบันปริมาณค่อนข้างหายาก เพราะชาวบ้านชอบนำมาเป็นอาหาร

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้หัว ประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่น ที่มีสรรพคุณแก้ไอ อาจใช้เป็นสมุนไพรเดี่ยวก็ได้ ใช้เป็นตำรับยาต้ม หรือต้มกับสมุนไพรอื่น รับประทานแก้อาการผื่นคัน ใบหรือยอดอ่อนนำมาลวกเป็นผักรับประทานได้จิ้มน้ำพริก หรือทำผักดองได้

(98) ชื่อภาษาบรู : อารองกะป้อ (ชื่อภาษาอีสาน หมากหม้อ)

ชื่อสามัญ ---

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Randia wittii* Craib

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าเชิงเขา ป่าภูเขา ป่าเต็งรัง ป่าที่มีต้นไม้หนาที่บ ปริมาณมีพอหาได้ ไม่มากนักเป็นหย่อม ๆ

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้แก่นประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่น ๆ ที่มีสรรพคุณบำรุงกำลัง บำรุงเส้นเอ็น บำรุงกระดูก ใช้เป็นตำรับยาต้ม ผลสุกรับประทานได้

(99) ชื่อภาษาบาลี : อารองไม้ท่อม (ชื่อภาษาอีสาน ถ่ม ต้นถ่ม)

ชื่อสามัญ กระทุ่มโคก

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Mitragyna hirsuta* Hav.

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าละเมาะ ป่าริมน้ำ โดยเฉพาะบริเวณที่ลุ่มชื้นและมีน้ำท่วมในฤดูฝน ปริมาณพืชมหาได้แต่ไม่มาก

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้ราก แก่น ประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่น ที่มีสรรพคุณบำรุงธาตุ ใช้เป็นตำรับยา ต้ม

(100) ชื่อภาษาบาลี : อารองตุ้มกา (ชื่อภาษาอีสาน ตุ้มกา)

ชื่อสามัญ ตุ้มกาขาว

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Strychnos nux - blanda* A.W.Hill

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าเชิงเขา ป่าภูเขา ป่าเต็งรัง ป่าละเมาะหรือที่นา สวน ไร่ ปริมาณพืชมหาได้ แต่ไม่มาก

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้เปลือก แก่น ประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่น ที่มีสรรพคุณแก้ไข้ ใช้เป็นตำรับยาต้ม หรือใช้รากฝนทาแผล แก้สารพิษ แก้พิษงูกัด

(101) ชื่อภาษาบรู : อารองล้อย (ชื่อภาษาอีสาน ยางใหญ่ ต้นยางนา)

ชื่อสามัญ ยางนา

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Dipterocarpus alatus* Roxb.

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าเต็งรัง ป่าละเมาะ ป่าชายทุ่ง ริมนา ชาวบ้านนิยมสงวนรักษาไว้ ให้เจริญเติบโตพอที่จะนำมาแปรรูปใช้ไม้สร้างบ้าน ปริมาณมีมากหาได้ง่าย

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้แก่นประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่น ที่มีสรรพคุณเป็นยาอายุวัฒนะใช้เป็นตำรับยาต้ม

ไม้ยางมีน้ำมันเรียกว่าน้ำมันยาง ติดไฟ ในสมัยก่อนคนอีสานนิยมนำมาทำเชื้อเพลิง ทำคบไฟหรือกะบอง จุดให้แสงสว่างในครัวเรือน

(102) ชื่อภาษาบรู : อารอง(ชื่อภาษาอีสาน แสง ไม้แสง ต้นแสง

ชื่อสามัญ ---

ชื่อวิทยาศาสตร์ หาชื่อไม่พบ

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าเต็งรัง ป่าภูเขา ป่าริมแหล่งน้ำ ห้วย หนอง ปริมาณพอหาได้ แต่ไม่มาก

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้ราก แก่น ประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่น ที่มีสรรพคุณแก้ผีในตับ ใช้เป็นตำรับยาต้ม

(103) ชื่อภาษาบรู : อารองผักหวานดง(ชื่อภาษาอีสาน ผักหวานป่า)

ชื่อสามัญ ผักหวานป่า

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Melientha suavis* Pierre.

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าเต็งรัง ป่าเชิงเขา ปริมาณมีมากหาได้ง่าย หากพบตามแหล่งที่เกิดรวมกันมาก ๆ

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้ราก ประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่น ที่สรรพคุณแก้เบื่อเมา ใช้เป็นตำรับยาเย็น โดยฝนผสมน้ำสะอาดรับประทาน

ยอดอ่อนชาวบ้านนิยมนำมาใช้เป็นผักประกอบอาหาร โดยเฉพาะทำ แกง อ่อม

(104) ชื่อภาษาบรู : อารองผักหวานบ้าน(ชื่อภาษาอีสาน ผักหวานบ้าน)

ชื่อสามัญ ผักหวานบ้าน

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Sauropus androgynus* (Linn.) Merr.

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

ชาวบ้านบางคนนำมาปลูกไว้ในสวนหลังบ้าน เป็นผักหวานบ้าน เพื่อให้ประโยชน์เป็นผักประกอบอาหาร ปริมาณมีมาก หาได้ง่าย

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้ราก ประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่น ที่มีสรรพคุณแก้อาการกินผิด โดยเฉพาะหญิงหลังคลอด กำลังอยู่กรรมอยู่คำ ใช้เป็นตำรับยาเย็น ฝนหรือแช่น้ำรับประทาน

ใบ ยอดอ่อน ชาวบ้านนิยมนำมาประกอบอาหาร แกง อ่อม หรือหนึ่งรับประทานแล้วแต่ความชอบของแต่ละบุคคล

(105) ชื่อภาษาบรู : อารองหนามกาเดีว (ชื่อภาษาอีสาน เล็บแมว
หนามเล็บแมว)

ชื่อสามัญ เล็บเหยี่ยว

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Zizyphus oenoplia* Mill.

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าเชิงเขา ป่าละเมาะใกล้หมู่บ้าน ป่าตามที่ดอน ชายทุ่งริมนา ปริมาณมี
มากหาได้ง่าย

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้ราก ประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่น ที่มีสรรพคุณบำรุงร่างกาย บำรุงกำลัง ใช้เป็น
ตำรับยาต้ม ราก ผ่น รักษาอาการไอ

ลำต้นส่วนที่เป็นเถามีหนามมาก ชาวบ้านนิยมนำไปทำรั้วป้องกันคน สัตว์
ผลสุก รับประทานได้ มีรสเปรี้ยว หวาน บางคนชอบรับประทาน

(106) ชื่อภาษาบรู : อารองหญ้าฝรั่ง(ชื่อภาษาอีสาน หญ้าฝรั่ง
หญ้าบ้านฮ้าง สาบเสือ)

ชื่อสามัญ สาบเสือ

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Chromolaena odorata* (Linn.) R.M. King

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าละเมาะ ป่าโปร่ง ป่าที่นา สวน ไร่ ที่ทิ้งร้างไว้เป็นเวลานาน ๆ ปริมาณมี
จำนวนมากหาได้ง่าย

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้ราก ประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่น ที่มีสรรพคุณแก้อาการกินผิด ใช้เป็นตำรับยา
ต้ม เช่น ประกอบกับผักหวานป่า(ราก) หรือผักหวานบ้าน(ราก)

ใบใช้รักษาแผลสด โดยขยี้หรือเคี้ยว ประคบ ทา บริเวณที่เป็น สรรพคุณห้ามเลือด
และสมานแผล รากต้ม รักษาขณะอยู่กรรมอยู่คำ

(107) ชื่อภาษาบรู : ซีม็อกอนเกรือ ชื่อภาษาอีสาน โโกทา หนามโกทา)

ชื่อสามัญ คนทา

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Harrisonia perforata* Merr.

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าเชิงเขา ป่าเต็งรัง ป่าละเมาะ ปริมาณพอกาได้แต่ไม่มาก

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้ราก เถา ประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่น ที่มีสรรพคุณแก้ไข้ บำรุงกำลัง บำรุงตับ ใช้เป็นตำรับยาต้ม ราก ผ่นร่วม กับตุ้มกา ทาแผลแก้พิษงู

เถา หรือลำต้น บางคนนิยมมาเหลาเป็นไม้จิ้มฟัน ทำไม้จิ้มฟันถวายพระธาตุคงค์ มีสรรพคุณป้องกันกลิ่นปาก

(108) ชื่อภาษาบรู : อารองราชัง (ชื่อภาษาอีสาน ตั้ว)

ชื่อสามัญ ตั้วขาว

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Cratoxylum formosum* Dyer.

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าเชิงเขา ป่าภูเขา ป่าเต็งรัง ป่าละเมาะ ที่สวน ไร่ นา ป่าใกล้หมู่บ้าน ปริมาณพบจำนวนมาก หาได้ง่าย

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้ราก หรือแก่น ประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่น ที่มีสรรพคุณแก้อาการท้องเดิน ท้องร่วง ใช้เป็นตำรับยาต้ม

ยอด ดอก หรือใบอ่อน ชาวบ้านนิยมนำมาปรุงอาหาร แกง ต้ม ทำให้รสอาหารเปรี้ยวสัมผัสอร่อยยิ่งขึ้น เปลือก ยางต้้ว ฟัน หรือบาก ให้ยางออก ชูดเอายางใช้ทารักษาผิวหนังแห้งแตกที่บริเวณขา แก้ผิวหนังบริเวณขาแห้งแตกในฤดูหนาว ทาบริเวณที่เป็น

(109) ชื่อภาษาบรู : อารองอาเร็อง (ชื่อภาษาอีสาน ก่อหนาม)

ชื่อสามัญ ---

ชื่อวิทยาศาสตร์ หาชื่อไม่พบ

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าเต็งรัง ป่าที่มีต้นไม้หนาทึบ ปริมาณมีน้อยค่อนข้างหายาก แต่ชาวบ้านนิยมสงวนรักษาไว้เพื่อรับประทานเมล็ด

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้ราก ประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่น ที่มีสรรพคุณแก้ไข้ อาจใช้เป็นตำรับยาเย็น (ฝน) หรือตำรับยาต้มก็ได้

ผลแก่ ชาวบ้านนิยมมาคั่วหรือต้มให้สุกรับประทานเมล็ด รสชาติหวานมัน

(110) ชื่อภาษาบรู : อารองนิงติง (ชื่อภาษาอีสาน หมี่)

ชื่อสามัญ หมี่เหม็น

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Litsea glutinosa* (Lour.) C.B. Robinson

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าเต็งรัง ป่าเชิงเขา ป่าละเมาะใกล้หมู่บ้าน ปริมาณมีพอหาได้แต่ไม่มาก

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้ราก ประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่น ที่มีสรรพคุณแก้ผิวหนัง ใช้เป็นตำรับยาเย็นฝนทา

(111) ชื่อภาษาบาลี : อารองกะเบา (ชื่อภาษาอีสาน กะเบา)

ชื่อสามัญ   กระเบา

ชื่อวิทยาศาสตร์   *Hydnocarpus anthelminthicus* Pierre**แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ**

พบตามป่าเต็งรัง ป่าริมแหล่งน้ำ ปริมาณมีน้อยค่อนข้างหายาก ต้องทราบแหล่งจึงจะหาได้

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้แก่น ประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่น ที่มีสรรพคุณรักษาอาการไข้ เจ็บปวดตามเนื้อตามตัว และเป็นยารักษาธาตุ ใช้เป็นตำรับยาต้ม

(112) ชื่อภาษาบาลี : อารอง (ชื่อภาษาอีสาน แซม)

ชื่อสามัญ   ---

ชื่อวิทยาศาสตร์   หาชื่อไม่พบ

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าโปร่ง ป่าละเมาะ ป่าเต็งรัง ป่าเชิงเขา ปริมาณมีพอหาได้ แต่ไม่มาก

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้ราก หัว ประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่น ที่มีสรรพคุณแก้ไข้ ใช้เป็นตำรับยาเย็น คือ แชน้ำเพื่อรับประทาน

ดอก สามารถนำมาถักมัดรวมกันเป็นไม้กวาด ใช้ในครัวเรือน

(113) ชื่อภาษาบรู : อารองหนามแห้ง(ชื่อภาษาอีสานหนามแห้ง)

ชื่อสามัญ   เคด

ชื่อวิทยาศาสตร์   *Catunaregam tomentosa* (Blex De.) Tirreng

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าละเมาะ ป่าเชิงเขา ป่าริมสวน ไร่ นา ปริมาณพหหาได้แต่ไม่มาก ชาวบ้านบางคนมักตัดทำลายเพราะมีหนาม เป็นอันตรายต่อคนและสัตว์

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้ราก ประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่น ที่มีสรรพคุณแก้ไข้ โดยใช้เป็นตำรับยาเย็น ผนผสมน้ำสะอาดรับประทาน หรือใช้เป็นตำรับยาต้มก็ได้

ผลสุกชาวบ้านสมัยก่อนสามารถนำมาชักฟอกผ้า แทนผงซักฟอก

ผล ตำให้ละเอียดละลายน้ำเบือปลา

(114) ชื่อภาษาบรู : ซิมืออ้อยสามสวน (ชื่อภาษาอีสาน ชะเอมป่า)

ชื่อสามัญ   ชะเอมป่า

ชื่อวิทยาศาสตร์   *Albizia myriophylla* Benth.

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าเชิงเขา ป่าเต็งรัง ไกลจากหมู่บ้าน ปริมาณมีพหหาได้แต่ไม่มาก

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้แก่น เปลือก ประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่น ที่มีสรรพคุณแก้ไอ เจ็บคอ ใช้เป็นตำรับยาต้ม

ราก ผน รักษาโรคไข้หูกมากไม้ แก้กินผิด

(115) ชื่อภาษาบรู : อารองช้อย (ชื่อภาษาอีสาน ช้อย)

ชื่อสามัญ ช้อย

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Streblus asper* Lour.

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าเชิงเขา ป่าเต็งรัง มักจะขึ้นตามโพนปลวก หาได้ง่ายมีมาก

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้แก่น ลำต้น ประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่น ที่มีสรรพคุณบำรุงกำลัง ใช้เป็นตำรับยาต้ม

ใบ เคี้ยวอม แก้กามะนาด

(116) ชื่อภาษาบรู : อาตาวโก้ย(ชื่อภาษาอีสาน เอื้อง เอี้ยง อีเอี้ยง)

ชื่อสามัญ เอื้องหมายนา

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Costus speciosus* (Koen.) Smith

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าเชิงเขา ป่าเต็งรัง ป่าละเมาะใกล้หมู่บ้าน ที่นา สวน ไร่ ปริมาณมีมาก หาได้ง่าย

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้หัว ประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่น ที่มีสรรพคุณแก้สตรีมีอาการหมดขาวหรือตกขาว ใช้เป็นตำรับยาต้ม ลำต้น หัวต้ม รักษาอาการบิดสภาวะขัด

ใบย่างหรือเผาไฟ บีบน้ำออกหยอดหูรักษาหูน้ำหนวก

(117) ชื่อภาษาบรู : อารองซีแลว(ชื่อภาษาอีสาน ชามป้อม)

ชื่อสามัญ มะชามป้อม

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Phyllanthus emblica* Linn.

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าเชิงเขา ป่าเต็งรัง ปริมาณมีน้อยค่อนข้างหายาก

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้ผลดองกับน้ำมูตรของโค หรือคนรับประทาน สรรพคุณ เป็นยาอายุวัฒนะ ผลดิบ
รับประทานเป็นผลไม้รักษาโรคกระเพาะ

(118) ชื่อภาษาบรู : ซิมือปี่ (ชื่อภาษาอีสาน เคือหนอง ยางหนอง)

ชื่อสามัญ ยางหนอง

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Strophanthus scandens* Roem. & Schult.

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าเต็งรัง ป่าเชิงเขา ป่าที่มีต้นไม้หนาที่บ ปริมาณมีน้อยค่อนข้างหายาก

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้เถา ลำต้น ประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่น ที่มีสรรพคุณบำรุงเลือดลม
เอาน้ำมาต้มเคี่ยวจะได้ยาหนอง ทำเป็นยาพิษ ชุบลูกดอกยิงสัตว์ทำให้สัตว์ตาย
อย่างรวดเร็ว

(119) ชื่อภาษาบรู : อารองปอแดง(ชื่อภาษาอีสาน ปอแดง)

ชื่อสามัญ ---

ชื่อวิทยาศาสตร์ หาชื่อไม่พบ

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าเชิงเขา ป่าภูเขา ป่าเต็งรัง ป่าที่มีต้นไม้หนาที่บ ปริมาณมีพอกหาได้ ไม่มากนัก เป็นหย่อม ๆ

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้ราก ฝนละลายน้ำธรรมชาติ ทาแก้พิษสัตว์กัดต่อย แก้พิษงู

(120) ชื่อภาษาบรู : บัดโกรักุไ้ย (ชื่อภาษาอีสาน โคยง)

ชื่อสามัญ พันธุ์ขาว

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Achyranthes aspera* Linn.

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าสวนหลังบ้าน ช้างถนน ป่าสวน ไร่ นา ที่ทิ้งร้างไว้ไม่เพาะปลูกพืชต่อ เป็นวัชพืช ปริมาณมีมากหาได้ง่าย

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้ราก ประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่น ที่มีสรรพคุณบำรุงธาตุ บำรุงกำลัง ใช้เป็นตำรับยาต้ม

(121) ชื่อภาษาบรู : อารองตร้อย (ชื่อภาษาอีสาน บักหาด)

ชื่อสามัญ —

ชื่อวิทยาศาสตร์ หาชื่อไม่พบ

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าเชิงเขา ป่าภูเขา ป่าเต็งรัง ป่าที่มีต้นไม้หนาทึบ ป่าหัวไร่ปลายนา ที่สวน
ปริมาณมีพอลาได้ ไม่มาก ขึ้นเฉพาะที่ ชาวบ้านนิยมสงวนรักษาไว้

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้เปลือก ประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่นที่มีสรรพคุณรักษาโรคกระเพาะอาหาร
เปลือกบดใส่เกลือรับประทาน สรรพคุณฆ่าพยาธิ

ผลสุก สามารถรับประทานเป็นผลไม้ได้ บางต้นมีรสเปรี้ยว รสหวาน ขึ้นอยู่กับ
ความชอบของแต่ละบุคคล

(122) ชื่อภาษาบรู : ซีมื่อผักสาบ(ชื่อภาษาอีสาน ผักสาบ)

ชื่อสามัญ ผักสาบ

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Adenia viridifeora* Craib

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าทั่วไป ป่าเต็งรัง ป่าเชิงเขา เป็นเถาขึ้นเกาะเกี่ยวพันกับต้นไม้ใหญ่ เพื่อ
เจริญเติบโต ปริมาณพอลาได้

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้ราก เถา ประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่นที่มีสรรพคุณรักษาไข้ บวม ฟกบวม ใช้
เป็นตำรับยาต้ม

ยอดอ่อน ผลอ่อน สามารถรับประทานได้โดยลวกต้ม รับประทานกับน้ำพริก ซึ่งอยู่
แต่ละความชอบของแต่ละบุคคล

(123) ชื่อภาษาบรู:อารองเหียงปลาตุก(ชื่อภาษาอีสาน เหียงปลาตุก)

ชื่อสามัญ สลักเขียว

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Randia bispinosa* Craib

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าเชิงเขา ป่าภูเขา ป่าเต็งรัง ป่าที่มีต้นไม้หนาทึบ ป่าละเมาะ ป่าหัวไร่ปลายนาปริมาณมีมาก ขึ้นเป็นหย่อม ๆ

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้ราก ผ่น ทาหัวฝี ใช้เป็นตำรับยาเย็น

ผลสุกสามารถรับประทานได้ รสเปรี้ยวหวาน ซึ่งขึ้นอยู่กับความชอบของแต่ละบุคคล

(124) ชื่อภาษาบรู :อารองกะบองเพ็ด (ชื่อภาษาอีสาน

ตะบองเพชร)

ชื่อสามัญ กระบองเพชร

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Cereus hexagonus* (Linn.) Mill.

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามที่ดินที่รกร้างว่างเปล่า ป่าในเขตวัด ป่าละเมาะ ป่าที่ดินในหมู่บ้าน ปริมาณมากหาได้ง่าย เป็นวัชพืช

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้ใบ ลำต้น รูดเป็นฝอยบาง ๆ ใช้ทาแก้ผิวหนัง บริเวณที่เป็น

(125) ชื่อภาษาบาลี : อารองดำปรั้ว (ชื่อภาษาอีสาน ข้าโคม)

ชื่อสามัญ ---

ชื่อวิทยาศาสตร์ หาชื่อไม่พบ

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าเชิงเขา ป่าภูเขา ป่าเต็งรัง ป่าที่มีต้นไม้หนาทึบ เฉพาะที่มีความชื้นมาก ปริมาณมีพอหาได้ แต่ไม่มาก ขึ้นเป็นหย่อม ๆ

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้ราก หัว ประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่น ที่มีสรรพคุณรักษาอาการเยื่อหุ้มหัวใจ บัสสาวะขัด ใช้เป็นตำรับยาต้ม

ดอก รับประทานได้ เป็นผัก กินกับน้ำพริก

(126) ชื่อภาษาบาลี : อารองมะเข่า (ชื่อภาษาอีสาน หมากเข่า)

ชื่อสามัญ ---

ชื่อวิทยาศาสตร์ หาชื่อไม่พบ

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามที่ดินที่รกร้างว่างเปล่า ป่าในเขตวัด ป่าละเมาะ ป่าที่ดินในหมู่บ้าน ปริมาณมากหาได้ง่าย

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้ผลแก่ สกัดเอาน้ำมัน ใช้นวด ทา แก้อาการเส้นเอ็นตึงข้อเคล็ด ไบมะเข่า หนองตายยาก ผักกูด ต้ม แก้อาการคันสูง ชาวบ้านบางคนนิยมปลูกทำเป็นรั้วบ้าน ปลูกง่าย

(127) ชื่อภาษาบรู : อารองก๊อก (ชื่อภาษาอีสาน บักกอก)

ชื่อสามัญ มะกอก

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Spondias pinnata* Kurz. syn. *S. magifera* Willd

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าเชิงเขา ป่าภูเขา ป่าเต็งรัง ป่าที่มีต้นไม้หนาทึบ ป่าละเมาะ ป่าหัวไร่ปลายนา ชาวบ้านนิยมสงวนรักษาไว้ เพื่อใช้ผลสุกปรุงอาหารต่าง ๆ

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้เปลือก ประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่นที่มีสรรพคุณแก้อาการท้องเสีย ใช้เป็นตำรับยาเย็น โดยการแช่น้ำ

ใบหรือยอดอ่อนเป็นผักสด ผลสุก มีรสชาติเปรี้ยวหวาน ชาวบ้านบางคนนิยมนำมาเป็นเครื่องปรุงอาหาร ทำส้มตำ แกงส้ม แกงบอน ซึ่งแล้วแต่ความชอบของแต่ละบุคคล

(128) ชื่อภาษาบรู : อารองอาวัก (ชื่อภาษาอีสาน ส้มโอง)

ชื่อสามัญ ชะมวง

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Garcinia cowa* Roxb.

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าเชิงเขา ป่าภูเขา ป่าเต็งรัง ป่าที่มีต้นไม้หนาทึบ ปริมาณมีพบน้อยแต่ไม่มาก ขึ้นเป็นหย่อม ๆ

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้ใบ เปลือก เก่น ประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่นที่มีสรรพคุณลดน้ำหนัก ลดไขมันในเส้นเลือด ใช้เป็นตำรับยาต้ม

ใบ ยอดอ่อน มีรสชาติเปรี้ยวหวาน สามารถนำมาปรุงอาหาร ต้ม แกง ทำให้รสชาติอาหารอร่อย ผลสุก รับประทานได้ ขึ้นอยู่กับความชอบของแต่ละบุคคล

(129) ชื่อภาษาบรู : อารองมะเกลือ (ชื่อภาษาอีสาน บักเกลือ มะเกลือ)

ชื่อสามัญ มะเกลือ

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Diospyros mollis* Griff.

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามสวนหลังบ้าน ที่นา ที่สวน ปริมาณมีมากหาได้ง่าย

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้ผลดิบ ตำประกอบกับเครื่องปรุง เช่น เกลือ กะทิสด รับประทานมีสรรพคุณฆ่าพยาธิ

ผลสุก มีรสหวาน สามารถรับประทานได้

แก่น เปลือก ใบ สามารถนำมาย้อมสีผ้าได้

(130) ชื่อภาษาบรู : อารองกะเดา (ชื่อภาษาอีสาน กะเดา สะเดา)

ชื่อสามัญ สะเดา

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Azadirachta indica* A. Juss var. *siamensis* Valetton.

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าเชิงเขา ป่าภูเขา ป่าละเมาะ ป่าเต็งรัง ตามสวน ไร่ นา ปริมาณหาได้ง่าย ปริมาณมีจำนวนมาก หาได้ง่าย

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้เปลือก แก่น ประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่นที่มีสรรพคุณฆ่าเชื้อรา บำรุงธาตุ ใช้เป็นตำรับยาต้ม

ดอก สามารถนำมาลวกเป็นผัก กินกับน้ำพริก ผลสุก เมล็ด บดละลายน้ำสามารถนำมาทำเป็นยา ฟัน รวดพืชผักป้องกันแมลงศัตรูพืชได้

(131) ชื่อภาษาบรู : อารองไม้เชือก (ชื่อภาษาอีสาน เชือก ไม้เชือก
ต้นเชือก)

ชื่อสามัญ ---

ชื่อวิทยาศาสตร์ หาชื่อไม่พบ

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าเชิงเขา ป่าละเมาะ ทุ่งนา สวน ป่าภูเขา ป่าเต็งรัง ป่าที่มีต้นไม้หนาที่บ
ปริมาณมีพอกหาได้แต่ไม่มาก

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้เปลือก แก่นประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่น ที่มีสรรพคุณรักษาโรคตับ ใช้เป็นตำรับยา
ต้ม ดอก ใช้ร่วมกับสมุนไพรอื่น รับประทาน รักษาไข้หามกไม้

แก่น เค้าเป็นเถา หนึ่งผสมกับมะขามเปรี้ยวทำให้มีรสหวานรับประทานได้ รสชาติ
อร่อย แล้วแต่ความชอบของแต่ละบุคคล

(132) ชื่อภาษาบรู : อารองมะแกร่ง(ชื่อภาษาอีสาน หมากเค็ง)

ชื่อสามัญ ---

ชื่อวิทยาศาสตร์ หาชื่อไม่พบ

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าเชิงเขา ป่าภูเขา ป่าเต็งรัง ป่าที่มีต้นไม้หนาที่บ ปริมาณมีพอกหาได้ แต่ไม่
มาก ขึ้นเป็นหย่อม ๆ

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้เปลือก แก่น ประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่น ที่มีสรรพคุณสมานแผลในกระเพาะ
อาหาร ใช้เป็นตำรับยาต้ม ผลสุกรับประทานได้ เปลือก สามารถนำมาย้อมผ้า เป็นสีเหลือง
อ่อน

(133) ชื่อภาษาบรู : อารองมะโก (ชื่อภาษาอีสาน บักโก โกนา)

ชื่อสามัญ ตะโกนา

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Diospyros rhodocalyx* Kurz.

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามทุ่งนา ที่ดินสวน ไร่ นา ป่าโคก ปริมาณพหหาได้ แต่ไม่มาก

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้เปลือก แก่น ประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่นที่มีสรรพคุณบำรุงธาตุ ใช้เป็นตำรับยา
ต้ม

ใบ เคี้ยว บด อุดฟันรักษาแมงกินฟัน

ผลสุก มีรสหวาน ฝาด สามารถรับประทานได้ แต่แต่ความชอบของแต่ละบุคคล

ใบ เปลือก ผล สามารถนำมาย้อมผ้าได้

(134) ชื่อภาษาบรู : อารองมะร้อ (ชื่อภาษาอีสาน บักสั้น)

ชื่อสามัญ ส้าน

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Dillenia obovata* Hoogl.

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามเชิงเขา ป่าภูเขา ป่าเต็งรัง ป่าที่มีต้นไม้หนาทึบ ปริมาณมีพหหาได้ แต่ไม่มาก
ขึ้นเป็นหย่อม ๆ

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้เปลือก แก่น ประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่น ที่มีสรรพคุณ บำรุงธาตุ บำรุงน้ำนม
ใช้เป็นตำรับยาต้ม

(135) ชื่อภาษาบาลี : อารองดาวน้อย(ชื่อภาษาอีสานดาวน้อย)

ชื่อสามัญ —

ชื่อวิทยาศาสตร์ หาคือไม่พบ

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามสวนหลังบ้าน ที่สวน ไร่ ป่าละเมาะ ป่าภูเขา ป่าเต็งรัง ป่าที่มีต้นไม้หนาทึบ ปริมาณมีมากหาได้ง่าย

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้ลำต้น ใบ ประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่น ที่มีสรรพคุณรักษาโรคตับ แก้ไข้ในตับ ต่ำรับสมุนไพรที่สำคัญ ประกอบด้วยเต่า(ตับ หัว) ไม้ตับเต่า(เปลือก แก่น) ปูรงโดยตากสมุนไพรทั้งหมดให้แห้ง บดผสมน้ำผึ้งปั้นเป็นลูกกลอน

(136) ชื่อภาษาบาลี : อารองจวง(ชื่อภาษาอีสาน จวงหอม)

ชื่อสามัญ —

ชื่อวิทยาศาสตร์ หาคือไม่พบ

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าเชิงเขา ป่าภูเขา ป่าเต็งรัง ป่าที่มีต้นไม้หนาทึบ ปริมาณมีพอหาได้ ไม่มากนักเป็นหย่อม ๆ ชาวบ้านนิยมนำมาทำยาจึงเป็นที่ต้องการของคนมาก

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้ราก ผงทาบบริเวณที่เป็นฝี แก้ฝีต่าง ๆ

ใช้เปลือก ประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่น ที่มีสรรพคุณรักษา แก้อาการท้องเฟ้อ

(137) ชื่อภาษาบรู : อารองน้ำเต้าน้อย (ชื่อภาษาอีสาน : น้ำเต้าน้อย)

ชื่อสามัญ ---

ชื่อวิทยาศาสตร์ หาชื่อไม่พบ

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าเชิงเขา ป่าภูเขา ป่าเต็งรัง ป่าที่มีต้นไม้หนาทึบ ป่าละเมาะ ป่าหัวไร่ปลายนาปริมาณมีมาก หาได้ง่าย

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้ราก ประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่น ที่มีสรรพคุณรักษาธาตุลม บำรุงกำลัง ใช้เป็นตำรับยาต้ม

(138) ชื่อภาษาบรู : อารองคันทง (ชื่อภาษาอีสาน : คันทง)

ชื่อสามัญ ---

ชื่อวิทยาศาสตร์ หาชื่อไม่พบ

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าเชิงเขา ป่าภูเขา ป่าเต็งรัง ป่าที่มีต้นไม้หนาทึบ ปริมาณมีพหหาได้ ไม่มากนักเป็นหย่อม ๆ

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้ราก ประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่น ที่มีสรรพคุณรักษาอาการธาตุลม บำรุงกำลัง เป็นยาปลูกธาตุ ใช้เป็นตำรับยาต้ม

(139) ชื่อภาษาบรู : อารองไม้ดุก (ชื่อภาษาอีสาน หมากดุก)

ชื่อสามัญ มะดุก

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Siphonodon celastrineus* Griff.

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าเชิงเขา ป่าภูเขา ป่าเต็งรัง ป่าที่มีต้นไม้หนาทึบ ปริมาณมีพอลาได้ ไม่มากนัก เป็นหย่อม ๆ

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้แก้ ปรกอบกับสมุนไพรชนิดอื่น มีสรรพคุณ บำรุงเลือด โลหิตจาง แก้โรคเอ็น โรคชาน ผสมกับ ชี้นั้น มีสรรพคุณรักษาโรคกระเพาะ แก้ท้องอืด ท้องเฟ้อ ใช้เป็นตำรับยาต้ม

(140) ชื่อภาษาบรู : อารองอาเรือง (ชื่อภาษาอีสาน จะคาม)

ชื่อสามัญ อะราง

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Mucuna gigantea* DC.

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าเชิงเขา ป่าภูเขา ป่าเต็งรัง ป่าที่มีต้นไม้หนาทึบ ปริมาณมีพอลาได้ ไม่มากนัก เป็นหย่อม ๆ

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้เปลือก ปรกอบกับสมุนไพรชนิดอื่น ที่มีสรรพคุณแก้เบื่อเห็ด เบื่อหอย ใช้เป็นตำรับยาต้ม เปลือกตำเป็นสั้มตำ

(141) ชื่อภาษาบรู : ซีมือตามวก (ชื่อภาษาอีสาน เครื่องเขามวก)

ชื่อสามัญ —

ชื่อวิทยาศาสตร์ หาชื่อไม่พบ

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าเชิงเขา ป่าภูเขา ป่าเต็งรัง ป่าที่มีต้นไม้หนาทึบ ปริมาณมีพอหาได้ แต่ไม่
มาก ขึ้นเป็นหย่อม ๆ

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ชูดเปลือกให้ละเอียด ผสมน้ำสามารถซักผ้าได้

(142) ชื่อภาษาบรู : ซีมือแกระ (ชื่อภาษาอีสาน เครื่องเขิงใหญ่)

ชื่อสามัญ เขิงสร้อย

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Smilax davidiana* A. DC.

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าเชิงเขา ป่าภูเขา ป่าเต็งรัง ป่าที่มีต้นไม้หนาทึบ ปริมาณมีพอหาได้ แต่ไม่
มาก ชอบขึ้นบริเวณที่มีความชื้นมาก ๆ

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้ราก ประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่น เช่น นกกด เพี้ยฟาน มีสรรพคุณรักษา
กามโรค รักษาโรคเรื้อรังผิวหนัง ใช้เป็นตำรับยาต้ม

ยอดอ่อนสามารถนำมาประกอบอาหาร แกง อ่อม ได้

(143) ชื่อภาษาบรู : อารองจำปา (ชื่อภาษาอีสาน จำปา)

ชื่อสามัญ จำปา

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Michelia champaca* Linn.

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

ชาวบ้านนิยมปลูกตามรั้ววัด เพื่อให้ดอกสำหรับบูชา ปริมาณพอหาได้

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้แก่น ประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่น รักษาแผล พิษ จากสุนัขกัด โดยผสมร่วมกับมะเขือบ้า (ราก) ทาบริเวณที่เป็น ต้มกับสมุนไพรชนิดอื่น แก้อาการปวดท้อง ไม่ถ่าย

(144) ชื่อภาษาบรู : อารองแก่นนาง (ชื่อภาษาอีสาน ผ่างส้ม ผ่างแดง)

ชื่อสามัญ ผ่าง

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Caesalpinia sappan* Linn.

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

ปัจจุบันหมอสุมไพร่มักนำมาปลูกในพื่นา ไร่ สวน เป็นสมุนไพรเพื่อประกอบกับตำรับอื่น ตามป่า เขา แหล่งสมุนไพรทั่วไปไม่ค่อยพบหายาก

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้ เเคือ ผล ประกอบกับสมุนไพรชนิดอื่น มีสรรพคุณรักษาโรคกระเพาะอาหาร ริดสีดวงทวาร ใช้เป็นตำรับยาต้ม

เปลือก เคี้ยว แทนกินหมาก

(145) ชื่อภาษาบรู : เปรี้ยก (ชื่อภาษาอีสาน กล้วย)

ชื่อสามัญ   กล้วย

ชื่อวิทยาศาสตร์   *Musa sapientum* Linn.

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

ชาวบ้านนิยมปลูกในสวนหลังบ้าน และที่นา ที่สวน พบได้ทั่วไป ปริมาณจำนวนมาก หาได้ง่าย

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้หัว สรรพคุณรักษาริดสีดวงทวาร เป็นตำรับยาต้ม ยางของปลีกล้วยใช้ทาแก้พิษแมลงป่อง ต่อ แตน ตะขาบ ปลาชุก กล้วยเป็นผลไม้ที่นิยมปลูกทั่วไป ใบใช้ประโยชน์ห่ออาหาร ใบและลำต้นใช้ประดิษฐ์เกี่ยวกับพิธีกรรมต่างๆ ผลกล้วย ชาวบ้านทั่วไปนิยมรับประทานเป็นผลไม้หลัก

(146) ชื่อภาษาบรู : อารองกูดอาเจียง (ชื่อภาษาอีสาน หูช้าง ใบหูช้าง)

ชื่อสามัญ   ---

ชื่อวิทยาศาสตร์   หาชื่อไม่พบ

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

ป่าละเมาะ ป่าดงดิบ ที่ดินสวน ไร่ ปริมาณมีพบน้อย ไม่มาก ขึ้นเป็นหย่อม ๆ

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้ราก มีสรรพคุณแก้เย็บหวัด บัสสาวะขัด (บัสสาวะมีอาการปวดแสบลำกล้อง) ใช้เป็นตำรับยาต้ม ใบ ใช้ทำหมอนหนุนไม้ ทำให้หอม รสชาติดี

(147) ชื่อภาษาบรู : อารองกา(ชื่อภาษาอีสาน กาว)

ชื่อสามัญ —

ชื่อวิทยาศาสตร์ หาชื่อไม่พบ

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าเชิงเขา ป่าภูเขา ป่าละเมาะ ป่าหัวไร่ปลายนา ที่สวน ไร่ ปริมาณมีพอกหาได้
ไม่มาก ขึ้นเป็นหย่อม ๆ

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้ใบ ชี้ไล่แมลง รักษาแผล

(148) ชื่อภาษาบรู : อารองคู้(ชื่อภาษาอีสานคู้ ไม้คู้)

ชื่อสามัญ ประคู้

ชื่อวิทยาศาสตร์ *Pterocarpus macrocarpus* Kurz.

แหล่งที่พบและจำนวนโดยประมาณ

พบตามป่าเชิงเขา ป่าละเมาะใกล้หมู่บ้าน ป่าภูเขา ป่าเต็งรัง ป่าที่มีต้นไม้หนาที่บ
ปริมาณมีมาก หาได้ง่าย ชาวบ้านจะสงวนรักษาไว้ แปรรูปใช้ก่อสร้างบ้าน

สรรพคุณทางยาสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ

ใช้ยาง เปลือก มีสรรพคุณแก้จุกเสียด เปลือกต้มใส่เกลือแก้ท้องบิด ใช้เป็นตำรับยา
คัม

เปลือก ยาง อม แก้อาการเป็นกาฬ ปากเป็นแผล

6.9 สัตว์ หรือชิ้นส่วนของสัตว์ที่ชาวบรูไนใช้เป็นสมุนไพร

สัตว์ หรือชิ้นส่วนของสัตว์ที่ชาวบรูไนใช้เป็นสมุนไพร ได้แก่

ชื่อสัตว์	ส่วนที่ใช้	วิธีการปรุงและการใช้
กระต่าย	กระดุก ตับ ทั้งตัว เลือด ปอด	ตากแดดกินกับมะนาวแก้หืดหอบ
กระแต	กระดุก ตับ ทั้งตัว เลือด ปอด	ฝน ทำเป็นอาหาร แก้ไข้
กวาง	เขา	ฝน บำรุงกำลัง
กบแก๊	ตับ ทั้งตัว	ปรุงเป็นอาหาร ตัวแห้ง(บด) บำรุงตับแก้ซางในเด็ก
กา	กระดุก	ฝน โรดดับ ปีกใช้เป็นของขลัง เรียก ขวัญเด็ก มิให้ผีบรรพบุรุษมาหยอก
ควายด่อน	กระดุก เขา	ชุดเป็นฝอยละเอียด ม้วนเป็นบุหรี่ สูบ แก้ริดสีดวงจมูก
ควายดำ	เขา กระดุก	ฝน แก้กามโรค
ค่าง	หนัง กระดุก	ฝน บำรุงกำลัง
งูจงอาง	กระดุก หัว ตับ ทั้งตัว	ตากแห้ง ฝน บด บำรุงตับ
งูเหลือม	หัว กระดุก ดี ตับ ทั้งตัว	ตากแห้ง บำรุงตับ รักษาการโรค
งูเห่า	กระดุก ทั้งตัว	ตากแห้งบำรุงกำลัง รักษาการโรค
ชะนี	กระดุก	ฝน บำรุงกำลัง
เต่าเห็ก	กระดุก เนื้อ	ฝน กามโรค บำรุงกำลัง
ไก่อปา	เดือย	ฝน
มดแดง	ตัว	ต้มแก้ลม วิงเวียน
หมาดำ	น้ำมัน	ทา แผลเปื่อย หนอง บริเวณที่เป็น
เสือ	ฟัน กระดุก น้ำมัน	สกัด แก้ปวดเส้น ปวดเอ็น โรคเก๊าท์
ม้า	กระดุก	บดใช้จุดฟันรักษาฟันผุ(แมงกินฟัน)
เลียงผา	น้ำมัน เลือด	ทาแผล เลือดบำรุงกำลัง

6.10 แร่ธาตุที่ชาวบรูใช้เป็นสมุนไพร

แร่ธาตุที่ชาวบรูใช้เป็นสมุนไพร ได้แก่

ชื่อแร่ ธาตุ	การนำไปใช้
การบูร	เพิ่มกลิ่นหอม
พิมเสน	เพิ่มกลิ่นหอม
ซีเจีย (ดินประสีว)	ละลายนิ่ว
ซีเก๋า	แก้ไอ
เกลือ	เพิ่มรสชาติ ความเค็ม แก้พิษ ตกต้นไม้ ตก จากที่สูงผสมน้ำดื่ม
สารส้ม	ต้ม ผสม น้ำ ละลาย
น้ำตาล	ให้รสหวาน แก้ลม

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง การศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นในการใช้สมุนไพรพื้นบ้านของชาวบุรีรัมย์ จังหวัดบุรีรัมย์ เนื่องจากมีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมไทย ทำให้เกิดปัญหาสังคมขึ้น สิ่งหนึ่งที่สำคัญคือ ค่านิยมเปลี่ยนแปลงไป ไม่พึ่งพาตนเอง บริโภคนิยม จึงมีการทำลายทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม อย่างกว้างขวาง คุณภาพชีวิตประชาชนเสื่อมลง รายได้ไม่พอกับรายจ่าย ประชากรชนบทจำนวนมากได้อพยพย้ายถิ่นไปหางานทำในเมืองใหญ่ มีปัญหาเกิดความเสื่อมโทรมทางสิ่งแวดล้อมและทรัพยากร วัฒนธรรมบางอย่างเกิดความล้าหลังทางวัฒนธรรม(Cultural Lag) ขาดการฟื้นฟู อนุรักษ์ ส่งเสริมให้ก้าวหน้า และประเทศไทยได้ประสบปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำอย่างรุนแรง แนวทางแก้ปัญหา คือ การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์เป็นหลัก ส่งเสริม อนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ทะนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม ส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น ให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนา และเห็นว่าทรัพยากรที่สำคัญที่สุดในการพัฒนาประเทศคือวัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตพื้นฐาน สมควรให้มีการฟื้นฟูและส่งเสริมเป็นอย่างยิ่ง โดยเฉพาะการใช้สมุนไพรพื้นบ้าน จึงเป็นเหตุจูงใจให้มีการศึกษา เรื่องนี้ ผลการศึกษาจะเป็นประโยชน์ในการสร้างองค์ความรู้เรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นในการใช้สมุนไพร สามารถนำผลการศึกษาไปใช้อนุรักษ์สิ่งแวดล้อม การพัฒนาชนบท การพัฒนาคุณภาพชีวิต และเป็นการส่งเสริม อนุรักษ์วัฒนธรรมที่มีคุณค่า เพื่อถ่ายทอดให้คนรุ่นหลังได้สืบทอดต่อไป

การวิจัยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) การศึกษาจากเอกสารรวบรวมข้อมูลโดยการสังเกตประกอบการสัมภาษณ์ เลือกพื้นที่ศึกษาแบบเจาะจง เลือกบุคคลตัวอย่างแบบสโนว์บอลล์ (Snowball Sampling) ผสมกับการเลือกแบบหลายกลุ่มหรือหลายมิติ (Dimensional Sampling) ใช้การวิเคราะห์ข้อมูลโดยวิธีการสร้างข้อสรุป

7.1 สรุป

ผลการศึกษาสรุปผลได้ ดังนี้

ชาวยุโรป หมายถึงกลุ่มชาติพันธุ์พวกหนึ่ง เรียกตนเองว่าชาวซำ เป็นพวกในตระกูลมอญเขมร คือพวกซำกะโซ่ และบรู ภาษาพูดอยู่ในตระกูลออสโตรเอเชียติก มีถิ่นกำเนิดอยู่ในแขวงคำม่วนและแขวงสุวรรณเขตของประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ได้อพยพจากประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว เข้ามาอยู่ในจังหวัดมุกดาหาร ระหว่างปี พ.ศ. 2426 - 2430 โดยมาตั้งถิ่นฐานบนเทือกเขาภูพาน บรรพบุรุษของชาวยุโรป ที่เป็นต้นตระกูลหรือต้นสกุลสำคัญปัจจุบันมี 5 ตระกูล ได้แก่ นามสกุล ชันตันโถ โททุมพล ศรีมุกดา จำวงศ์ลา และกุดวงศ์แก้ว บริเวณที่ตั้งบ้านเรือน ปัจจุบันเป็นพื้นที่ตำบลกุดบาก อำเภอกุดบาก ซึ่งชุมชนได้ขยายใหญ่ขึ้น จนกลายเป็นหมู่บ้านขนาดใหญ่

ชาวยุโรปเมื่ออพยพเข้ามาแล้วได้เลือกทำเลที่ตั้งหมู่บ้านตามที่ราบสูงเชิงเขา เพราะมีป่าไม้อุดมสมบูรณ์ สามารถเก็บหาของป่า ล่าสัตว์เพื่อการยังชีพ ในช่วงระยะเวลาต่อมา มีเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่ทำให้วิถีชีวิตของชาวยุโรปเปลี่ยนแปลงไป เหตุการณ์ที่สำคัญ เช่น มีการสัมปทานป่าไม้ การก่อสร้างถนน ได้เลื้อยอำนวยความสะดวก จากการทำป่าไปทิ้งระบบตลาด เพาะปลูกพืชเศรษฐกิจ ผลิตเพื่อการค้า คือ ปลูกข้าว ปอ มันสำปะหลัง และอ้อย โดยมีการปลูกปอ 40 ปี มาแล้ว มันสำปะหลัง 30 ปี มาแล้ว และอ้อย 5 ปีมาแล้ว การปลูกพืชเศรษฐกิจเพื่อหารายได้นี้ ได้ทำลายแหล่งทรัพยากรธรรมชาติต่างๆ อย่างมาก เช่น การบุกรุกป่าเพื่อเพิ่มพื้นที่เพาะปลูก การใช้ปุ๋ยเคมีและยาปราบศัตรูพืช เพื่อเพิ่มผลผลิต ในขณะเดียวกันได้ทำลายป่าไม้แหล่งสมุนไพรพร้อมกันไปด้วย สมุนไพรพื้นบ้าน ที่ชาวบ้านนำมาใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวันบางชนิด ได้สูญหายไปจากป่าละเมาะใกล้หมู่บ้าน เป็นผลให้คนรุ่นใหม่ ไม่ทราบว่าสมุนไพรเหล่านี้มีลักษณะ และมีสรรพคุณอย่างไร ขณะเดียวกันผู้สูงอายุบางคนที่มีความรู้ด้านสมุนไพร ยังไม่มีการถ่ายทอดภูมิปัญญาเหล่านี้ให้คนรุ่นหลัง สมควรให้มีการอนุรักษ์ส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นสาขาเหล่านี้ ให้กลับมาใช้ประโยชน์ในการพัฒนาชุมชนเพื่อการพึ่งตัวเองได้ต่อไป

สภาพเศรษฐกิจสังคม วัฒนธรรมบริเวณที่ศึกษา พบว่า ชาวบรูส่วนใหญ่ยังมีฐานะความเป็นอยู่ยากจน ประชาชนส่วนหนึ่งในวัยแรงงานได้อพยพเข้าไปหาทำงานในเมืองใหญ่ สำหรับความเชื่อเรื่องผีที่เกี่ยวข้องกับการดูแลสุขภาพ ที่สำคัญมี 4 ชนิด คือ ผีฟ้า ผีน้ำ ผีเจ้าปู่หรือมหศักดิ์ และ ตาแยก โดยมีพิธีกรรมการนับถือแยกย่อยออกไป จุดประสงค์เพื่อการดูแลสุขภาพ รักษาการเจ็บไข้ได้ป่วย ให้ชุมชนหมู่บ้านสงบสุขนั่นเอง

สถานการณ์ด้านสาธารณสุขชุมชนในพื้นที่ศึกษา พบว่า ในสมัยก่อนมีการตายจากโรคร้ายแรง คือ โรคมาลาเรียมาก แต่ปัจจุบันการเจ็บไข้ได้ป่วยมีหลายโรคและสามารถรักษาหายได้หลายโรค ส่วนอาการเจ็บป่วยที่คนในชุมชนป่วยตายมาก รักษาไม่หาย คือ มะเร็งตับ

การดูแลสุขภาพแบบสมัยใหม่และการดูแลสุขภาพแบบพื้นบ้าน พบว่า ชาวบ้านได้ใช้การดูแลสุขภาพทั้ง 2 แบบ ขึ้นอยู่กับอาการของโรคและความต้องการของผู้ป่วย แต่ส่วนใหญ่จะไปรักษาที่โรงพยาบาลของรัฐก่อน หากอาการป่วยไม่หายแล้วค่อยกลับมารักษาแบบพื้นบ้าน และอาจมีการทำพิธีเสี่ยงทายหาสาเหตุการเจ็บป่วยและเสี่ยงทายเพราะเหตุผีทำหรือไม่ อาการเจ็บไข้ได้ป่วยที่รักษาแบบพื้นบ้านได้ผลและนิยมกันมาก ได้แก่ อาการธาตุลุ่ม หมายถึงอาการเสื่อมสมรรถภาพทางเพศ อาการร่างกายอ่อนเพลีย ทำงานไม่มีประสิทธิภาพ นอกจากนี้ยังมีอาการโรคกษัยไตพิการและนิ่วในท่อทางเดินปัสสาวะ การดูแลหญิงหลังคลอด และการเจ็บไข้ได้ป่วยเล็ก ๆ น้อยๆ อุบัติเหตุเล็กน้อย เป็นต้น ชาวบรูเชื่อว่า การดูแลสุขภาพแบบพื้นบ้านนี้ยังมีประโยชน์ และสามารถรักษาโรคบางอย่างได้ผลดี

ปัจจุบันมีโรคใหม่ ๆ รักษาหายยาก เช่น เอชส์ มะเร็ง หัวใจล้มเหลว เป็นต้น สาเหตุของโรคและอาการเจ็บป่วยเหล่านี้ เกิดจากพฤติกรรมเสี่ยงต่อโรค และพฤติกรรมการบริโภค โดยบริโภคอาหารสำเร็จรูป มีสารพิษ สารเคมีตกค้าง ปนเปื้อน เมื่อรับประทานเป็นระยะเวลานานเข้า จะสะสมทำให้เกิดโรค เช่น มะเร็ง เบาหวาน ความดัน เป็นต้น ส่วนสาเหตุจากสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ได้แก่ อากาศ ฟ้าไม่ เป็นพิษและลดคุณภาพลง ทำให้คนเกิดโรคประสาท อารมณ์เครียด จะมีผลต่อระบบหายใจ และระบบย่อยอาหารต่อไป สาเหตุการเจ็บ

ป่วยอีกประการหนึ่ง คือ ร่างกายคนเราเสื่อมตามธรรมชาติ และมีโรคภัยไข้เจ็บเป็นเรื่องธรรมดา

หมอสุนไพรรชาวบรู ในพื้นที่ศึกษา มีหมอสุนไพรมือชื่อเสียงประมาณ 5 คน และชาวบรูส่วนใหญ่จะมีความรู้เรื่องสมุนไพร เป็นยาสามัญประจำบ้าน การใช้สมุนไพรของชาวบรูส่วนใหญ่ใช้สมุนไพรจากพืชเป็นหลัก ปรุงโดยวิธีการต้ม

การเป็นหมอสุนไพรร เพราะว่าเป็นคนในครอบครัวหรือตนเองเคยเจ็บป่วย บรรพบุรุษเคยเป็นหมอสุนไพรมาก่อน การมีจิตใจรักชอบเรื่องสมุนไพร เป็นคนเสียสละต้องการช่วยเหลือผู้อื่น และในชุมชนหมู่บ้านมีความสัมพันธ์ลักษณะเครือญาติ สืบเชื้อสายมาจากบรรพบุรุษเดียวกัน ได้อพยพมาจากถิ่นฐานดั้งเดิมเดียวกัน ผู้เป็นหมอสุนไพรรต้องมีหน้าที่ช่วยเหลือสมาชิกในชุมชนเพื่อให้หมู่บ้าน ชุมชนปกติสุข

การเรียนเป็นหมอสุนไพรรจากหมอสุนไพรรุ่นก่อน ยังไม่มีการถ่ายทอดให้บุตรหลานตนเอง ผู้เป็นศิษย์ไม่สืบทอดเป็นหมอสุนไพรรต่อไป เพราะปัญหาทางเศรษฐกิจ หมอสุนไพรรบางคน ต้องการสอนหรือถ่ายทอดความรู้เรื่องสมุนไพรให้แก่ผู้อื่นแต่ไม่มีผู้ใดสนใจเรียน ส่วนความรู้เรื่องสมุนไพรยาสามัญประจำบ้าน ชาวบรูส่วนใหญ่จะมีความรู้ในเรื่องนี้ดี เพราะได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ แต่ในระยะต่อมา หมอสุนไพรรชาวบรูหลายคนได้เสียชีวิตไป ไม่มีการถ่ายทอดความรู้ การแพทย์สมัยใหม่ได้เจริญก้าวหน้ามาก ห้องถิ่นต่างๆ มีโรงพยาบาล ประชาชนนิยมไปรับการรักษาจากโรงพยาบาลมาก จึงไม่มีการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นในสาขานี้เท่าที่ควร

ความรู้เรื่องสมุนไพร สามารถจะแบ่งออกได้ 2 ระดับ คือ หมอสุนไพรรที่มีความรู้ความสามารถมาก สามารถรักษาโรค อากาศเจ็บป่วยได้หลายโรค รักษาอาการเจ็บป่วยที่เป็นโรคป่วยหนัก และได้พัฒนาเป็นหมอสุนไพรรอาชีพ และระดับพื้นฐานทั่วไป คือ ประชาชนชาวบรูทั่วไป จะมีความรู้เรื่องสมุนไพร เป็นยาสามัญประจำบ้าน การดูแลสตรีหลังคลอด การรักษาอาการไข้ และอุบัติเหตุเล็กน้อย เป็นต้น

หมอสมนไพร ที่มีความรู้ความสามารถมาก แต่ละคน ได้เรียนรู้เรื่องสมุนไพรมามาก แหล่งต่าง ๆ แตกต่างกันไป เช่น เรียนรู้มาจากบรรพบุรุษ จากตำรับยาโบราณ จากหมอพระ จากอาจารย์ และได้มีประสบการณ์การอบรมจากโครงการต่างๆ ของรัฐและเอกชนที่จัดขึ้น หมอสมนไพรเหล่านี้ได้นำความรู้มาประยุกต์ใช้ในการรักษาผู้ป่วย เช่น การแปรรูปสมุนไพรมเป็นลูกกลอน การปลูกสมุนไพรม เป็นต้น

ชาวบรูทัวไปจะมีบทบาทเป็นหมอยาประจำครอบครัว ทั้งหญิงทั้งชาย แต่ไม่มีชื่อเสียง เพราะไม่มีการรักษาผู้ป่วยอย่างเป็นกิจลักษณะ แต่จะใช้ความรู้ดูแลสุขภาพคนในครอบครัว ญาติพี่น้อง รักษาอาการป่วยธรรมดาไม่รุนแรง เช่น การดูแลหญิงหลังคลอด การอยู่กรรมอยู่ค่า การบำรุงกำลัง รักษาอาการไข้ ปวดหัว ตัวร้อน และมีความรู้ที่จะนำสมุนไพรมมารับประทานเป็นอาหาร พืชผัก และจะให้ประโยชน์ต่อร่างกายอย่างไรบ้าง ชาวบรูทัวไปโดยเฉพาะคนรุ่นเก่า ได้รับการถ่ายทอดความรู้จากบรรพบุรุษนี้ ไม่มีพิธีกรรมในการเรียน การเก็บหายา การใช้ยา เพราะไม่เป็นหมอสมนไพรมอาชีพ อาจกล่าวได้ว่า เป็นวิถีชีวิตของคนในหมู่บ้าน หรือชุมชน เมื่อมีการเจ็บไข้ได้ป่วยแล้ว จะต้องมีการดูแลรักษา

ในหมู่บ้านแต่ละแห่ง จะมีหมอสมนไพรมหลายคน ซึ่งเป็นผู้สูงอายุ และเป็นเจ้าของตำรับยาสมุนไพรมหลายตำรับ ควรเชิดชูเกียรติบุคคลเหล่านี้ เป็นการส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น และอนุรักษ์วัฒนธรรม

วิธีการรักษาหรือการดูแลสุขภาพของหมอสมนไพรมเริ่มจาก ผู้ป่วยบอกอาการเจ็บป่วย หมอจะเก็บหายาสมนไพรม ผู้ป่วยนำสมุนไพรมไปปรุงเองที่บ้าน โดยการต้มยารับประทานที่บ้าน หมอสมนไพรมได้เปลี่ยนสถานภาพจากเดิม คือ เป็นเสมือนคนขายยาสมุนไพรม แต่มีรายได้จากการขายสมุนไพรมเพียงเล็กน้อย

ลักษณะการใช้สมุนไพรม สามารถแบ่งตามลักษณะการใช้ คือ

(1) ใช้สมุนไพรมลักษณะเป็นยาสามัญประจำบ้าน ได้แก่ การใช้รักษาอาการเจ็บป่วยเล็กๆ น้อยๆ เช่น ปวดหัว ตัวร้อน เป็นไข้ อุบัติเหตุ เช่น อุบัติเหตุทางจราจร แมลงสัตว์กัดต่อย และอื่น ๆ ใช้สำหรับรักษาอาการสุขภาพร่างกายเสื่อม เช่น โรคกระษัย อาการธาตุล้น ใช้ดูแลสตรีคลอดบุตรใหม่

(2) ใช้สมุนไพรรักษาอาการเจ็บป่วยหนักหรือรุนแรง ได้แก่ อาการเจ็บป่วยที่รุนแรงเรื้อรัง เช่น มะเร็งตับ เอดส์ ใช้รักษาอาการจากอุบัติเหตุอาการหนัก เช่น อุบัติเหตุทางจราจร ทุกข์ และอื่น ๆ

วิธีการปรุงสมุนไพร มี หลายลักษณะ คือ

(1) ตำรับยาต้ม หมายถึง การใช้สมุนไพรที่ปรุงด้วยการต้ม ใส่น้ำพอท่วมยา รับประทานน้ำต้มยา จนกว่าจะหาย เป็นการใช้สมุนไพรที่ผู้คนนิยมมากที่สุด

(2) ตำรับยาเย็น หมายถึง การใช้สมุนไพรที่ปรุงโดยการผสมน้ำสะอาด ต้มหรือนำสมุนไพรแช่น้ำให้ผู้ป่วยอาบ ต้มกินจนกว่าจะหาย

(3) การปรุงและการใช้สมุนไพรในรูปแบบอื่นๆ ได้แก่ การบดเป็นผงแล้วผสมน้ำผึ้งปั้นเป็นลูกกลอน การต้มอาบ การประคบ การผสมน้ำเพื่อดื่มหรือทาบริเวณที่เป็น

(4) สมุนไพรที่ชาวบรูใช้เป็นอาหาร ผัก จะนำมาต้ม ลวก แกง ตอง ตากแห้ง หรือรับประทานสดๆ แล้วแต่ชนิด คุณสมบัติของสมุนไพรชนิดนั้น บางชนิดชาวบ้านทั่วไปเชื่อว่า มีประโยชน์เป็นอาหาร พืชผัก และมีสรรพคุณทางยาด้วย

การแปรรูป การปรุงสมุนไพรไม่ค่อยมีกระบวนการยุ่งยาก สมุนไพรที่นำมาใช้เป็นยาดูแลสุขภาพ จะให้สดๆ เครื่องมือ อุปกรณ์จึงไม่ใช่อุปกรณ์การผลิต การแปรรูป แต่จะใช้มีด จอบ เสียม ในการเก็บหาสมุนไพร เมื่อนำมาปรุงจะต้ม ผน แช่ ร่ม ใช้อุปกรณ์ที่มีใช้ในครัวเรือนเท่านั้น หากผู้มารับบริการนำสมุนไพรไปกิน ส่วนใหญ่จะนำไปต้มกินเองที่บ้าน

สำหรับโรคและอาการเจ็บป่วย ที่ชาวบรูได้มีการดูแลรักษาโดยใช้สมุนไพร ได้แก่ อาการธาตุลุ่ม กำลังเสื่อมหรืออาการกำลังไม่ดี สมรรถภาพทางเพศลดลง อาการใช้กรรมดาโรคกระเพาะอาหาร อาการนิคกรรม การดูแลหญิงหลังคลอด อาการอยู่กรรมอยู่ค้าไม่ได้ อุบัติเหตุเล็กๆ น้อยๆ แผลง สัตว์ กัดต่อย และอาการถูกพิษ และเบือ เม่า

ผลการให้ยาสมุนไพรดูแลสุขภาพ พบว่า ชาวบรูส่วนใหญ่มีความพึงพอใจ สมุนไพรมีความจำเป็นต่อการดำรงชีวิตมาก สมุนไพรเป็นทั้งอาหารและยารักษาโรค สมุนไพรพื้นบ้านเสมือนเป็นยาสามัญประจำบ้านไม่มีอันตราย บางอย่างเป็นพืชมงคล ให้ความพอใจด้านความงาม เป็นไม้ประดับให้บ้านเรือนร่มรื่น และเป็นสิ่งที่สร้างความสัมพันธ์ระหว่างครัวเรือนให้ใกล้ชิดกันยิ่งขึ้น ส่วนผู้ป่วยหรือผู้ที่ได้ใช้สมุนไพรจากหมอสมุนไพรหรือใช้ด้วยตนเอง มี

ความพอใจในประสิทธิภาพการรักษา อาการเจ็บป่วยบางอย่างยังไม่มียาแผนปัจจุบันทดแทนได้ดีเท่าสมุนไพร แต่ใช้สมุนไพรดูแลรักษาให้หายได้ เช่น การดูแลสตรีหลังคลอดบุตรใหม่ อาการธาตุล้นหรืออาการเสื่อมสมรรถภาพทางเพศ หรืออาการร่างกายอ่อนเพลีย ทำงานไม่มีประสิทธิภาพ เป็นต้น

แหล่งสมุนไพรปัจจุบัน ชาวบรูมีวิถีชีวิตที่อยู่กับป่าไม้มาหลายร้อยปีแล้ว ปัจจุบันสถานการณ์ด้านป่าไม้ถูกทำลายไปมาก ทำให้แหล่งสมุนไพรถูกทำลายไปด้วย แหล่งสมุนไพรของชาวบรู ปัจจุบันมี 3 แหล่งใหญ่ๆ คือ

(1) แหล่งสมุนไพรส่วนบุคคล หรือส่วนตัว ได้แก่ พื้นที่บริเวณบ้าน สวนครัว พื้นที่หัวไร่ปลายนา พื้นที่เลี้ยงสัตว์ ปลูกผัก ผลไม้ ที่ดินทำกินของครัวเรือน แต่เดิมมีสมุนไพรเกิดเองตามธรรมชาติอยู่แล้ว และบางคนได้ทำสวนสมุนไพรของตนเอง ปลูกสมุนไพรเพิ่มเติมในที่ดินของตนเอง แหล่งสมุนไพรส่วนบุคคลนี้ มีประมาณ ร้อยละ 80 ของครัวเรือนทั้งหมด

(2) แหล่งสมุนไพรป่าชุมชน ได้แก่ บริเวณป่าดอนปู่ตา ป่าละเมาะ ป่าช้า ป่าทำเล และวัดป่า สมุนไพรมีการเจริญเติบโตในระบบนิเวศแตกต่างกัน ป่าดอนปู่ตา มีระบบนิเวศที่สมบูรณ์จึงมีสมุนไพรสมบูรณ์กว่าแหล่งสมุนไพรประเภทอื่น แต่ปัจจุบันเหลือพื้นที่น้อย

(3) ป่าเชิงเขาและป่าภูเขา อุทยานแห่งชาติ เป็นแหล่งสมุนไพรที่ใหญ่ที่สุด ปัจจุบันเป็นพื้นที่อุทยานแห่งชาติ ซึ่งอยู่ห่างจากหมู่บ้านประมาณ 2-15 กิโลเมตร

7.2 อภิปรายผล

การศึกษา เรื่องการใช้สมุนไพรพื้นบ้านในการดูแลสุขภาพของชาวบรู จังหวัดมุกดาหาร เมื่อวิเคราะห์ข้อมูลแล้ว พบประเด็นที่สำคัญ ดังนี้

(1) แหล่งสมุนไพรของชาวบรูมีหลายแหล่ง แหล่งที่สำคัญเป็นพื้นที่ป่าสาธารณะ ได้แก่ ป่าดอนปู่ตา ป่าช้า และวัดป่า เป็นป่ายังไม่ถูกบุกรุกมากนักเพราะประชาชนมีความเชื่อ นับถือว่าเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ใช้เป็นที่สำหรับประกอบพิธีกรรม จึงทำให้สมุนไพรส่วนหนึ่งยังคงเหลืออยู่ แต่ทั้งนี้พื้นที่ป่าสาธารณะทั้ง 3 ประเภท ยังมีที่ดินว่างเปล่าพอที่จะ

พัฒนาปลูกพืชสมุนไพรให้มากขึ้นได้ โดยอาศัยความเชื่อ เคารพในพื้นที่ดังกล่าวสามารถนำไปใช้เป็นประโยชน์ในการอนุรักษ์แหล่งสมุนไพรของชุมชนต่อไป

(2) ความรู้เรื่องสมุนไพรพื้นบ้านในการดูแลสุขภาพของชาวบุรีรัมย์ 2 ระดับ คือระดับพื้นฐาน ได้แก่ ความรู้เกี่ยวกับการใช้สมุนไพรสามัญประจำบ้าน การเจ็บไข้ได้ป่วยเล็กน้อย การดูแลสตรีหลังคลอดบุตรใหม่ เป็นต้น ความรู้ระดับพื้นฐานนี้มีการถ่ายทอดแก่คนรุ่นต่อๆ ไป พร้อมกับการมีสมุนไพรพื้นบ้านที่ปลูกอยู่ตามบ้านเรือน ริมรั้ว สวนหลังบ้าน ที่นา หรือที่สวน เป็นส่วนประกอบหรือสื่อในการถ่ายทอดความรู้นี้ แต่ถ้าหากสมุนไพรเหล่านี้หมดไป ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับการใช้สมุนไพรสามัญประจำบ้าน ก็จะสูญหายไปด้วย

ความรู้เกี่ยวกับการใช้สมุนไพรพื้นบ้าน รักษาอาการเจ็บป่วยหนัก หรือใช้รักษาโรค ซึ่งต้องมีตำรับยา มีหมอสมุนไพรเป็นผู้ใช้ยารักษา แต่ขณะนี้หมอสมุนไพรชาวบุรีรัมย์ส่วนใหญ่เป็นผู้สูงอายุ และยังไม่มีความรู้เกี่ยวกับการถ่ายทอดความรู้ ขณะเดียวกันพืชสมุนไพรสำคัญที่เป็นตำรับยาก็กำลังจะสูญหายไปทุกขณะ

(3) การศึกษาครั้งนี้ได้พบวิธีการของสมุนไพรศึกษา(Herbal Education) คือ การถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นเรื่องสมุนไพร โดยการจัดประสบการณ์ ให้ความรู้แก่คนทั่วไป ต้องอาศัยองค์ประกอบและปัจจัยอื่นๆ ที่เป็นของจริงให้ผู้สนใจได้ศึกษา เช่น พืชสมุนไพร อุปกรณ์เครื่องใช้ เป็นต้น พืชสมุนไพรจริงนี้จะกระตุ้นความสนใจของผู้เรียนได้ดี ทำให้เข้าใจและปลูกจิตสำนึกให้เห็นคุณค่าของสมุนไพร หากองค์ประกอบอันหนึ่งอันใดบกพร่อง การถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น ด้านสมุนไพรก็จะลดประสิทธิภาพลงอาจทำให้ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสมุนไพรสูญหาย สมุนไพรศึกษา จึงควรใช้วิธีการจัดกิจกรรมอนุรักษ์แหล่งสมุนไพร และส่งเสริมผู้มีความรู้ด้านสมุนไพร ปลูกจิตสำนึกให้เยาวชนคนรุ่นหลังได้สืบทอดความรู้ด้านนี้ต่อๆ ไป

(4) ผลการใช้สมุนไพรดูแลสุขภาพ พบว่า ทำให้ประชาชนประหยัดค่าใช้จ่าย ในครัวเรือนแทนการใช้ยาสมัยใหม่ เป็นแนวทางการพัฒนาชุมชนให้พึ่งตนเองวิธีหนึ่ง ลดการนำเข้ายารักษาโรคจากต่างประเทศได้ระดับหนึ่ง การใช้สมุนไพรพื้นบ้านเป็นการส่งเสริมให้คนในชุมชนสามัคคี สัมพันธไมตรีใกล้ชิด และร่วมแรงร่วมใจกัน มีการเคารพผู้อาวุโส เป็นการปลูกฝังค่านิยมที่ดี และเป็นการอนุรักษ์วัฒนธรรมอีกทางหนึ่ง

7.3 ข้อเสนอแนะ

(1) ควรจัดกิจกรรมพัฒนาและส่งเสริม สมุนไพรศึกษา ในรูปแบบต่างๆ เช่น สร้างอุทยานสมุนไพรสาธารณะ (Herbal Park) ประจำหมู่บ้าน ที่บริเวณป่าช้า และวัดป่า เพื่ออนุรักษ์สมุนไพรสามัญประจำบ้านให้คนรุ่นใหม่ได้ศึกษา เพื่อเป็นการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น ความรู้ด้านสมุนไพรศึกษาและสามารถนำไปพัฒนาเป็นอาชีพปลูกพืชสมุนไพร สร้างรายได้และ เพื่อสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชนต่อไป

(2) ผลการศึกษาทำให้ทราบว่า มีพืชสมุนไพรพื้นบ้านอีกหลายชนิดที่ยังไม่ได้ศึกษาอย่างจริงจัง สมุนไพรบางชนิดค่อนข้างหายาก จึงควรมีการศึกษาลักษณะ สรรพคุณ สมุนไพรเหล่านี้อย่างกว้างขวาง และควรมีการศึกษาลักษณะทางนิเวศวิทยาของสมุนไพรเหล่านี้ เพื่อเป็นแนวทางในการขยายพันธุ์และพัฒนาในเชิงพาณิชย์ เพิ่มรายได้และให้ชุมชนพึ่งตนเองต่อไป

(3) ควรส่งเสริมให้ประชาชนปลูกสมุนไพรในที่ดินส่วนตัว โดยเฉพาะสมุนไพรสามัญประจำบ้าน สมุนไพรบางอย่างสามารถพัฒนาเชิงพาณิชย์ ปลูกขาย แปรรูป และใช้เป็นอาหาร พืชผัก รับประทานในชีวิตประจำวัน

(4) การพัฒนาชนบท หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง สามารถนำผลการศึกษาไปใช้ประโยชน์ เช่น หน่วยงานพัฒนาชนบท หน่วยงานทางด้านสิ่งแวดล้อม และหน่วยงานทางการศึกษา ดำเนินกิจกรรมอุทยานสมุนไพรให้ผู้สนใจศึกษา เป็นการปรับปรุงสิ่งแวดล้อมอนุรักษ์ป่า และเพิ่มพื้นที่สีเขียวให้ชุมชนได้ด้วย

บรรณานุกรม

ก่องกานดา ชยามฤต. สมุนไพรไทย ตอนที่ 4. กรุงเทพมหานคร : ชูติมาการพิมพ์, 2528.

—————. สมุนไพรไทย ตอนที่ 6. กรมป่าไม้ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, 2540.

เขียน ชาวเขา อายุ 69 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พิสิฐรัฐ บุญไชย เป็นผู้สัมภาษณ์,
ที่บ้านเลขที่ 138 หมู่ 6 ตำบลกกตม อำเภอคงหลวง จังหวัดมุกดาหาร
เมื่อวันที่ 28 มีนาคม 2545.

คณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล. สมุนไพรสวนสิริรุกษชาติ. กรุงเทพมหานคร :
อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด, 2539.

คำแถลงนโยบายรัฐบาลของคณะรัฐมนตรี พ.ศ.ท. ทักษิณ ชินวัตร นายกรัฐมนตรีต่อรัฐสภา
26 กพ. 2544 สำนักนายกรัฐมนตรี, 2544.

โครงการจัดงานทศวรรษการแพทย์แผนไทย. การสัมมนาวิชาการ การแพทย์แผนไทยกับ
สังคมไทย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ ร.ส.พ., 2538.

งามพิศ สัตย์สงวน การวิจัยทางมานุษยวิทยา กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย 2539.

จวีร์วรรณ ใจแก้ว และคนอื่น ๆ. โครงการสำรวจความคงอยู่ของพืชสมุนไพรในจังหวัด
อุบลราชธานี : กรณีศึกษา ป่าไผ่กวน. สถาบันการแพทย์แผนไทย, 2540.

ชนากร เสนฤทธิ์ อายุ 55 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พิสิฐรัฐ บุญไชย เป็นผู้สัมภาษณ์,
ที่บ้านเลขที่ 59 หมู่ 9 ตำบลกกตม อำเภอคงหลวง จังหวัดมุกดาหาร
เมื่อวันที่ 30 มิถุนายน 2545.

ชาญทอง บรรเทา. สมุนไพรรักษาท้อง อำเภอหนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี.

ปริญญาธิพนธ์ ศศ.ม. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2541.

แดง ชาวเขา อายุ 67 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พิสิฐรัฐ บุญไชย เป็นผู้สัมภาษณ์,
ที่บ้านเลขที่ 22 หมู่ 6 ตำบลกกตม อำเภอคงหลวง จังหวัดมุกดาหาร
เมื่อวันที่ 21 เมษายน 2545.

ถวิล เกษรราช. ประวัติผู้ไทย. กรุงเทพมหานคร, 2512.

ทรงคุณ จันทจร และ ปิติ แสนโคตร. การรักษาผู้ป่วยด้วยวิธีการเหยาของชาวผู้ไทย :
ศึกษากรณีชาวผู้ไทยอำเภอหนองสูง จังหวัดมุกดาหาร. สถาบันวิจัยศิลปะและ
วัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2540.

บาย ช่าสะโป่น อายุ 55 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พิสิฎฐ์ บุญไชย เป็นผู้สัมภาษณ์,
ที่บ้านเลขที่ 59 หมู่ 3 ตำบลกกตูม อำเภอดงหลวง จังหวัดมุกดาหาร
เมื่อวันที่ 20 พฤษภาคม 2545.

บุศบรรณ ณ สงขลา. สมุนไพรไทย ตอนที่ 1. กรมป่าไม้ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์,
2525.

ประดิษฐ์ จิระเดชประไพ. การดำรงอยู่และปรับเปลี่ยนของระบบการแพทย์พื้นบ้าน :
ศึกษากรณีการใช้สมุนไพรในจังหวัดพิษณุโลก. ปริญญาานิพนธ์ กศ.ด.
กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2540.

พอ ชาวป่า อายุ 55 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พิสิฎฐ์ บุญไชย เป็นผู้สัมภาษณ์,
ที่บ้านเลขที่ 38 หมู่ 3 ตำบลกกตูม อำเภอดงหลวง จังหวัดมุกดาหาร

พระกาบ ฤกษ์โธ อายุ 80 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พิสิฎฐ์ บุญไชย เป็นผู้สัมภาษณ์,
ที่วัดป่าศรีถาวร หมู่ 8 ตำบลกกตูม อำเภอดงหลวง จังหวัดมุกดาหาร
เมื่อวันที่ 20 มิถุนายน 2545.

พรสวรรค์ ดิษยบุตรและคนอื่น ๆ. สมุนไพร : การใช้อย่างถูกวิธี. สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และ
เทคโนโลยีแห่งประเทศไทย กรุงเทพฯ : คัมปายอิมเมจจิ่ง, 2543.

พันใจ นครชัย. พิธีกรรมเหยาของชาวผู้ไทย ตำบลโนนยาง อำเภอหนองสูง จังหวัด
มุกดาหาร. ปริญญาานิพนธ์ ศศ.ม. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม,
2538.

พิสิฏฐ์ บุญไชย. รายงานการวิจัยเรื่องการให้สมุนไพรเพื่อการดูแลสุขภาพของชาวผู้ไทย
จังหวัดมุกดาหาร. สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน
 มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2543.

----- . รายงานการวิจัยเรื่องความรู้ ความเชื่อ ในการให้สมุนไพรรักษาสุขภาพ
ของชาวผู้ไทยจังหวัดยโสธร. สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน
 มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2542.

----- . รายงานการวิจัยเรื่องพระสงฆ์กับการให้สมุนไพรเพื่อการดูแลสุขภาพสำหรับ
ประชาชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน
 มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2544.

----- . รายงานการวิจัยเรื่องยาสมุนไพรวิถีชีวิตของชาวอีสาน.
 สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2541.

----- . รายงานการวิจัยเรื่องการให้สมุนไพรพื้นบ้านในการดูแลสุขภาพของชาวกะเลิง
จังหวัดสกลนคร. สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน
 มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2544.

มหาวิทยาลัยมหาสารคาม. โครงการศึกษาและสำรวจการอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีว
ภาพ ในถิ่นที่อยู่อาศัยตามธรรมชาติ จังหวัดมหาสารคาม. 2540.

มูลนิธิภูมิปัญญาและมูลนิธิหมู่บ้าน. ภูมิปัญญาพื้นบ้านกับการพัฒนาชนบท. กรุงเทพฯ :
 บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, 2536.

เลิง ชาวเขา อายุ 64 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พิสิฏฐ์ บุญไชย เป็นผู้สัมภาษณ์,
 ที่บ้านเลขที่ 64 หมู่ 8 ตำบลกกตูม อำเภอคงหลวง จังหวัดมุกดาหาร
 เมื่อวันที่ 25 มิถุนายน 2545.

วาส แรกขึ้น อายุ 56 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พิสิฏฐ์ บุญไชย เป็นผู้สัมภาษณ์,
 ที่บ้านเลขที่ 203 หมู่ 8 ตำบลกกตูม อำเภอคงหลวง จังหวัดมุกดาหาร
 เมื่อวันที่ 25 พฤษภาคม 2545.

สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, ทำเนียบผลการวิจัย, ปีที่ 8 ฉบับที่ 8,
2543 หน้า 65-66.

สำนักงานคณะกรรมการสาธารณสุขมูลฐาน. แนวคิดและวิธีการทำงานชุมชนไพร่และการ
แพทย์แผนไทยในชุมชน. สำนักงานคณะกรรมการสาธารณสุขมูลฐาน
สำนักงานปลัดกระทรวงสาธารณสุข, 2539.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม
แห่งชาติฉบับที่เก้า. พ.ศ. 2545-2549 สำนักนายกรัฐมนตรี, 2545.

สำนักงานสถาบันราชภัฏสกลนคร. เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการเรื่อง
ชนกลุ่มชาติพันธุ์ในบริเวณแอ่งสกลนคร สกลนคร. สถาบันราชภัฏสกลนคร, 2538.

สำนักงานหอสมุดกลาง 09. ชุมชนสมุนไพรไทย กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์รุ่งเรืองการพิมพ์, 2543.

สุจิตต์ วงษ์เทศ. มุกดาหาร เมืองมุกแม่น้ำโขง. กรุงเทพมหานคร : บริษัทพิมพ์เนต
พรินติ้งเซ็นเตอร์, 2538.

สุจินดา ศุจาร์วีณิช. การปรับบทบาทของหมอพื้นบ้านในชุมชนไทยลาว จังหวัดนครพนม.
วิทยานิพนธ์ สค.ม. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหิดล, 2535.

สุวรรณ ตั้งจิตตเจริญ. กฎหมายโรคศิลปะ. กรุงเทพมหานคร : สุวีริยาสาส์น, 2541.

สุรจิตต์ จันทรสาขา อายุ 75 ปี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พิสิษฐ์ บุญไชย เป็นผู้สัมภาษณ์,
ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดมุกดาหาร
เมื่อวันที่ 13 พฤษภาคม 2545.

----- . เมืองมุกดาหาร. มุกดาหาร, 2543

----- . เมืองมุกดาหาร และจังหวัดมุกดาหาร. มุกดาหาร, 2541.

----- . รวมเฝ้าไทยมุกดาหาร. กรุงเทพมหานคร : สหายบลิ๊กและการพิมพ์, 2540.

เสาวภา พรสิริพงษ์ และคนอื่น ๆ. สถานภาพและทิศทางการวิจัยการแพทย์แผนไทย.

กรุงเทพมหานคร : สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท และสถาบัน
การแพทย์แผนไทย, 2539.

อร่าม คุ่มกลาง และคนอื่น ๆ. ผักพื้นบ้านภาคอีสาน. สถาบันการแพทย์แผนไทย
กรมการแพทย์ สถาบันวิจัยและฝึกอบรมการเกษตรสกลนคร
สถาบันราชมนังคละ, 2541.

อรุณพร อัฐรัตน์ และ วีรพัฒน์ เจริญธรรมทรศน์. "สัมพันธ์ระหว่างการแพทย์แผนไทย
และการแพทย์แผนปัจจุบันสอดคล้องหรือแยกออกจากกัน"
วารสารการแพทย์แผนไทย 2(1) : 44 - 68, 2541.

อาทร เศษะธาดา และคนอื่น ๆ. สมุนไพรชาวบ้าน กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์ประพันธ์สาส์น, 2542.

Hayashi Yukio and Aroonrat Wichienkeeo Inter - Ethnic Relations in the Making
of Mainland Southeast Asia and Southwestern China. Bangkok:

Amarin Printing Public Co. Ltd., 2000.

Miriam, Polunin and Robbins, Christopher. The Natural Pharmacy.

London New York : Dorling Kindley, 1992.

Viggo, Brunn and Trond Schumcher. Traditional Herbal Medicine in Northern
Thailand. Bangkok : White Lotus Co.Ltd., 1994.

Weiss, Gaea. Growing & Using The Healing Herbs Wings Books.

New York : Avenue New Jersey, 1992.

ภาคผนวก ประมวลภาพที่เกี่ยวข้อง

ภาพ 1 พระกาบ วุฒโท พระวัดป่าและ
เป็นหมอยาสมนไพรด้วย

ภาพ 2 วัดป่า เป็นแหล่งสมุนไพรมีพื้นที่
บางส่วนเป็นป่าช้าด้วย

ภาพ 3 ลักษณะบ้านเรือน ชาวบรู
ในสมัยก่อนปัจจุบันยังเหลืออยู่

ภาพ 4 บ้านยาบรูสมัยก่อน สำหรับผู้มี
ฐานะดี ยังมีให้เห็นอยู่

ภาพ 5 นายแดง ชาวเขา ปลูกสมุนไพรร
ในสวนหลังบ้าน

ภาพ 6 นายบาย ช่างสะโปน พร้อมครอบครัว
ภรรยามีความรู้เรื่องสมุนไพรรเป็นอย่างดี

ภาพ 7 นายเชียน ชาวเขา บ้านคำผักกูด
มีความรู้ตำรับยาสมุนไพรรปลูกธาตุ

ภาพ 8 นายวาส แรกขึ้น บ้านปากช่อง
มีความรู้ตำรับยาสมุนไพรรรักษาอัมพาต

ภาพ 9 อุทยานแห่งชาติ เป็นแหล่งสมุนไพร แหล่งท่องเที่ยว แหล่งศึกษาธรรมชาติ

ภาพ 10 น้ำตกแก่งโพธิ์ เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ บริเวณอุทยานแห่งชาติ

ภาพ 11 ศาลเจ้าปู่ ยังมีชาวบ้านเคารพ นับถือ มีพิธีเลี้ยงผีในเดือน 6 ทุกปี

ภาพ 12 สภาพป่าดงดิบ มีพื้นที่เหลือน้อย พื้นที่ถูกเปลี่ยนเป็น ไร่ สวน

ประวัตินักวิจัย

ชื่อ (ภาษาไทย) นายพิสิฏฐ์ บุญไชย สค.ม (สิ่งแวดล้อม)
(ภาษาอังกฤษ) MR. PISIT BOONCHAI

ตำแหน่งปัจจุบัน นักวิจัย 7 สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน

มหาวิทยาลัยมหาสารคาม อ. เมือง จ. ฬัดมหาสารคาม 4400

โทรศัพท์/โทรสาร 043-721686 Email : pisit.b@msu.ac.th

ประสบการณ์การทำงานวิจัย

1. การมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าไม้ของกรมการสภาพำบล : ศึกษาเฉพาะกรณี
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง วิทยานิพนธ์ มหาวิทยาลัยมหิดล 2528
2. การจัดการน้ำสะอาดในเขตชนบทยากจน ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ
ฉบับที่ 5 ศึกษาเฉพาะกรณี ณ จังหวัดยโสธร มหาวิทยาลัยมหิดล 2527 ผู้ร่วมวิจัย
3. พฤติกรรมเกี่ยวกับน้ำดื่ม น้ำใช้ของชาวชนบทภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ศึกษาเฉพาะกรณี
จังหวัดยโสธร มหาวิทยาลัยมหิดล 2532 ผู้ร่วมวิจัย
4. ผ้าขาวโล้ : ศึกษากรณีชาวโล้ อำเภอคงหลวง จังหวัดมุกดาหาร และ อำเภอกุสุมาลย์
จังหวัดสกลนคร มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม 2536 ผู้ร่วมวิจัย
5. การดูแลสุขภาพโดยใช้สมุนไพรของชาวผู้ไทยจังหวัดอำนาจเจริญ
สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม 2539
หัวหน้าโครงการ
6. ศาสนาพุทธ : สถานภาพ บทบาทในสังคมชนบทอีสาน สถาบันวิจัยศิลปะและ
วัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม 2539 หัวหน้าโครงการ

7. ความรู้ ความเชื่อ ในการใช้สมุนไพรรักษาสุขภาพของชาวผู้ไทยจังหวัดยโสธร สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม 2540 หัวหน้าโครงการ
8. รายงานการวิจัยเรื่อง การใช้สมุนไพรเพื่อการดูแลสุขภาพของชาวผู้ไทยจังหวัดมุกดาหาร. สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม 2542 หัวหน้าโครงการ
9. คู่มือการวิจัยทางวัฒนธรรม สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม 2544 แต่งคนเดียว
10. รายงานการวิจัยเรื่องพระสงฆ์กับการใช้สมุนไพรเพื่อการดูแลสุขภาพสำหรับประชาชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2544. หัวหน้าโครงการ
11. รายงานการวิจัยเรื่องการใช้สมุนไพรพื้นบ้านในการดูแลสุขภาพของชาวกะเลิงจังหวัดสกลนคร. สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม 2544 หัวหน้าโครงการ